

196**9**

št. **1** JANUAR

TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

●
iz vsebine

- **BORIS MAJER:** Razsežnosti besede
- **STANE JUŽNIČ:** Funkcija zgodovine v formiranju »novih« narodov
- **JANEZ ŠKERJANEC:** Mednacionalni ekonomski odnosi
- **DANILO VEZJAK:** Vpliv izvoza na rast podjetja
- **BOGDAN KAVČIČ:** V čem je vzrok konfliktov v podjetjih!
- **PAVEL HRUBY:** Problemi in dileme češkoslovaškega gospodarstva

TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

1969 LETNIK VI

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Vlado Beznik, Adolf Bibič, France Hočevar, Dragana Kraigher, Stane Kranjc, Boris Majer, Lev Modic, Mitja Ribičič, Zdenko Roter, Rino Simoneti, Lojze Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK

STANE KRANJC

ODGOVORNI UREDNIK

ZDENKO ROTER

SEKRETARIAT UREDNIŠTVA

Vlado Benko, Adolf Bibič, Albin Mahkovec, Zdenko Roter, Ruža Tekavec, Vinko Trinkaus

OBLIKOVALEC

Jure Cihlař

LEKTORJA

Mojca Močnik in Jože Snoj

UREDNIŠTVO

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-039
in 311-377

UPRAVA

Ljubljana, Titova c. 102, tel. 311-377
int. 232

NAROČNINA

Letna naročnina za zasebnike 30 din,
polletna 15 din, posamezen izvod 3 din,
za organizacije letna naročnina 40 din,
posamezen izvod 4 din. Za tujino dvojna
cena. Cena dvojne številke za
nenaročnike je 6 din.

TEKOČI RACUN

501-3-386/2, Visoka šola za politične
vede — za revijo »Teorija in praksa«

ROKOPISE

sprejema uredništvo do 20. v mesecu.
Maksimalni obseg uvodniških člankov
je do 10 novinarskih strani, za članke,
razprave, eseje do 20 strani, za po-
glede, glose, komentarje do 10 strani,
za prispevke v rubriki »Brez ovin-
kove« do 5 strani; rokopisov ne vra-
čamo.

TISKA

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

vsebina

št. 1

	BORIS MAJER: Razsežnosti besede 3
	STANE JUŽNIČ: Funkcija zgodovine v formiranju »novih« narodov 10
	JANEZ SKERJANEC: Mednacionalni ekonomski odnosi v Jugoslaviji 26
	DANILO VEZJAK: Vpliv izvoza na rast podjetja 41
POGLEDI, KOMENTARIJ:	FRANC UREVC: Vzroki družbene neučinkovitosti 52
	JOSIP GLOBEVNIK: Fleksibilni poslanski mandat 61
	MILAN PINTAR: Razmerjem znanosti na rob 67
	RATKO ŠČEPANOVIČ: Družba — šolanje 73
	RENATA MEJAK: Položaj pouka filozofije na srednjih šolah 81
POLEMIKA:	BOGDAN KAVCIČ: V čem je vzrok konfliktov v podjetjih? 89
	DIMITRIJ RUPEL: Tekstualna pisava in literarno ustvarjanje 99
SOCIALISTIČNE DEZELE:	PAVEL HRUBY: Problemi in dileme češkoslovaškega gospodarstva 109
DEZELE V RAZVOJU:	JOZE GORIČAR: Tuji študentje na ljubljanski univerzi 120
SOCIALISTIČNA MISEL PO SVETU:	ERNST FISCHER: Umetnost in sožitje 131
	MICHAL REIMAN: Monopol leninizma in Češkoslovaška 137
BREZ OVINKOV:	V. TRINKAUS: Okroglo in na vogale 143
	E. RASBERGER: Kako dolgo še atomizirano slovensko gospodarstvo? 146
	B. POPOV: Obračun o obračunu 149
	F. BUCAR: Republika — konfederacija občin? 153
	E. K.: Dokument neke miselnosti 156
	D. L.: Spet (še) po starem? 157
	P. E.: Racionalno o racionalizaciji 158
PRIKAZI, RECENZIJE:	ANTON ZUN: Po petdesetih letih Leninovega dela »Država in revolucija« 160
	FRANE JERMAN: Opatijsko srečanje jugoslovanskih in češkoslovaških filozofov 166
	Beležke o tujih revijah 170
	BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV 172

CONTENTS

BORIS MAJER: Width of the Word	3
STANE JUZNIC: The Function of History in Shaping »New« Nations	10
JANEZ SKERJANEC: International Economic Relations in Yugoslavia	26
DANILO VEZJAK: The Influence of an Export upon the Development of an Enterprise	41

VIEWS, COMMENTS:

FRANC UREVEC: The Reasons of Social Ineffectiveness	52
JOSIP GLOBEVNIK: Flexible Representative Mandate	61
MILAN PINTAR: In the Margin to Relations of Science	67
RATKO SCEPANOVIC: Society-Education	73
RENATA MEJAK: The Position of the Instruction in Philosophy in Secondary Schools	81

POLEMIC:

BOGDAN KAVCIC: What is the Reason of Conflict in Enterprises?	89
DIMITRIJ RUPEL: Textual Writing and Literary Creation	99

SOCIALIST COUNTRIES:

PAVEL HRUBY: Problems and Dilemmas of the Czechoslovak Economy	109
--	-----

DEVELOPING COUNTRIES:

JOZE GORICAR: Foreign Students at the University of Ljubljana	120
---	-----

SOCIALIST THOUGHT IN THE WORLD:

ERNST FISCHER: Art and Coexistence	131
MICHAL REIMAN: Monopoly of Leninism and Czechoslovakia	137

STRAIGHT AWAY:

V. TRINKAUS: Circular and Square	143
E. RASBERGER: How Long Will the Atomized Slovene Economy Continue?	146
V. POPOV: Account of the Account	149
F. BUČAR: The Republic — Confederation of Communes	153
E. K.: The Document of Some Way of Thinking	156
D. L.: Again (Still) in the Old Way?	157
P. E.: Rationally about a Rationalization	158

REVIEWS, NOTES:

ANTON ZUN: After Fifty Years of Lenin's State and Revolution	160
FRANE JERMAN: The Meeting of Yugoslav and Czech Philosophers at Opatija	166
Notes on Foreign Reviews	170

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES

СОДЕРЖАНИЕ

БОРИС МАЈЕР: Объёмистость слова	3
СТАНЕ ЮЖНИЧ: Функция истории в формировании »новых« наций	10
ЈАНЕЗ ШКЕРЈАНЕЦ: Международные экономические отношения в Югославии	26
ДАНИЛО ВЕЗЈАК: Влияние экспорта на рост предприятия	41

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

ФРАНЦ УРЕВЦ: Причины общественной бездейственности	52
ИОСИП ГЛОБЕВНИК: Гибкий депутатский мандат	61
МИЛАН ПИНТАР: Заметки о соотношениях в науке	67
РАТКО ЩЕПАНОВИЧ: Общество — образование	73
РЕНАТА МЕЈАК: Состояние преподавания философии в средних учебных заведениях	81

ПОЛЕМИКА:

БОГДАН КАВЧИЧ: В чём причины конфликтов на предприятиях?	89
ДИМИТРИЙ РУПЕЛЬ: Текстуальное письмо и литературное творчество	99

ПО СТРАНАМ СОЦИАЛИЗМА:

ПАВЕЛ ХРУБЫ: Проблемы и дилеммы чехословацкого хозяйства	109
--	-----

ПО СТРАНАМ В ПРОЦЕССЕ РАЗВИТИЯ:

ИОЖЕ ГОРИЧАР: Иностранные студенты на Университете в Любляне	120
--	-----

СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ МЫСЛЬ В МИРЕ:

ЭРНСТ ФИШЕР: Искусство и сосуществование	131
МИХАЛ РАЙМАН: Монополия ленинизма и Чехословакия	137

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

В. ТРИНКАУС: Круглое да с углами	143
Э. РАСБЕРГЕР: До каких ещё пор словенское хозяйство будет расщеплённым?	146
В. ПОПОВ: Отчёт об отчёте	149
Ф. БУЧАР: Республика — конфедерация коммун?	153
Э. К.: Документ об одном образе мышления	156
Д. Л.: Опять (или: всё ещё) по старому?	157
Р. Э.: Рационально об рационализации	158

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

АНТОН ЖУН: Пядесять лет спустя по изданию ленинской работы »Государство и революция«	160
ФРАНЕ ЕРМАН: Встреча югославских и чехословацких философов в Опатин	166
По страницам иностранных журналов	170
БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ	172

RAZSEŽNOSTI BESEDE

Kaj je beseda? Golo komunikacijsko sredstvo, obrabljena menica smisla — ali kaj več? Dan za dnem pritiskajo besede na nas: prek radija, televizije in tiska, v knjižni in revijalni obliki, govorene in napisane, žive in reproducirane, zmerom glasneje, zmerom vsiljiveje, zmerom brezobzirneje. V tem trušču počasi, toda zanesljivo otopeva čut za vrednost besede, za njeno ustvarjalno enkratnost, za njeno izvornost. Tisočkrat ponovljena ne zbudi v nas nobene odziva več, razen asociativnih mehanizmov, s katerimi tako vešče manipulira sodobna reklama — in ne samo ona. Vrednost besede pada hitreje kakor vrednost denarja v obdobju najhujše inflacije. Videti je, kakor da se tudi umetniška beseda sama sramuje svoje nemoči in samo še nebogljeno jeclja, zmedena in oglušena od naraščajočega trušča masovne produkcije besed, ki vse bolj vdira tudi v njen lastni prostor in se brezobzirno uveljavlja s sredstvi, ki nimajo nobene zveze z bistvom in poslanstvom umetniške besede. Poslanstvo umetniške besede? Kakšen zastarel pojem! Ali ne tiči za njim anahronistična predstava o vzvišenem poslanstvu umetnosti in umetnikov, ki si domišljajo, da so demiurgi družbene stvarnosti, obdarjeni z nadnaravnimi sposobnostmi, da vidijo, občutijo in znajo izraziti tisto, kar ni dano navadnim smrtnikom . . . ko pa so v resnici največkrat zgolj navadni sopotniki življenja in ne njegovi ustvarjalni oblikovalci! Pustimo umetnike — čeprav bi bilo to vsaj o največjih med njimi težko trditi — toda umetnost sama? Umetniška beseda sama? Kaj je bistvo umetniške besede — in v širšem smislu — bistvo besede sploh? Ob svitanju zgodovine so doživljali ljudje besedo (govor) kot nekaj tako velikega, skrivnostnega, stvariteljskega, da so jo enačili z Bogom kot principom ustvarjanja. »V začetku je bila beseda in beseda je bila pri Bogu in Bog je bila beseda« — stoji zapisano v Janezovem evangeliju. Če prevedemo to misel iz bibličnega mitičnega jezika v jezik človeške zgodovine, to pomeni: izvorno je beseda pomenila ljudem stvariteljsko počelo in so ji zato — kot ugotavlja psihologija primitivnega mišljenja — pripisovali magično moč. Ko jo je predzgodovinski človek prvokrat izrekel, ko mu je prvi-

krat uspelo, da je uklenil svoje predstave in misli, ki so se mu dotlej razblinjale in uhajale iz zavesti, svoja čustva in voljo, stvari, ki jih je poznal, in nerazložljive sile, ki so ga obdajale, v glasovno podobo besede in vse to z njo posredoval drugemu človeku ter jo spet slišal od drugega, je ves zavzet obstal pred skrivnostjo besede, pred katero stojimo tudi še danes. Tisti trenutek se je rodil svet človeka. Stvari so se dvignile iz teme vase zaprtega bivanja in spregovorile. Zablestele so pred njim v poetičnem sijaju vzhajajočega dne, ki se je mukoma trgal iz mraka nebivanja. Takrat je človek prvikrat občutil slast umetniškega ustvarjanja. Rojstvo besede je bilo hkrati rojstvo umetnosti. S strastjo demiurga je hitel poimenovati vse okrog sebe in v sebi, vdihnil je stvarnem življenje in kakor da bi se bal, da mu ne bi spet okamnele v neme postave, jih je obdaril s skrivnostnim principom življenja, ki ga je sam komaj dosluteval — s principom moškega in ženskega. In tedaj je tudi prvič začutil tisto, pred čemer tudi še danes stojimo kot pred uganko: da lahko beseda isto stvar povzdigne ali poniža, oplemeniti ali umaže, ji vdihne poetski sijaj ali prozaično hladnost, vrednost in nevrednost ali ravnodušno nerazločenost obojega. Zato beseda že od vsega začetka ni bila zgolj sredstvo komunikacije, sredstvo za priobčevanja smisla (čeprav je bila vedno tudi to), niti zgolj znak za stvari, temveč stvariteljski proces, proces ustvarjanja človekovega sveta, »poesis« in ne zgolj »tehtne«. To je postala beseda šele mnogo pozneje, ko je začela zgubljeni svoj izvorni stvariteljski značaj ter postala golo menjalno sredstvo, »denar logike« za izmenjavanja okamnelih pojmovnih klišejev. Nikdar ni stvariteljski značaj besede padel nižje kot v sodobni inflaciji besed, govornih in tiskanih, ki dan za dnem, uro za uro prek kajkovsko grozljivega blodnjaka sodobnih komunikacijskih sredstev pritiskajo na zavest človeka potrošniškega sveta. Ali ni to skrajno razvrednotenje besede, ta neustavljiva inflacija govornih in pisanih besed, ki kakor mōra pritiska na možgane sodobnega človeka — ne da bi se je sploh še zavedal, kakor se prebivalec sodobnih velemest ne zaveda več oglušujočega truščja prometa — eno najbolj vznemirljivih znamenj naraščajoče odtujenosti sodobnega sveta, ki požira v svoj neustavljivi vrtinec vse individualno, enkratno, samo-svoje, predeluje v svojem mlinu in meče na dan kot standardizirane fabrikate masovne potrošnje? Kako naj se v tem truščju sploh še sliši umetniška beseda, ki je po svojem bistvu krhkejša od najobčutljivejšega stekla in se zdrobi ob najrahljšem zunanjem udarcu, pa naj bo njena notranja vrednost in moč še tako velika? Ali je potem kaj čudnega, če namesto nje toliko bolj uspeva njen kričavi surogat, ki izdaja umetnost toliko bolj, kolikor bolj se sam izdaja za umetnost? In vendar bi delali sodobni poeziji krivico, če bi jo zaradi zunanjih oblik, v kakršnih pogosto nastopa, kar poprek istovetili z njenimi najbolj kričavimi in šokantno cenjenimi manifestacijami, ki sodijo v kabaret, ki ga Slovenci očitno potrebujemo, in ne bi videli v njih tudi prizadetega umetniškega iskanja in miselnega napora utreti pes-

niškemu in miselnemu izrazu nove možnosti in obzorja, ki je tradicionalnemu načinu doživljanja nerazumljiv predvsem zato, ker v njih ne najde potrdila doslej občevaljavnih estetskih in spoznavno doživljajskih kriterijev in možnosti. Menim, da pravično in objektivno oceno teh iskanj otežuje trop kričavnih in nenadarjenih epigonov, ki se vleče za njimi kakor rep za kometom (ki pa dostikrat sploh ni komet, kar še povečuje zmedo) in tako zamegljuje razliko med epigonstvom in stvariteljstvom, kar je resnično velika škoda. Osebno sem prepričan, da bo do take diferenciacije prej ali pozneje prišlo, lahko pa se tudi zgodi, da bo trop epigonov, ki se skuša poceni in na hitro dokopati do »slave« in popularnosti za vsako ceno, zadušil ustvarjalne klice novega, novih umetniških in miselnih možnosti, še preden se bodo mogle razviti in obroditi sad. Plodno klico novih izraznih iskanj vidim prav v težnji, da bi vrnili besedi njeno izvorno ustvarjalno moč ali drugače povedano: izogniti se uporabljanju besed kot posplošenega komunikacijskega sredstva, kot »denarja« za izmenjavanje standardiziranih miselnih vzorcev — ter uporabljati besede v tisti izvorni ustvarjalni funkciji, o kateri sem govoril zgoraj. Tega pa — tako se zdi — ni mogoče storiti tako, da že znanim besedam damo samo drugačen smisel, drugačno miselno, pojmovno vsebino, kajti to se je »dogajalo« tudi v vsej dosedanji zgodovini umetnosti in človeškega mišljenja sploh, temveč edinole tako, da odvezemo besedam in v zadnji konsekvenci celo pisavi vsakršen smisel (v običajnem pomenu besede), ki bi mogel postati »menjalno sredstvo«, in s tem spet le nova reprodukcija, nov izvor odtujenosti človeka. Poskus je vsekakor zanimiv, vendar vsebuje po mojem mnenju notranje protislovje, ki ga mora v končni instanci, če vztraja dosledno pri njem, uničiti. Temeljna napaka te koncepcije je v tem, da ne upošteva v zadostni meri ali pa sploh ne upošteva, da je beseda tudi in celo predvsem družbeni fenomen in da je lahko dobila tisti stvariteljski značaj, o katerem sem govoril zgoraj — in ki ga, če pravilno razumem stremljenje sodobne mlade poezije, skuša le-ta vrniti pesniškemu izrazu — le skozi družbeno komunikacijo med ljudmi na različnih stopnjah družbenega razvoja in da je zato treba vzeti ta faktor v poštev tudi pri odkrivanju izvorne stvariteljske funkcije besede. Zato ta teorija ne more pojasniti prav izvora stvariteljske moči besede in je primorana, da bodisi govor mistificira kot »hišo biti« ipd. (s čimer nismo nič razložili, temveč samo eno neznancko nadomestili z drugo), ali pa mora, tako kot v Janezovem evangeliju, iskati izvor stvariteljske moči besede v Bogu. Ta teorija ne upošteva, da je beseda mogla dobiti svoj stvariteljski značaj in sploh mogla postati človeška beseda (ne zgolj živalski krik) le v strukturi tistih medčloveških odnosov, ki so sploh osnova človeka kot človeka, v kateri je nastal in tudi edino mogel nastati govor (beseda) kot specifično človeška oblika komunikacije med člani določene človeške skupnosti in hkrati kot proces »humanizacije narave in naturalizacije človeka«.

kot bistvo samoustvarjanja človeka samega. Zato bistvo besede ni le stvariteljski akt, temveč hkrati tudi izročilo generičnega družbenega izkustva, kakor se je oblikovalo, raslo in se izpopolnjevalo skozi generacije, izmed katerih je vsaka dala ali pa tudi ni dala besedi nove ustvarjalne razsežnosti. Danes more postati beseda ponovno stvariteljski akt v izvornem smislu prav tako malo, kakor se ne more danes ponoviti proces avtogeneze življenja v pramorju. Poskus, da bi dali besedi ustvarjalno moč mimo, brez ali celo proti njeni generični vsebini, ni samo nazadovanje, povratak nazaj v predzgodovino, ki je nemogoč, temveč je lahko le samoprevara eksistencialnega Robinzona, ki »govori« v sebi in drugim nerazumljivem jeziku zato, ker nima nikomur nič povedati. Besede so kristalizacijske točke človeškega družbenega izkustva in imajo kot take svojo konkretno pojmovno vsebino. Akumulacija generičnega, pa tudi čisto individualnega, »eksistencialnega« človeškega izkustva okrog besed kot kristalizacijskih jeder predpostavlja in zahteva, da mora biti poznana asociativna zveza med glasovnim ali pismenim kompleksom, med »znakom« in vsebino, ki jo ta znak evocira v zavesti določene človeške skupnosti (v najširšem kulturno-zgodovinskem, nacionalnem, regionalnem itd. prostoru in v različnih družbenih stratumih). Kjer take družbeno-asociativne zveze ni, ali če se pretrga, beseda nima ali pa zgubi svoj nekdanji »pomen«, pri čemer je mogoče dvojje: ali da se je zgubilo družbeno izkustvo, ki je že obstajalo (npr. filozofska vsebina določenih besed ob razpadu antične civilizacije), ali pa se je obstoječe izkustvo začelo vezati na druge fonetične ali grafične simbole (npr. v procesu raznarodovanja itd.). Kar je treba pri tem posebej upoštevati, je to, da se celotna generična vsebina neke besede nikoli v celoti ne evocira v vsakokratnem aktu razumevanja, temveč vedno samo del te vsebine, kar je odvisno od vsakokratne pomenske strukture, v kateri se beseda uporabi in razume. Beseda kot »atomarna« realiteta sploh ne obstoji (razen v slovarjih), temveč vedno v vsakokratni pomenski strukturi in je kot konstitutivni moment (ne element!) te strukture tudi sama strukturirana, kar prihaja do izraza v različnih pomenskih odtenkih, ki jih dobiva v različnih strukturah in v možnosti radiacije različnih, z njo bolj ali manj tesno asociiranih doživljajskih vsebin. Prav v teh naravnost neizčrpnih možnostih pojavljanja v vedno novih strukturah in zmerom novega prestrukturiranja njene dosedanje strukture same tiči po mojem mnenju ustvarjalna zmožnost besede tudi še danes — in to v veliko večji meri kot v davni preteklosti, ko je bilo človekovo družbeno, kulturno, pa tudi individualno doživljajsko izkustvo veliko manjše kot danes. Pri tem je treba nadalje upoštevati, da besede (kot strukture) niso »nosilci« zgolj »logičnega« ali »racionalnega« pomena, temveč tudi emocionalno nagonskih prvin, katerih največji del je potopljen v podzavesti kakor pretežni del gmote ledene gore, ki ji samo vrh štrli iz morja. To daje besedam spet nove razsežnosti in nove možnosti, ki so predmet psihoanalize, so pa izrednega pomena prav v procesu

umetniškega ustvarjanja (in še ne dovolj proučene in osvetljene). Menim, da bi psihoanalitični pristop k tako imenovani »hermetični« poeziji nudil večje možnosti za pravilno razumevanje (s tem pa tudi že objektivnejšo oceno ne le te zvrsti poezije same, temveč predvsem podzavestnih mehanizmov, ki jo pogojujejo in so ustvarjalcu samemu največkrat skriti), kakor pa tradicionalni racionalno-estetski pristop. Resnične umetnine te pesniške zvrsti (ne njihove ponarejene masovne fabrikate, ki so največkrat čisti snobizem) pojmem kot prodore iz podzavesti, kot neponovljive in neposnemljive erupcije še ne do konca oblikovane umetniške tvorbe, ki bi prenehala biti to, kar je, če bi jo skušali »dodelati« do kraja. Resnično velika pesniška osebnost izrazi z eno samo potezo več, kakor more izraziti z vso subtilno tehniko pesniške obrti sto epigonov. Vendar pa so take pesniške osebnosti redke, še redkejše pa take umetniške kreacije. »Nesreča« te pesniške zvrsti je v tem, da ne dopušča epigonov. V realizmu je z obvladovanjem tehničnih prijemov še mogoče vsaj na zunaj prikriti pomanjkanje ideje in doživetja, pri tej zvrsti poezije, ki se odpoveduje kakršnemu koli zunanjemu oblikovanju doživljajske gmote, mora biti prvinska, napol še v podzavest potopljena umetniška kreacija tako silovita, da lahko vdihne neoblikovani gmoti dokončni pesniški izraz, ki bi ga vsaka nadaljna »dodelava« uničila, kakor razbije neroden udarec umetno brušeno stekleno vazo. Kjer take umetniške sile ni, kjer ni oslepljujoče erupcije umetniškega doživetja, tam se sredstvo spremeni v cilj, pesniško ustvarjanje v snobistično nizanje nesmislov brez čustva in misli, brez tistega eruptivnega podzavestnega doživljajskega toka, ki je substanca sleherne umetniške kreativnosti, hermetične še posebej. Tu so besede oropane ne samo svoje običajne vsebine, svojega »običajnega« smisla, temveč predvsem svojega globinsko-podzavestnega podteksta, brez katerega ostanejo goli sklopi glasov ali znakov, ki le še tu in tam zbudijo kako bežno asociacijo ali površni vzgib čustva. Da sploh lahko zbudijo pozornost, so njihovi avtorji primorani, da neprenehoma šokirajo tisti del javnosti, ki je tako nespameten, da se dá izzvati trikom, ki bi komaj še užgali v kakem podeželskem cirkusu. Vendar so tudi v manj kreativnem delu literarne smeri, o kateri govorimo, stremljenja in iskanja, ki zaslužijo obravnavo. To so tisti poskusi, ki izhajajo iz motivov, o katerih je bilo zgoraj govora in se hočejo izogniti uporabljanju besed kot standardiziranih pojmovnih klišejev ter odpreti besedi nove razsežnosti. V njih je treba videti svojevrsten protest dela intelektualne mladine proti naraščajočim pojavom odtujenosti v sodobnem svetu in tudi v naši družbi — kljub teoretični pomanjkljivosti estetskega koncepta in kljub temu, da se verbalno izreka proti temu, da hoče biti tak protest. Kakor je religija hkrati izraz človeške bede in protest proti njej, tako se mi zdi tudi katalogiziranje negativnih strani naše življenjske stvarnosti izraz revščine nekaterih stra-

ni našega življenja, kolikor pa so v njem tudi elementi umetniškega hotenja — in po mojem mnenju so — je hkrati tudi protest proti temu. Katera stran bo prevladala, je vnaprej težko prerokovati, osebno želim, da bi zmagala umetniška stremljenja in iskanja in da bi se ta postopoma diferencirala od neumetniškega in nestvariteljskega. O temeljni teoretični pomanjkljivosti te smeri sem že govoril; tu bi dodal le še konsekvence: brž ko beseda zgubi ali začne zgubljeni kontakt s svojimi strukturalnimi komponentami smisla v najširšem (ne zgolj logično-spoznavnem) pomenu, se avtomatično začne zoževati njena globinsko-emoтивna, spoznavno-racionalna in asociativno-sugestivna moč, s tem pa tudi možnost pojavljati se v novih doživljajskih strukturah kot iradiacijsko jedro ali stimulus za nove izrazne možnosti. Njena stvariteljska moč začne pešati, beseda sama pa se spreminja v igro zvenov, ki je le ena izmed neizčrpnih možnosti in strani besede. Najbrž je mnogo adekvatnejši način za tovrstno izražanje glasba. Zato bi rekel, da so tovrstni pesniki pravzaprav glasbeniki brez glasbenega talenta in se morajo zato izražati v neustreznem mediju. Kolikor pa dela ta poezija še korak dalje, kolikor opušča tudi vsako »tradicionalno« arhitektoniko grafičnega zapisa, zapira tovrstni poeziji še drugo njeno bistveno izrazno možnost, namreč recitiranje. Takega grafičnega zapisa npr. v obliki krogle, peščene ure itd. ni mogoče zvočno predočiti, mogoče ga je samo »brati«, kakor »beremo« sliko. S tem se pojavlja ta umetnost nekje sredi glasbe in grafike. Ni dvoma, da so tako dobljene neke nove možnosti, ki pa so izrazno veliko manjše kot možnosti »tradicionalnih« zvrsti umetnosti — poezije, glasbe in slikarstva. Vendar jih velja preskusiti, vsaj kot eksperiment. Morda v tem odseva neka eshatološka vizija celovitega človeka, ki je hkrati pesnik, mislec, glasbenik in slikar. Zaenkrat rezultati še ne opravičujejo take domneve. Vendar pa je tudi ne gre a priori odklanjati. Kolikor morem videti, so njene možnosti majhne, kar izhaja že iz neprimerno manjše kombinatorične možnosti, od tistih, ki so na voljo poeziji, glasbi ali grafični umetnosti vsaki posebej. Zdi se mi, da so te možnosti tako majhne, da se bodo morale izredno hitro izčrpati, kolikor ne bodo odkrili kakih bistveno novih elementov. Vsekakor je nevarnost, da bo eksperiment običal nekje na sredi in se — kot je že navada pri nas — umaknil kaki novi modi — ali pa se bo iztekel v grafično-fonetično ornamentiko z zelo skromnimi možnostmi za ustvarjalne kombinacije.

Toda govorili smo o stvariteljski funkciji besede. Menim, da je inflacija in razvrednotenje besede — in njena degradacija v grafično-fonetično ornamentiko je prav gotovo eden izmed izrazov tega razvrednotenja — ne le slika neke »danosti«, ki jo moramo sprejeti takšno, kakršna pač je, ali jo kvečjemu »reistično« katalogizirati (kje so lepi časi, ko so protagonisti prav te smeri tako bojevito na-

padali stalinistično »teorijo odraza«!), temveč jo moramo gledati in sprejeti ko opomin in poziv, da se lotimo intenzivnejšega reševanja ne le izraza nekaterih strani naše revščine, temveč predvsem korenin, iz katerih ta revščina in njen »literarni« izraz izvirata. V tem pa ima beseda, posebej umetniška, prav zaradi svojih stvariteljskih razsežnosti izredno pomembno vlogo. Tej vlogi in temu poslanstvu, če uporabim ta anahronistični izraz, se ne more izogniti nobena umetniška generacija, ker sta položena v bistvo umetnosti same. Zato je zavest o odgovornosti do te naloge in tega poslanstva eden izmed iz bistva umetnosti same izhajajočih estetskih kriterijev za sodbo o umetniški vrednosti, stvariteljski moči, možnostih in perspektivah vsake nove umetniške smeri ali hotenja.

Stane Južnič

Funkcija zgodovine v formiranju „novih” narodov

V organizirani človeški družbi to »organiziranost« utemeljuje proces, ki ga lahko imenujemo *politična socializacija*. To pomeni, da morajo obstajati pota in načini, sredstva in metode, s katerimi posameznik pridobiva in vsrkava vrednote, oblike obnašanja in motive, ki so važni, velikokrat primarni za sodelovanje v političnem procesu v najširšem pomenu besede. Seveda koncept politične socializacije zajema in vsebuje izredno široka področja vsklajevanja človeške akcije. Ta področja so lahko dokaj različna in se razprostirajo od družinskih odnosov prek raznih oblik vere in verovanja do vloge šole ali pa celo vojske v graditvi patriotične lojalnosti. Prav posebno pa moramo poudariti skupinske in razredne interese, ki to politično socializacijo kanalizirajo, usmerjajo in prelivajo.

V tem procesu lahko ugotovimo izredno važno vlogo, ki jo ima zgodovina. Mislimo na zgodovino v njenem ožjem pomenu kot interpretacijo, pojasnitev preteklosti¹.

Družbena vloga zgodovine v nacionalnem formiranju

Poseben pomen v procesu politične socializacije ima narodna zgodovina, ki jo razumemo kot zgodovino določene človeške skupnosti, ki ji pravimo narod². Da bi se večje skupnosti socialno integrirale in postale narod, niso dovolj samo ekonomski predpogoji, ki imajo svoje temelje v gospodarski integraciji nekega politično - državno oblikovanega prostora. Niti ni dovolj etnična sorodnost in obstoj literarno oblikovanega jezika. Obstajati morajo določene *ideje*, ki so zgodovinsko utemeljevane.

¹ Besedo zgodovina namreč uporabljamo v dveh smereh in pomenih. Lahko pomeni vse tisto, kar se je zgodilo, same dogodke v preteklosti, prav tako pa je zgodovina tudi znanje, zavest, veđa, če hočemo, o tem, kar se je v preteklosti zgodilo in obrazložitev vzročne povezanosti teh dogodkov kot tudi iskanje genetične poti sedanosti. Nas zanima zgodovina v drugem pomenu besede — kot obrazložitev preteklosti, na kateri je zgrajena sedanost, in to preteklosti, v kateri ima sedanost svoj izvir.

² Metodološko uporabljamo pojem »naroda« v najširšem pomenu besede od protonacionalnih skupin do zgolj formalno in pogosto samo mehanično oblikovane skupnosti, v kateri se pojem »naroda« zamenjuje s pojmom države. Izhodišča takega metodološkega nasilja bodo jasna iz same zasnove pričujoče razprave.

Če skušamo uporabiti evropsko paradigmo kot podlago za širše zgodovinsko primerjavo nastanka narodov, moramo poudariti prav zgodovinsko utemeljevanje obstoja naroda. Doktrina o narodu kot zgodovinski kategoriji je skupen proizvod etnografov, lingvistov in predvsem zgodovinarjev, ki skušajo dognati izvire specifičnosti posameznih narodov največ z osvetljevanjem njihove zgodovine.

Prav s tega stališča zgodovinskega utemeljevanja narodne identitete izhajajo številne teorije, posebno med socialnimi psihologi, ki resno zatrjujejo, da zgodovina niti nima druge vrednosti kot to, da je orodje narodnostnega oblikovanja. *Nacionalna zgodovina* naj bi bila tista *veda, ki veže generacije*. Njena osnovna naloga naj bi bila v tem, da med generacijami ustvarja kontinuiteto, omogoča nadaljevanje nacionalne družbe v njenem celovitem in kompleksnem obsegu. V nekem pomenu besede bi torej to bila veda oziroma disciplina, ki so jo stari Grki imenovali »paideia«, oblikovanje odgovornega člana v polisu, skupnosti ljudi, temeljni politični enoti, obkroženi z bistveno sovražnim svetom. Ker je konkretna struktura neke družbe najbolj važen element njene kontinuitete, je preteklost seveda interpretirana tako, da zagotavlja obstoj in nadaljevanje te strukture. Tu najlaže najdemo »razredno« motivacijo zgodovinopisja in omejitve v njegovi »objektivnosti«, ker je pač rezultat interesa, da se ohranijo obstoječi društveni odnosi.

Tej sodbi o nacionalni zgodovini ne gre popolnoma odrekati vrednosti. Zgodovina, posebno nacionalna zgodovina, je igrala in igra tako vlogo. Zgodovina je tisto, »kar ‚stari narodi‘ uporabljajo, da bi potrdili svojo trajnost... in ‚novi‘, da bi kompenzirali svojo novost«, kot se je duhovito izrazil E. J. Hobsbawm³.

V tej funkciji seveda ni bila vselej konstruktivna in je pogosto potencirala spore med narodi. V tem pogledu *nacionalna zgodovina ni bila integracijski faktor v mednarodnih odnosih*. Vedno, kadar je zgodovina prešla svoje namene, ki naj bi bili v nacionalni zgodovini spoznavanje preteklosti lastnega naroda v njeni resnični razsežnosti, in šla po ravni poti povečevanja narodove izjemnosti, iskanja vrednosti, ki ga povzdigujejo nad druge narode, se je *kot znanost spreminjala v svoje nasprotje*. Postajala je orodje razdora in »idejno« utemeljevanje konfliktov.

Toda tudi glede tega so različne situacije in različna stopnjevanja. Lahko je to »napihovanje« zgodovine usmerjeno v izrazito imperialne in imperialistične namene, kot je bilo usodno in prignano do absurda v fašizmu⁴. Pogosto »krojijo« zgodovino tudi, da se tako izrazimo, v obrambne namene. So tudi določene stopnje naivnosti, da bi si ustvarili »zgodovino« tam, kjer je ni, ali pa ni posebno bleščeča in primerna za uporabo pri vzgoji mladine in pri prebujanju njenih

³ »Growth of the Audience« — The Times Literary Supplement, 7. IV. 1966, p. 283.

⁴ Fašizem kot »ideologija« je v bistvu zgolj določena interpretacija zgodovine. Seveda močno neznanstvena in samovoljna.

patriotičnih čustev. Nastajajo legende in enostranske osvetlitve zgodovine v obliki »epopej«. Ta »zgodovina« seveda — v tem je merilo tolerance do nje — ne preide vselej tudi v akademske kroge in ne postane cehovsko merilo⁵. Seveda pa je ta potreba po zgodovinski legendi in »herojski dobi« prav tako dokaz naše teze, saj kaže, da tudi tako močno pragmatičen narod, kot so Severnoameričani, zadržati v prihodnost in v veliki meri antitradicionalno razpoloženi, gradijo svojo identiteto na zgodovini, čeprav ne strogo znanstveno utemeljeni.

Toliko bolj je razumljiva *potreba po zgodovini pri »novih« narodih*, narodih, ki narodi še niso, pri narodih, ki nastajajo, pri proto-nacionalnih družbah. Narodna graditev je tu velikokrat pogoj za obstanek in suverenost »novih« držav v mednarodni skupnosti. Potrebna jim je *nacionalna ideologija*, vera v svojo zgodovino in s tem v svoje vrednosti.

Poleg gospodarskega in političnega kolonializma je obstajal in obstaja tudi kulturni kolonializem. Ta »kolonializem« je negiral zgodovino koloniziranega; pogosto je opravičeval kolonialni sistem prav na tej podlagi. Podobno kot so evropski »imperialni« narodi govorili o »nezgodovinskih« narodih, kadar se je postavilo nacionalno vprašanje v mnogonacionalnih državah Evrope, tako so kolonialne metropole dokazovale, da na koloniziranem prostoru ni zgodovine. Celotni sistem izobrazbe, kadar in kjer je obstajal, je bil prenesen iz metropole v kolonijo. Z njim so prenesli tudi zgodovino v učnem programu, »prihajala« je največkrat skupaj s tistimi, ki so jo poučevali. Poučevali so zgodovino, ki ni prikrivala težnje kolonizatorjev, da »asimilirajo« izobražene ljudi v kolonijah. To se je zdelo metropoli pomemben element trajnosti in ustalitve kolonialne oblasti.

Prav zato ima *prenovitev zgodovine za kolonialna ljudstva*, kot bomo skušali ugotoviti, izreden pomen in sicer prav kot nacionalna, narodna zgodovina.

Pri utemeljevanju vrednosti in možnosti zgodovine kot dejavnika pri narodni graditvi nam bo vsaj implicitno vsekakor dobrodošla komparativna metoda. Ne gre le za iskanje univerzalnosti procesov v sodobnem svetu. Evropsko skušnje imajo tu poseben pomen. »Evropeizacija« sveta je v veliki meri fenomen, ki je postal ena najpomembnejših komponent v nastajanju enotnega sveta, v nastajanju svetovne zgodovine v pravem pomenu besede. Poleg tega sta prav evropska ideja o narodu in evropski nacionalizem postala v marsičem vzor drugim nacionalizmom, tako kakor je Evropa dala svetu tudi oblike političnih sistemov in vsebine političnih procesov. Tako je postala v teh procesih navzoča zgodovina na podoben način in to celo v tistih civilizacijah, katerim zgodovinske perspektive in razsežnosti še zdaleč niso pomenile toliko kolikor evropski civilizaciji.

⁵ Primer severnoameriške zgodovine je v neki meri značilen. Omenimo samo legendo »Zahoda« in Davida Crocketta.

Poglejmo najprej vlogo zgodovine v ključnih obdobjih emancipacije koloniziranih ljudstev, v *antikolonialni revoluciji*. Antikolonialna revolucija je vsekakor imela veliko širše povode, vzgibe, vzroke in žarišča, kot je to zgolj zgodovinska interpretacija. Njene močne in široke tokove po drugi svetovni vojni pa je v veliki meri združil *nacionalizem* kot najbolj vidna in pomembna kristalizacijska točka. To je bil precej specifičen nacionalizem, zakaj obstajal je in deloval mobilizacijsko, še preden so nastali narodi v pravem pomenu besede; deloval je ob le medlem in včasih celo nejasnem poskusu, da bi to pomanjkljivost nadomestili z idejo o prihodnji državi, oziroma z idejo o obstoječi kolonialni politični enoti. Temelj takega iskanja so bili v veliki meri zgodovinski argumenti — resnični, poenostavljeni ali pa celo deloma izmišljeni. Postavilo se je namreč vprašanje *avtoidentifikacije*, vprašanje dokaza samobitnosti, posebne istovetnosti koloniziranih in s tem njihove »naravne« pravice do neodvisnosti in samostojnosti. Šlo je za temelje »druge« legitimnosti, tiste, ki naj bi se uprla in postavila proti legitimnosti kolonialne oblasti.

V graditvi političnega »okostja«, ki naj bi postalo glavna opora antikolonialnemu boju, so intelektualne elite v kolonijah iskale dokaze za samobitnost ravno v preteklosti. Ni dvoma, da prav tu najdemo izrazito vzporednico s prebujanjem evropskih narodov, z romantiko XIX. stoletja, z naporu »nezgodovinskih« in podrejenih narodov, da v zgodovini najdejo svoje »legitimne« pravice; prav zato se je z zgodovino uveljavila tudi legitimnost vlade gospodujočih narodov⁶. Podobno kot v Evropi XIX. stoletja prav ob intenziviranju antikolonialne revolucije po drugi svetovni vojni začenjajo razmišljati o preteklosti, o vrednostih, ki so obstajale, preden je prišlo do kolonizacije. Antikolonialna reakcija išče moralno zasnovo v obsodbi tistega, kar je kolonizacija prinesla, dokazati skušajo, da je kolonizacija neorganski vmesni dogodek, tuja okupacija, nasilje, ki je prekinilo progresivni tok lastne zgodovine.

To je bil tudi navdih mnogih zgodnjih antikolonialnih gibanj, vstaj in uporov. To je bila reakcija na kolonializem v najširšem pomenu besede. Primer je lahko Boxerska vstaja na Kitajskem leta 1900. Področja, ki so bila ognjišča priznanih velikih civilizacij in kultur starega veka, čeprav ni vselej direktne kontinuitete niti v civilizacijskem in še manj v etničnem pogledu, najlaže najdejo v veličini in sijaju preteklosti elemente za revindikacijo, uveljavitev lastnih vrednosti s pečatom preteklosti proti kolonializmu. Azija ima pri tem prednost, saj so ji v pomoč celo evropski znanstveniki, ki iščejo genetične poti lastne civilizacije.

⁶ O tem vprašanju imamo študijo dr. Frana Zwitterja »Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji« — Ljubljana: Slovenska matica, 1962.

Ponekod, posebno v nekaterih azijskih deželah, so ideje neodvisnosti gradili okoli institucij monarhije, ki je imela »legitimacijo« preteklosti, tradicije in s tem legitimnosti. Tudi tam, kjer so vladarske hiše postale eksotična zanimivost in niso imele resnične politične oblasti, so postale važne pri uveljavljanju legitimnosti neodvisnosti. V obdobjih naglih in bistvenih političnih sprememb — in antikolonialno gibanje je to jasno nakazovalo — ima prav to vprašanje izreden pomen, posebno v družbah, ki so v svojem bistvu tradicionalistične in ki jim simboli s pečatom trajnosti veliko pomenijo. Transfer lojalnosti je bil tu v politično psihološkem pomenu lažji kot tam, kjer ni bilo zgodovinske opore za tovrstno legitimnost dekolonizacije.

Veliko teže je Afriki. Arabski svet je sicer našel oporo v blišču in veličini kalifata in poslanstva arabske kulture in zato tu problem avtoidentifikacije ni bil tako velik. Drugače je bilo z Afriko južno od Sahare, s tako imenovano »črno« Afriko. Najprej je bilo treba ovreči »hegeljansko« trditev, da Afrika pred kolonizacijo nima zgodovine, ki bi bila razumljiva, pomembna ali zanimiva⁷. V iskanju znamenj za bodočo avtoidentiteto so začeli prav mrzlično ponovno raziskovati preteklost. To je bil močno tendenciozen napor, strogo v funkciji trenutne potrebe. Kadar ni bilo zgodovinskih prvin ali pa kadar so ti argumenti lahko nasprotni političnim ciljem antikolonialnega gibanja, so se sklicevali celo na argumente geografske kontinuitete, trdili so na primer, da vse izvira iz starega Egipta in podobno⁸.

Razmišljanje je šlo skoz najrazličnejše stopnje poskusa, da bi definirali »dejstva« in da bi ta dejstva oddvojili od »slučajnosti« zgodovine in celo geografije.

Kadar je bilo torej preveč tvegano, da bi dokazali »zgodovinstvo« z obstoječimi dejstvi, so posegali široko in globoko v področje *filozofije zgodovine*. Tu ni popolne enotnosti in obstaja precej pestro področje, na katerem se uveljavljajo razne teorije zgodovine. Važne so posebno tiste, ki naj bi pokazale in dokazale *zgodovinsko zakonitost antikolonialne revolucije*. To je bil racionalen poskus, da ne bi idealizirali lastne preteklosti pri iskanju konkretnih dejstev lastne zgodovine, ampak le pri določanju njenega širšega »pomena«. Mnogim pripadnikom kolonialnih političnih elit tudi psihološko ni bilo mogo-

⁷ Hegel pravi za Afriko: To ni zgodovinski kontinent, ne more pokazati nobene gibanja in razvoja . . . Tisto, kar razumem z Afriko, je nezgodovinsko in neobrazloženo . . . (Georg Wilhelm Friedrich Hegel: »Filozofija povjestic« — Zagreb, Kultura, 1951, str. 102.)

⁸ Prav zanimiva je teza o tem, da je stara egipčanska civilizacija bila pravzaprav »črnska« civilizacija. Ob ugotovitvi, da je evropska civilizacija le odsev te stare egipčanske civilizacije, črnici pa njeni edini zakoniti dediči, lahko pridemo do sklepa, da Evropa ogromno dolguje Afriki, Afrika pa njej le kolonialno nasilje. In nekateri afriški *metazgodovinarji* prav to trdijo. Tako ustvarjajo novo tezo, ki hegeljansko postavlja na glavo. Med pomembnimi imeni te zgodovinske šole naj navedemo le Chrika Anta Diopa.

če enostransko zavračati kolonizacijo kot obdobje tujega vmešavanja v tok zgodovine na kolonialnih področjih. Sami so bili deležni »evropske« vzgoje in pripadniki kulture, ki jo je prinesel kolonizator. Bilo je tudi očitno, da je v mnogih deželah kolonialnega področja prav kolonializem položil prvine enotnosti, ki so bile dotlej razpršene v raztrganih etničnih, lingvističnih in kulturnih raznorodnostih, da je prav kolonializem zgradil nove moderne politične strukture, ki so lahko postale temelj neodvisne državnosti.

Med zgodovinskimi teorijami te vrste je pomembna na primer tista, ki jo zastopa Léopold Sédar Senghor, sedanji predsednik Senegala, filozof in pesnik — v francoskem jeziku. Senghor vidi kolonializem v široki zgodovinski perspektivi, posebno v afriških razmerah se mu zdi kot »prehodna faza« zgodovine, ki ima kot vsaka druga faza svoje »svetle« in »temne« plati. To je poskus, da bi marksizem uporabili pri afriškem razvoju; zgodovinske etape potekajo ena za drugo in imajo v svojih prvih stopnjah pozitivno vlogo, na »zatonu« pa svoje »umirajoče trenutke«, ko prehajajo v drugo, novo fazo. Dekolonizacija je torej višja faza in s tem zakonita negacija kolonizacije. V tem je za Senghora dialektika afriške zgodovine⁹.

Posebno zanimiv pa je poskus, da bi zgodovino, ki jo je v vseh konkretnih primerih v Afriki šele treba iskati, premostili s teorijo »négritude«, »črnstva«. To je teza o vrednostih afriške civilizacije v celoti, teza o tem, da Afričani ne prihajajo »praznih rok« v tok svetovne zgodovine, v obdobje, ko nastaja moderna civilizacija. »Négritude« ni le vzmet, ki Afričanu ponovno vrača dostojanstvo, ki mu ga je vzela kolonizacija, ampak je tudi konstruktivna sila, ki zmora in mora dati človeštvu svoj poseben prispevek¹⁰.

Kolonizacija je vedno poskušala, pogosto zavestno, včasih že z bistvom svoje oblasti, *depolitizirati kolonizirano ljudstvo*. Ni mogoče trditi, da je pred prihodom kolonizatorja na celotnem področju kolonialnega sistema obstajala visoka stopnja političnega sodelovanja širokih ljudskih slojev v političnem procesu. Vsaj ne na način načel moderne demokracije. Toda bile so institucije, ki so tako sodelovanje omogočale na raznih lokalnih stopnjah. Kolonializem se je trudil, da bi take organizme uničil. In depolitizacija je bila zelo

⁹ Poleg očitnega marksističnega navdihla velik del Senghorjeve interpretacije zgodovine, posebno njen univerzalni pomen, temelji na svetovnem nazoru francoskega jezuita in znanstvenika Pierra Teilharda de Chardina. Primeren pregled Senghorjeve teorije lahko najdemo v razpravi: Walter A. E. Skurnik: »Léopold Sédar Senghor and African Socialism« — *The Journal of Modern African Studies*, Cambridge University, October 1965, Vol. 3, No. 3.

¹⁰ Prve ideje o »négritude« so nastale v Zahodni Indiji, na Karibskem področju. Pojem, ki ga je ustvaril Aimé Césaire, pesnik iz francoskega Martiniquea, je potem postal vodilna ideja skupine okoli pomembnega časopisa »Présence Africaine«, ki izhaja v Parizu.

Dobra razprava o tej snovi je: Andrzej Zajaczkowski: »L'Evoluzione del concetto di negritude. Gli Africani alla ricerca di se stessi« — *Africa*, Istituto Italiano per l'Africa, Roma, Giugno 1965, Anno XX, No. 2.

učinkovita. Posebno se je pokazala v tem, da se je po logiki razvoja v kolonialnem obdobju poglobil prepad med mestom in vasjo, da so nastale pluralistične družbeno-ekonomske strukture in da je kolonizator, kot smo že rekli, želel »asimilirati« izobraženstvo.

Tako antikolonialna revolucija tudi s tega vidika nima lahke naloge. Premagovati mora težke ovire, če se hoče opirati na »nacionalizem brez naroda.« »Dekolonizacija« zgodovine je postala pomembno orožje v tem naporu. Prav kakor je evropska historiografija kolonialne dobe opravičevala kolonialne oblasti, kolonialni sistem, tako so, ko so iskala protiutež taki politični angažiranosti zgodovine, narodnoosvobodilna gibanja spoznala veliko politično vrednost, ki jo ima revalorizacija lastne preteklosti. Tako je na primer Samory, ki so ga Francozi risali kot grabežljivega in okrutnega vojščaka, ki so ga navsezadnje na »srečo« civilizacije premagali, postal v očeh zahodnoafriških nacionalistov plemenit in junaški poglavar, ki so ga premagali, ukrotitli napadalci, ko so vzpostavljali kolonialni jarem. Tako so uporniška gibanja proti kolonizaciji, ne glede na svojo usmerjenost, postala pomembna že zgolj zato, ker so se bojevala proti kolonialni oblasti.

Revolucionarno gibanje, vsako revolucionarno gibanje namreč, neizbežno potrebuje ustvarjanje *legitimnih izvirov uporniških norm*. Poudarjanje simbolov, ki so latentno že v ljudskih množicah, je vsekako najlažji in najučinkovitejši način, da dobi upor »zakonito« podlago¹¹. Revalorizacija herojev je važna ne samo s stališča legalizacije uporništva, ampak je tudi *dokazovanje*, da je prav za prav *kolonialna vladavina* bila nezakonita. Ta način boja proti kolonializmu je imel svoj pomen v tem, da je podiral celotno ogrodje opravičil za tujo oblast. Breme belega človeka, ki naj bi ga ta menda nosil »v korist« koloniziranih, se je moralno sesulo prav ob povelečevanju uporništva koloniziranih.

Ni dvoma, da je celo tisto malo, kar so že v obdobju antikolonialne revolucije storili na področju revalorizacije zgodovine koloniziranih ljudstev, imelo svojo mobilizacijsko dinamiko. Ni bilo brez zmot. Resnična zgodovina bo lahko šele sinteza te politično angažirane revalorizacije in raziskovanja, ki bo prišlo za njo na nov način in iz novih izhodišč; ravno antikolonialna revolucija in nove razsežnosti našega sveta, ki nastajajo ob njej, dajejo najmočnejše spodbude za takšno novo zgodovino.

Zgodovina in »graditev« narodov

Ko nekdanje kolonialne dežele dobijo neodvisnost, vsaj formalno politično, s tem seveda še zdaleč niso rešena vsa tista vprašanja, ki so bila zastavljena že v obdobju antikolonialne revolucije. Ni

¹¹ P. Decraene: »Le Panafricanisme« — Paris: »Que sais-je?« Presses Universitaires de France, 1959, No. 847, p. 35.

dokončno rešeno vprašanje njihove resnične suverenosti in enakopravnosti v mednarodni skupnosti, prav tako kot je pogosto dvomljivo uveljavljanje njihove moderne državnosti v mejah, ki so jih podedovale iz kolonialne dobe. Veliko novih držav ni dobilo neodvisnosti z oboroženim odporom, mnogim so neodvisnost »podarili«, potem ko si je nekdanja kolonialna metropola zagotovila bistvene prednosti, ki so nastale na temelju nekdanjega kolonialnega odnosa. Temu lahko rečemo neokolonializem, ohranitev kolonializma na drugačnih temeljih. Zgodi se pa tudi, da pride do »poznejšega« vdora vpliva in vmešavanja drugih visoko razvitih držav, čemur posplošeno pravimo imperializem.

Ranljivost novih držav ne izvira samo iz njihove gospodarske nerazvitosti. Brez dvoma je nerazvitost lahko pomemben in odločilen temelj omejevanja njihove neodvisnosti, ni pa edini. Neokolonializem se, kot lahko to konkretno opazujemo, opira na *pomanjkanje notranje družbene kohezivnosti* novih držav, iz česar potem izvirajo tudi zelo rahle politične sponje. V nekem pomenu se šele po formalno politični osvoboditvi začenjajo kazati te izredno nevarne razpoke nove državnosti. Antikolonialna revolucija, ki je imela svoj temelj, kot smo rekli, v nacionalizmu posebne vrste, nacionalizmu »brez naroda«, je sublimirala veliko obstoječih družbenih konfliktov. Klic po neodvisnosti je bil precej splošen. Ko je neodvisnost dosežena, pride do obdobja močnejših notranjih trenj. Tam, kjer nova država spodbuja razvoj v najširšem pomenu te besede, sam razvoj razkrajata stare družbene strukture, ustvarja nova nasprotja in lahko rečemo, da se začno kazati močnejše oblike razrednega boja. Velika upanja, s katerimi so najširše ljudske množice pričakale neodvisnost, se ne uresničujejo. Stvarnost je redko kje primerna za hitre in korenite premike v položaju teh množic v siromašnih in nerazvitih družbah. Tudi položaj nerazvitih dežel v svetovnem gospodarstvu je tak, da poraja nenehne težave, zakaj te dežele vstopajo v svetovni trg prek neugodnih zamenjalnih pogojev. Z vsem tem se prepleta še neokolonialistični činitelj.

Še več. Neodvisnost zelo pogosto oživlja sredobežne težnje, regionalne, plemenske in druge separatizme, ki so bili v obdobju intenzivnega boja za neodvisnost ob usodnosti te borbe za vsa kolonizirana ljudstva potisnjeni v stran. Umetne meje, ki jih je kolonialna vladavina ustvarila v sporazumevanju med kolonialnimi silami ali pa čisto poljubno zaradi interesov, ki nimajo nič skupnega z interesi ljudstev, ki so bila »deljena« in »spajana«, postajajo, nesmiselne kakor so, pogosto izvir notranjih in zunanjih spopadov.

Odgovor, ki ga na vsa ta izredno pereča in zamotana vprašanja iščejo na novo vzpostavljene oblasti, se skoraj vedno giblje okoli ideje o *nacionalni integraciji*. To idejo je treba razumeti kot željo, da obstoječe politične meje postanejo identične z narodnostnimi mejami, s programom, da se znotraj obstoječih meja novih držav, ka-

kršne koli že so, zgradijo narodi. Nastale naj bi države — narodi. Zavest o narodni pripadnosti naj bi postala temelj te integracije.

Ko utemeljujejo te ideje, se sklicujejo na zgodovino.

Drugi prav tako pomemben problem je v tem, da režimi, ki na razne načine zamenjujejo nekdanjo kolonialno oblast, iščejo *podlage za svojo legitimnost*. Ker koncept oblasti temelji na evropskem zgledu, skušajo tudi pri tej stvari operirati z racionalnimi in »legalnimi« kategorijami, prav tako po evropskem zgledu. Lojalnost do nove oblasti, ki je nastala na ruševinah kolonialne ali z njenim postopnim nadomeščanjem, skušajo uveljavljati z oživiljanjem »tradicije«, kar pomeni, da tudi tu kličejo na pomoč zgodovino. Nova oblast se skuša »povezati« s preteklostjo, ki naj bi jo bilo kolonialno obdobje kot tuja okupacija le prekinilo.

Novi režimi namreč skorajda ne morejo najti svoje prepričljive legitimnosti v teoriji o suverenosti ljudstva. Demokratičnih norm v raznorodnosti etnične, lingvistične, religiozne in plemenske razcepljenosti ni lahko uveljavljati. Kadar jih po zgledu evropske parlamentarne demokracije meščanskega tipa le uvajajo, so navadno farsa. Zato ni ne potrebnih ekonomsko-druženih predpostavk ne tradicije: kolonialna oblast tradicije še zdaleč ni ustvarjala, lastna pa res ni za »današnjo rabo«. Neizbežno si torej morajo prizadevati, da bi našli način, kako premostiti to protislovje med predpostavkami moderne demokratične družbe in stopnjo stvarnega zgodovinskega razvoja.

Ta premostitev naj bi bila v veliki meri »nova« zgodovina. Ideja o »organski« povezavi s preteklostjo se je prav v obdobju po antikolonialni revoluciji močno uveljavljala. Vzemimo na primer tiste države, ki so ravno s tem namenom spremenile svoja imena, zavrgle tisto iz kolonialne dobe in prevzele tista, ki so jim dala možnost, da potrjujejo svojo zgodovinsko povezanost s predkolonialno dobo. Tako je Zlata obala postala Ghana in prav tako si je Mali vzel ime starega sudanskega cesarstva. Prav s tega stališča iskanja zgodovinskih okvirov svoje eksistence ni prav nič slučajno, da je na primer Gabon sprejel amandma k ustavi (marca 1966), v katerem je omenjen sporazum, ki ga je sklenil nekdanji gabonski »kralj« Rapontchombo, znan kot kralj Denis, s francoskim mornariškim oficirjem leta 1839 in ki naj bi bil »ofenzivno — defenzivna zveza«. Vlada je potem izjavila, da je ta sporazum izhodišče mednarodnega obstoja Gabona in tako dalje. In teh primerov ni malo, da jih ne naštevamo več.

Novi politični voditelji, odgovorni državniki, prav tako iščejo svojo, če se tako izrazimo, *karizmatično poslanstvo* in politično moč v povezavi s preteklostjo. Kadar tega ne omogoča pripadništvo kaki vladarski hiši, ki je, čeprav le kot politični trabant, preživela kolonizacijo, se vodilne osebnosti zelo pogosto razglašajo za biološke potomce na novo valoriziranih zgodovinskih herojev. To je pomembna pot za uveljavljanje politične avtoritete. Sékou Touré,

sedanji predsednik Gvineje, tako trdi, da je pra-pravnuk omenjenega junaka Samory Touréja. Za Modibo Keito, bivšega predsednika Malija, dokazujejo, da je potomec Sundiate Keite, ki je v trinajstem stoletju ustanovil malijsko cesarstvo.

Vse to so pota nastajanja »nove« zgodovine v dekoloniziranih deželah. Ta zgodovina se počasi uveljavlja kot del šolskih »curriculorum«. Postaja faktor politične socializacije. Uveljavlja se ob uradni podpori, postaja integralni del tistega, kar se imenuje nacionalna doktrina, eden od temeljev narodne graditve.

Omeniti moramo izredno važnost, ki jo ima ta »nova« zgodovina ne samo pri oblikovanju novih političnih elit, vodilnih kadrov. Prav tako je že postala važen faktor pri »nacionalnem absorbiranju« tistih intelektualcev, ki so dozoreli v kolonialnem izobrazbenem sistemu ali pa celo v kulturnem krogu kolonialne metropole. Posebno važno je to za tiste, ki v antikolonialni revoluciji niso sodelovali. To je pot, kako naj bi rešili *problem razdvojene lojalnosti*. V nekaterih kolonijah — posebno kot protiutež antikolonialnim gibanjem — je kolonizator omogočil asimilacijo tudi zunaj kulturnega področja, na primer s tem, da je dajal možnosti enakopravnega državljanstva izbranim posameznikom prav iz vrst intelektualne elite. Tako lahko z neodvisnostjo nastajajo prav pri teh intelektualcih prave osebne drame, psihološke travme. Tudi osebni ali razredni interes se lahko prepleta s travmatično razdvojenostjo med dvema kulturama (od katerih kolonizatorjevo krasi superiornost), med dvema jezikoma in tako tudi zgodovinama. Razcepljene osebnosti so prav med izobraženstvom resničnost postkolonialne dobe in to praktično povsod, koder je kolonializem zapustil učinkovite kulturne posledice in vplival tudi na razredno diferenciacijo. Navsezadnje ne smemo pozabiti, da je velika večina »novih« držav lahko gradila svojo moderno državnost le, če so pristale na to, da jezik bivšega kolonizatorja ostane državni jezik, edini, ki lahko združuje prebivalstvo, govoreče tako različne jezike, da se lahko sporazume samo v tujem¹².

Morda je danes problem »nove« zgodovine predvsem v tem, da »preoblikuje« izobraženstvo. Vendar ne smemo pozabiti, da nemara ravno kompleks »koloniziranca« pogosto postaja izvir pretiravanja in s tem zmanjšuje možnosti, da bi že v sedanji razvojni fazi te zgodovine našli trdna pota v znanost. Prav vodilne elite si največkrat rade izmišljajo zgodovino in glorificirajo preteklost svojega ljudstva. Intelektualci, zelo pogosto prav tragično odtujeni od

¹² Dovolj bo samo majhna ilustracija. V relativno majhni Ugandi je 22 neintegriranih plemen. Radijske oddaje so v 14 jezikih in jih ta plemena še vedno vsa ne razumejo. Angleški jezik, jezik nekdanjega kolonizatorja, je edini, ki ga lahko uporabijo za enotno javno upravo in navsezadnje tudi v šoli. Govorijo sicer o swahili, ki je lingua franca Vzhodne Afrike, toda pomembnih rezultatov ni videti. Spomnimo se lahko še podobnih težav v Indiji, kjer imajo težave celo z uvajanjem hindu, čeprav ga govori velik del indijskega prebivalstva.

lastnega ljudstva, saj so vzgojeni v tuji kulturi in živijo po tuje, ker hočejo posnemati evropski standard, iščejo nemara prav v tem pretiravanju rekompenczijo za svojo odtujenost. Ni dvoma, da je premagovanje te odtujenosti in zblíževanje elite s prebivalstvom pot k nacionalni integraciji in moramo zato »novo« zgodovino razumeti tudi s tega stališča.

Se drugi pomemben problem nastaja iz protislovja, ki izhaja iz revalorizacije zgodovine kolonialnih ljudstev in nujnosti, da ta ljudstva sprejemajo celo vrsto norm in vrednosti moderne industrijske družbe, ki je seveda družba nekdanjega kolonialnega gospodarja. Psihološko podobo teh norm in vrednosti je lahko identificirati s samo kolonizacijo. Ni lahko najti ravnotežje med razvojno nujnostjo in zgodovinsko podobo te nujnosti; z drugimi besedami, ni lahko z zgodovinsko interpretacijo najti pravo mero revalorizacije predkolonialne preteklosti in temeljev modernega razvoja, ki ga je, kljub svojim negativnim stranem, vendarle utemeljil kolonializem.

»Konec« zgodovine v njeni vlogi graditeljice narodov

Potem ko smo skušali vsaj v grobih obrisih opisati vlogo zgodovine pri graditvi novih narodov, moramo v svoje razmišljanje vpeljati tudi kritičen poudarek. Ta vloga zgodovine ima namreč svoje meje. In te meje so predvsem povezane z določeno stopnjo v procesu nacionalne integracije, prav tako pa relativno strogo določene z družbeno-ekonomskimi razvojnimi faktorji. Če se vrnemo h komparativni zgodovinski metodi in upoštevamo, da sta v naših evropskih relacijah dokončni nastanek in afirmacija narodov tesno povezana z nastankom in afirmacijo kapitalizma, potem nam že to zbuja zadržanost glede možnosti »novih« držav, da v svojih mejah formirajo enotne narode, ko se bodo uveljavile višje stopnje družbeno-ekonomskega razvoja. Prav tako je treba upoštevati, da v etično, lingvistično in versko neenotnih državah obstajajo protonacionalne skupine, katerih nadaljnji razvoj ne pelje nujno v nacionalno formiranje francoskega ali švicarskega tipa, v specifiko Združenih držav Amerike ali podobno. Prav tako se lahko ponovi primer Avstro-Ogrske ali pa se pokažejo podobni problemi, kot so tisti v Sovjetski zvezi¹³.

Na področju notranjega razvoja nam primer Evrope kaže na vlogo zgodovine pri stopnjevanju konfliktov. Bodimo konkretni in pogledimo na primer Francijo, narodno državo, ki ni imela problemov nacionalnega separatizma, ki bi ga pogrevale zgodovinske raz-

¹³ Bržčas je prav primer Nigerije, ki nam je ta hip tako močno v zavesti, lahko primerna ilustracija možnih alternativ razvoja. Ljudstvo Ibo je doživelo izredno hiter razvoj iz protonacionalnega v nacionalni stadij, kar je v veliki meri posledica konflikta ob ustanovitvi separatistične države Biafre. Tudi Indija, kjer se vse bolj uveljavlja ideja o ujemanju lingvističnih mej z mejami administrativnih enot, lahko kaže na možnost razvoja raznih narodov v sedanjih mejah itd.

prtije. Po francoski revoluciji 1789 je bila »nation française« skoraj do našega časa izrazito »razdeljena« na dva zgodovinska tabora: na tiste, ki so branili revolucijo in njeno dediščino, in tiste, ki so še vedno z romantičnim žarom verjeli v sijajne vrednosti »ancien régime«.

Tako se je prav prek zgodovine v sublimirani obliki kazal razredni konflikt. Nostalgija družbenih slojev, ki jih je uveljavljenje kapitalističnih odnosov pognalo z osrednjih položajev politične oblasti, se je združevala z bojznijo pred novimi revolucionarji, dediči francoske revolucionarne tradicije.

Tak zgodovinski spor, *mutatis mutandis*, že lahko slutimo tudi v prostoru »tretjega sveta«.

Morda nam primer Latinske Amerike, vsekakor najbolj razvitega med nerazvitimi področji — spet ob uporabi komparativne metode — daje nekatere možnosti za predvidevanje. Tudi to je kolonizirano področje, formalno politično osvobojeno sicer v obdobju razcveta kolonializma v Afriki in Aziji v prvi polovici 19. stoletja, vendar vse do danes še ni našlo svoje zgodovinske identitete.

Po osvoboditvi izpod španskega in portugalskega kolonializma, ko so kreolci¹⁴ nadomestili kolonialno oblast z oblastjo, ki je bila bistveno še nadalje kolonialna glede na neasimilirano indijansko in črnsko prebivalstvo, je zgodovinopisje ubiralo podobna pota kot danes v mnogih deželah Afrike in Azije. V iskanju legitimnosti neodvisnosti je »uradna« zgodovina tavalala med upoštevanjem civilizatorske vloge kolonizatorjev in conquistadorjev in zmerjanjem kolonialne oblasti, v boju proti kateri so si latinskoameriške države izbojevale neodvisnost. Rezultat pa je bilo neskončno podrobno raziskovanje življenjske poti in podvigov, početja in junačenja »libertadorjev«, osvoboditeljev: Simóna Bolívarja, Joséjpa de San Martína in tako naprej. To naj bi bil patriotični navdih mladini, dokaz sposobnosti za samostojnost, legitimacija za napredek.

Ta zgodovina je bila popolnoma jasno razredno opredeljena, kajti poudarjala je vlogo predstavnikov razreda na oblasti, kreolske zemljeposestniške oligarhije, njihove patriotične zasluge in herojstvo, nesebičnost za narodov blagor. Ne le šolski programi, tudi akademske zgodovine so bile prepojene z istimi načini zgodovinske interpretacije. Njene širše, svetovne okvire, da se tako izrazimo, je dajala katoliška cerkev, moralni stabilizator sistema v celoti, s svojimi svetopisemskimi in katoliško univerzalističnimi eskapadami. Morda je to prav nam, Slovencem, iz našihkušenj lahko najlaže dojemljivo in nam takega zgodovinopisja ni treba natančneje opisovati. Predpostavka te zgodovine je bila, da razvoj teče nekako zadovoljivo in optimizem meščanskih zgodovinarjev je bil tako odločen, da je Bartolomé Mitre celo v zaporu, okoli 1860, pisal o prihodnosti Argentine z velikimi upanji. Trdil je, da je argentinska na-

¹⁴ Kreolci je ime za potomce iberijskih kolonizatorjev, rojene na ameriških tleh.

rodnost obstajala, že preden je Argentina postala neodvisna država, kar je izredno zanimivo sporejati s podobnimi tezami, ki se danes uveljavljajo v »novih« državah¹⁵.

Cas je prinesel razočaranje. V Latinski Ameriki stvari niso tekle tako »dobro«, kot si je to predstavljala liberalna buržoazija 19. stoletja. Ta naivna zgodovina je težko prenesla vdor veliko manj optimistične resničnosti. To pa ne pomeni, da se je spremenila »vrsta« zgodovine, ki so je poučevali v šoli. Navada plitkega in cenenega patriotizma in zanimanje za trivialnosti sta se ohranila. Temu se ne smemo čuditi. Zgodovinarji so bili razredno opredeljeni. Patriotične pripovedke in poveličevanje države je bilo v skladu s politično resničnostjo. Policija je lahko uničila tisto, kar ni dovolj poveličevalo heroje iz nacionalnega panteona.

Kritična zgodovina je nekje po obdobju velike svetovne gospodarske krize izšla iz stališča »zgodovinskega neuspeha« Latinske Amerike. Pogosto je to bilo pri meščanskih zgodovinarjih neprikrita žalost, da se Latinska Amerika ne razvija po zgledu razvitih kapitalističnih dežel. Zgodovina je bila torej tarnanje frustriranega kapitalističnega razreda.

Druga kritična šola je sledila mehiškemu zanikanju španske dediščine. Mehikanci so z revolucijo (1911 — 1917) zavrgli tudi prevzemanje zgodovinske dediščine »conquiste«, španskega osvajanja. S tem so ustvarili najbolj trden temelj mehiške narodne zavesti; lahko rečemo celo, da je prav po tej poti nastal eden od najbolj »dograjenih« in »dokončnih« narodov na prostoru Latinske Amerike. Pablo Neruda, čilski pesnik, je na primer pokazal pravo sovraštvo do španske vladavine, čeprav je mojster prav španske besede in ni dvoma, da je Španija njegovemu, čilskemu ljudstvu, posredovala kulturo v njeni celoviti obliki in obsegu. V tem je navsezadnje notranje, zelo globoko nasprotje med glasnim »antišpanstvom« in kulturo, ki to sovraštvo izraža. Za Nerudo je »conquista« začetek vladavine terorja, konec ameriškega raja na zemlji. Ob takem poetičnem in neresničnem romanticizmu se je razvila celo historiografska šola; celo nekateri učenjaki so skušali dokazati nesreče Amerike v »suženjstvu«, najprej kot žrtve iberijskega in potem britanskega in ameriškega imperializma.

Ta šola je doživela širok odmev in je imela izreden političen pomen, vlogo *politične mobilizacije proti imperializmu*, neokolonializmu na latinskoameriškem prostoru. Na področju kulture in lepih umetnosti so posebno poudarjali »moralno« vrednost latinskoameriškega v nasprotju z »zmaterializirano«, neduhovno severnoameriško kulturo.

¹⁵ O raznih tezah, ki se dotikajo problemov naroda in narodnosti na latinskoameriškem prostoru, je več povedano v S. Južnič: »Latinska Amerika: Nastanek in razvoj družbeno-ekonomskih struktur«, Beograd, Institut za mednarodnu politiku i privredu, 1966, str. 66—79.

Novo obdobje se začne po drugi svetovni vojni. Zgodovina postaja izrazito razredno opredeljena. Njen političen pomen je vedno večji. Latinskoameriška družba se je znašla v krizi in zgodovina ni predmet, ki bi ga vladajoči sloji negovali v kritičnemu duhu. Patriotično in nostalgичno evokativno zgodovino »uradno« še kar naprej favorizirajo. Obenem si politična levica išče v tej dobi arsenal argumentov za revolucionarno akcijo.

Prav zanimivo je, kako ob družbeni in politični krizi nastaja na latinsko ameriškem prostoru »nova« zgodovina, prav tako kot je nastajala ob potrebah antikolonialne revolucije po drugi svetovni vojni. Razume se, ti zgodovini si nista čisto sporedni; njuna funkcija pač ni ista. Ni dvoma, da se »nova« latinskoameriška zgodovina navdihuje ob marksizmu. Poenostavljeno povedano — s tem seveda ne zadenemo vseh nians te zgodovine — gre za to, da se določi mesto Latinske Amerike in celotnega nerazvitega sveta v svetovni zgodovini. Ko je kapitalizem postajal svetovni sistem, je ustvaril »center« in »periferijo«, in nerazviti svet je kot »periferija« povezan z razvitim svetom, ki ga je preobrazila industrijska revolucija. Ekonomski zgodovinarji so prav tu veliko prispevali k razjasnitvam¹⁶.

Znotraj temeljne teze so seveda možne razne poenostavitve in variacije. Ta teza ne izpričuje vedno bistva problema. Gre le za to, da genetične obrazložitve, utemeljene zgolj na domačem razvoju, na domači zgodovini, niso dovolj, da bi razumeli položaj nerazvitih dežel in področij v sodobnem svetu. Morda bi lahko rekli, da nastaja nova zgodovinska interpretacija, ki bi jo lahko imenovali »sinhronična«. Njeno izhodišče je v upoštevanju dejstva, da se danes nerazvite dežele, nekdanje v večini kolonialna področja, vključujejo v »svetovno zgodovino« kot odvisna ozemlja, ki nimajo lastnih »razvojnih centrov«. Iz tega seveda izvira takoj sklep, da si take »centre« morajo ustvarjati in da je to pravi temelj antikolonialne revolucije in tistega, čemur izredno posplošeno pravimo antiimperializem. Razume se, da so na poti prevladovanja diahronične zgodovine storjeni šele prvi koraki. Potrebno bo še veliko konkretnega dela in raziskovanja, da bodo vse hipoteze znanstveno utemeljene in uveljavljene.

Latinska Amerika seveda ni edino področje nerazvitega sveta, kjer nastajajo nove zgodovinske interpretacije. Lahko jih najdemo tudi drugod. Vendar je pomembno še enkrat povedati, da se na samih področjih nerazvitega sveta take »nove« zgodovine začenjajo šele takrat, ko so ta *področja že prehodila določena obdobja v narodnostnem oblikovanju*. Šele takrat začenja nova generacija zgodovinarjev

¹⁶ Podrobnosti o tem novem zgodovinopisju in njegovem pomenu je najti v: S. Južnič: »Latinska Amerika: Društvena struktura i politički sistemi«, Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1966, str. 263—278.

vinarjev raziskave s področja družbene in gospodarske zgodovine oziroma politične zgodovine v pravem pomenu besede.

»Razvoj« je postal v neki meri tudi *preokupacija zgodovine* in zgodovinarjev. Zato je zgodovina postala ne samo orodje za dokazovanje narodnostne samobitnosti, ampak tudi pot za razumevanje faktorjev, ki preprečujejo hitrejši razvoj. Seveda ostajajo in bodo še dolgo žive posledice zgodovinopisja kot temeljnega instrumenta »graditve naroda« v nerazvitih deželah. Preveč ozka podlaga te zgodovine je ustvarila precej pomanjkljive temelje za raziskovanje družbenih problemov in za izdelavo »sociologije sprememb«, *modela razvoja*, ki bi bil zgodovinsko utemeljen. Prihod novih družbenih razredov, konflikti razrednih interesov se zelo vidno lomijo in odsevajo prek zgodovinske interpretacije. Od tod še vedno kar neverjetna enostavnost zgodovinske interpretacije: edina dodatna prvina je pogosto kvazimarksistična metoda, ki operira z imperializmom in neokolonializmom in postavlja te abstrakcije v ospredje dokončne obrazložitve. Tako skušajo premostiti težave, ki nastajajo ob pomanjkljivo raziskanih dejstvih. Dejstva ostanejo pogosto neznan, velikokrat zanje raziskovalcem ni mar, ker ne bi vedno podprla politične teze, ki hoče dokazati, kako so za vse, kar ni »v redu«, krivi tuji faktorji.

Sklep

Kljub kritičnemu odnosu, ki ga moramo s stališča popolne znanstvenosti zgodovine imeti do »nove« zgodovine, izredno politično angažirane in usmerjene, pa moramo priznati neizbežnost in potrebo premikov v žarišču zgodovinskega zanimanja. Evropocentrizem v zgodovini je bil v neki meri izviral iz dominantnega položaja Evrope v svetovnozgodovinskih procesih. Zaton moči Evrope je danes nespodbizno dejstvo in tako celo v tej luči evropocentrizem postaja neustrezen.

Gre pa seveda tudi za odsev kolonialne mentalitete v zgodovinskem pojmovanju. Tudi tu je nova resničnost v mednarodni skupnosti kakor tudi resnični interesi »novih« držav, s katerimi se naš, jugoslovanski interes v marsičem ujema, privedla do premika v žarišču zgodovinske pozornosti.

Najprej je seveda treba zavreči *hegeljanski* mit (prav tako kot mnoge mite te vrste), da posamezna področja tistega sveta, ki mu danes pravimo »nerazvit« (posebno Afrika, »črna« Afrika), pred kolonizacijo nimajo zgodovine, ki bi bila razumljiva, pomembna ali zanimiva. Študij zgodovine je treba ločiti od imperialne in kolonialne zgodovine, kakor tudi opustiti pretvezo, da antropologija in etnologija na teh prostorih lahko zamenjujeta zgodovino.

Zato moramo »podpirati« zgodovino »novih« narodov, ki se poraja v težavah nerazvitosti, neenakopravnosti v mednarodnih odnosih in v podrejenem položaju na svetovnem trgu. Na koncu naj

povemo še to, da so vsa velika napredovanja v interpretaciji zgodovine človeštva bila plod dela tistih zgodovinarjev in tiste zgodovine, ki so jo v njenih raziskovanjih spodbujali sodobni boji in problemi. Najbolj očiten primer je Karl Marx, toda v vrsto teh pomembnih stimulatorjev lahko uvrstimo še mnoge druge. Funkcija preteklosti v sedanjosti je le tako bolj jasna. Zgodovina pač je bila in ostaja svojevrstno proučevanje sedanjosti. Vsak njen drugačen pomen bi jo uvrstil med nepotrebno šaro, ki ni potrebna sodobnemu človeštvu in nima zveze z njegovimi premnogimi dilemami in problemi.

Mednacionalni ekonomski odnosi v Jugoslaviji

V zadnjem času lahko beremo in slišimo veliko razprav o mednacionalnih odnosih v Jugoslaviji. Seveda je razumljivo, da v mnogonacionalni državi, kakršna je Jugoslavija, pride do razprav o tem vprašanju. Zato je to vprašanje treba proučevati ne le s sociološko — političnega stališča, temveč tudi s stališča ekonomskih odnosov med narodi Jugoslavije. To je potrebno zlasti zaradi tega, da neresna vprašanja mednacionalnih ekonomskih odnosov v Jugoslaviji ne bi škodovala našemu socialističnemu razvoju.

Vse do nedavnega smo sodili, da je nacionalno vprašanje v Jugoslaviji zadovoljivo rešeno. Pojave nacionalizma smo pripisovali buržoaznim elementom doma in v tujini ali pa birokraciji, ki se upira doslednemu uveljavljanju samoupravljanja. Toda to, da se v nacionalnih odnosih nenehno pojavljajo novi problemi, kaže, da verjetno ne gre le za odpor proti doslednemu uveljavljanju samoupravljanja in za sovražno delovanje buržoazije, temveč da so nekatera vprašanja mednacionalnih odnosov premalo osvetljena in niso urejena. Zlasti velja to za vprašanja mednacionalnih ekonomskih odnosov. To je deloma razumljivo, kajti nacionalno vprašanje so v vseh socialističnih deželah obravnavali in reševali predvsem kot politično vprašanje. Zato so ga uvajali s predpostavko o demokraciji in politični svobodi, ki da ju socializem prinaša kar sam po sebi. Predpostavljali so, da imajo delavski razredi vseh narodov iste interese in da enakopravnost delavcev, ki jo socializem razglaša, samodejno zagotavlja tudi enakopravnost narodov v socialistični družbi. Praksa socialističnih dežel je pokazala, da so bile te predpostavke pogostokrat neresnične. V Jugoslaviji smo na te probleme opozorili že ob resoluciji Informbiroja, ko smo osvetlili nekatere ekonomske odnose med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo. Prav tako se je vprašanje mednacionalnih ekonomskih odnosov odprlo ob integraciji gospodarstva v okviru vzhodnoevropskih dežel. Ta primer kaže, da vprašanje mednacionalnih ekonomskih odnosov ni specifično samo za jugoslovansko prakso, temveč da gre za neobdelano vprašanje mednacionalnih ekonomskih odnosov v socializmu.

Vprašanje mednacionalnih ekonomskih odnosov pa ni pereče samo za socialistične dežele. Ko so oblikovali Evropsko gospodarsko skupnost, se je prav tako v zahodnem svetu odprlo vprašanje med-

nacionalnih ekonomskih odnosov. Spori med posameznimi narodi, ki se združujejo v različne ekonomske grupacije na Zahodu, kažejo, da je problem mednacionalnih ekonomskih odnosov prav tako pereč v zahodnem svetu kakor v socialističnih deželah.

Opredelitev problema mednacionalnih ekonomskih odnosov v Jugoslaviji in dosedanje reševanje tega problema

Proučevanje problema mednacionalnih ekonomskih odnosov v Jugoslaviji kaže, da izvirajo temeljni problemi mednacionalnih ekonomskih odnosov in razlik v gospodarskem razvoju posameznih predelov Jugoslavije. Ker se ti predeli ujemajo z republiškimi območji, ki imajo specifično nacionalno obeležje, dobivajo ekonomski odnosi med raznimi predeli značaj mednacionalnih ekonomskih odnosov. Prav to pa v veliki meri povečuje politični pomen teh odnosov. Ko bi se gospodarsko različno razviti predeli ne ujemali z republiškimi območji, ki imajo nacionalno obeležje, bi šlo samo za medregionalne ekonomske odnose, ki ne bi imeli nobenih nacionalnih razsežnosti. Toda prav nacionalno obeležje nerazvitih predelov v Jugoslaviji povzroča, da medregionalni ekonomski odnosi v Jugoslaviji preraščajo v mednacionalne ekonomske odnose. To pa še v večji meri zapleta probleme medregionalnih odnosov. Problemi postajajo še bolj občutljivi, saj neustrezna stališča do teh vprašanj in neustrezni ukrepi pri urejanju problemov lahko postanejo temelj za globlje nesporazume, pa tudi za oživiljanje različnih škodljivih teženj.

Neenakomerni gospodarski razvoj in različna gospodarska struktura jugoslovanskih republik sta brez dvoma posledica različnih zgodovinskih razmer, v katerih so se razvijale posamezne republike. Zahodni del naše sedanje države, predvsem Slovenija in zahodni del Hrvaške, se je razvijal pod okupacijo avstroogrske monarhije. Ta je bila tisti čas med vodilnimi kapitalističnimi deželami, v katerih je kapitalizem sijajno napredoval. Zaradi svojih interesov, da dobi dostop do morja, je Avstro-Ogrska morala razvijati svoj južni del, to je današnje Slovenijo in zahodni del Hrvaške. Tako je postal ta del naše države v primerjavi z drugimi predeli gospodarsko razmeroma razvit. Južni del naše sedanje države pa se je razvijal pod okupacijo Turčije, tisti čas izrazito fevdalne države z ostanki patriarhalnih odnosov. To je povzročilo, da je ta predel ostal gospodarsko nerazvit in zaostal.

Nova Jugoslavija je podedovala ekonomsko različno razvite predele. Zavedali smo se, da je treba težiti k odpravi velikih razlik v gospodarski razvitosti posameznih republik in regij. Zaradi tega razvoj nerazvitih področij ni bil le socialna ali politična naloga, temveč tudi ekonomska. Ker smo se tega dobro zavedali, smo začeli z raznimi ukrepi odpravljati razlike v ekonomskem razvoju republik. Celotno obdobje po osvoboditvi moramo razdeliti v tri etape. Prva etapa traja nekako do leta 1956. V tem obdobju je prevlado-

valo mnenje, da moramo socialistično gospodarstvo upravljati in razvijati plansko iz enega centra. Zato je vse pomembne gospodarske odločitve določal centralni direktivni plan. To je povzročilo, da je bil izoblikovan centralistično-državni gospodarski sistem, katerega bistvena sestavina je bila administrativno vodenje gospodarstva. Četudi je bila gospodarska enakopravnost republik in narodov v Jugoslaviji razglašena, resničnega pomena ni imela. Do vprašanja mednacionalnih ekonomskih odnosov v tem času sploh ni prišlo, čeprav smo se zavedali, da obstajajo razlike v gospodarskem razvoju republik in narodov v Jugoslaviji. Sodili smo, da bo »racionalna« teritorialna razmestitev proizvodjalnih sredstev, ki jo je določal centralni plan, vplivala tudi na reševanje mednacionalnih ekonomskih odnosov.

Hitra industrializacija in centralno plansko vodenje gospodarstva sta terjala tudi centralno zbiranje akumulacije. Poglavitna instrumenta za centralno zbiranje akumulacije sta bila davčna politika in sistem cen. Cene reprodukcijskega materiala in živil so bile razmeroma nizke, medtem ko so bile cene končnih izdelkov industrije sorazmerno visoke. S tako politiko cen smo zagotovili akumulativnost proizvodnje končnih industrijskih izdelkov in si zagotovili določen obseg akumulacije. Ta akumulacija se je stekala v centralne sklade in federacija je uporabljala te sklade za financiranje investicij. Prepričani smo bili, da federacija pravično razporeja te sklade med republike in narode Jugoslavije. Toda prav takšen način zbiranja in razdeljevanje akumulacije je dal svoj pečat produkcijskim odnosom v Jugoslaviji in razvoju posameznih republik in posameznih narodov. Posamezne republike in s tem tudi posamezni narodi so bili zaradi različne gospodarske in socialne strukture v zelo različnem položaju. Prišlo je do sorazmerno velikega prelivanja sredstev iz ene republike v drugo. V tem obdobju je bila celo amortizacija gospodarskih organizacij usmerjena v centralne investicijske sklade in so jo uporabljali za financiranje centralnih investicij namesto za obnavljanje iztrošenih osnovnih sredstev.

Četudi so razlike, ki so nastale pri prelivanju sredstev iz ene republike v drugo, deloma nadomestile naložbe iz sredstev centralnih investicijskih skladov, lahko trdimo, da je bil v prvi etapi gospodarski razvoj posameznih republik močno pod vplivom splošne politike gospodarskega razvoja. Za ta razvoj je bila značilna hitra industrializacija, ki se ni mogla enako razvijati na območju vsake republike in pokrajine.

Druga etapa traja od leta 1956 do leta 1961. To je obdobje, v katerem začnemo bolj sistematično reševati vprašanje nerazvitih območij v Jugoslaviji. Smernice perspektivnega plana za obdobje 1957 do 1961 navajajo razvoj nerazvitih področij kot eno od najvažnejših politično-ekonomskih nalog, ki jo mora reševati srednjeročni plan. Poglavitni instrument za reševanje problema nerazvitih območij so bile zagotovljene investicije. To so bila v planu določena

sredstva, namenjena za razvoj zaostalih republik. Ta sredstva so dajali kot posojilo in zaostale republike so odplačevale dolg v obliki anuitet. Razen zagotovljenih investicij so nerazvita območja dobivala za razvoj svojega gospodarstva tudi sredstva iz splošnega investicijskega sklada pod ugodnejšimi pogoji kot druga bolj razvita območja. Težnja, da bi čim hitreje aktivirali prirodna bogastva nerazvitih območij in izkoristili njihove komparativne prednosti, je povzročila, da so investicije usmerjali predvsem v razvoj primarne proizvodnje in kapitalno intenzivne proizvodnje. Razen tega so veliko vlagali tudi v infrastrukturo, da bi čim hitreje zboljšali prometne zveze. Takšna orientacija v investicijah je brez dvoma vplivala na rentabilnost investicij in na gospodarski razvoj nerazvitih območij. Lahko trdimo, da je za nerazvita področja karakteristično reševanje strukturnih problemov materialne proizvodnje v povezavi z izgradnjo velikih infrastrukturnih objektov. Razen tega lahko opazimo veliko teritorialno razpršitev investicijskih sredstev, ki je v veliki meri zmanjšala učinkovitost naložb z zagotovljenimi investicijskimi sredstvi in pripeljala do tega, da so gradili proizvodne zmogljivosti, ki niso bile zadostno izrabljene. Seveda ne moremo trditi, da je povsod prišlo do takšnega položaja. So tudi takšni primeri, ko da je bila intervencija z zagotovljenimi investicijami uspešna in so zagotovljene investicije pripomogle k temu, da se je narodni dohodek območja povečal, da se je povečala zaposlenost in so se nerazvita območja hitreje vključevala v celotno jugoslovansko gospodarstvo. Kljub sistematičnemu reševanju problema nerazvitih območij pa lahko trdimo, da imajo medrepubliški odnosi še vedno značaj slučajnih odnosov, ki izhajajo iz splošnega položaja in gospodarske strukture posamezne republike. Zaradi neuskklajenosti cen je bila predelovalna industrija v izrazito privilegiranem položaju in zato za nove naložbe zelo zapeljiva. Ker je bila tudi celotna poraba (osebna, splošna in proračunska) posameznega območja odvisna od njegove gospodarske moči, je razumljiva težnja po razvoju predelovalne industrije. Ta je namreč v največji meri zagotavljala največjo ekonomsko moč posameznega območja. Težnje po razvoju predelovalne industrije so se izrazile tudi v političnih dejavnikih posameznih republik. Ker je bila uresničitev teženj posameznih republik odvisna od odločitev iz središča, ni čudno, da je prišlo do razprav, katero območje je v boljšem položaju in kdo živi na račun drugega.

Zadnja etapa zajema obdobje od leta 1961 do danes. V tem obdobju smo ustanovili poseben namenski sklad za razvoj nerazvitih območij. Kljub velikim spremembam gospodarskega sistema, ki sta jih prinesli reforma v letu 1961 in reforma leta 1965, še vedno nismo ustvarili prostora za delovanje objektivnih ekonomskih zakonov. Zato razvoj posameznih republik ni potekal po zahtevah ekonomske logike, temveč pod vplivom različnih ukrepov, ki so tudi različno vplivali na razvoj posamezne republike. Razumljivo je, da je prišlo do razprav o zapostavljenosti in privilegiranosti posameznih

območij. Zaradi sorazmerno velikega prelivanja sredstev prek centralnih skladov je vsako območje in republika imela svoje zahteve do središča.

Kaj je prinesel gospodarski razvoj republik v preteklem obdobju

Če hočemo pokazati, kaj je prinesel gospodarski razvoj republik, se najdemo pred vprašanjem, kako ta razvoj prikazati. Kaj vzeti kot resnične kazalce za nerazvitost gospodarstva? Ali naj uporabimo evropske ali svetovne norme za ugotavljanje gospodarske nerazvitosti? Brez dvoma nam te norme lahko pomagajo, vendar jih ne moremo enostavno uporabiti za prikaz nerazvitosti gospodarstva pri nas, ker ima vsako gospodarstvo svojo strukturo. Ekonomisti predlagajo za prikazovanje razvitosti ali nerazvitosti celo vrsto kazalcev. Harvey Leibenstein (2,4) na primer navaja tele pojave, ki kažejo zaostalost nekega področja:

1. ekonomski pojavi (velik del kmečkega gospodarstva, prikrita nezaposlenost, majhen delež kapitala na prebivalca, velik del izdatkov za hrano, revno stanovanje in podobno);

2. demografski pojavi (visoka stopnja rodnosti, visoka stopnja smrtnosti, slabo zdravstveno stanje, neustrezne sanitarne razmere in podobno);

3. tehnološki pojavi (majhna produktivnost kmetijstva, stara tehnologija, nezadostne komunikacije itd.);

4. kulturni in politični pojavi (visoka stopnja nepismenosti, prevladovanje otroškega dela, podrejena vloga žene in podobno).

Če želimo prikazati sedanje stanje razvitosti posameznih območij v Jugoslaviji, bomo morali prikazati različne kazalce in jih tudi obrazložiti.

Običajno uporabljajo rast narodnega dohodka kot sintetični kazalec, ki izraža gospodarski razvoj. Če si ogledamo stopnje rasti narodnega dohodka v posameznih republikah, dobimo tole podobo:

cene 1962
obdobje 1947—1966
Stopnja rasti

Jugoslavija	6,9
Bosna in Hercegovina	6,7
Črna gora	7,2
Hrvatska	7,1
Makedonija	7,7
Slovenija	7,1
Srbija skupaj	6,6
ožja Srbija	6,8
AP Vojvodina	6,3
APKM	6,1

VIR: gradivo sekcije SKSSRNJ za družbeno-ekonomske odnose v gospodarstvu, Beograd, novembra 1968.

Ti podatki nam kažejo, da so v preteklem obdobju vse republike dosegle hiter gospodarski razvoj in da smo dosegli nekatere uspehe v izenačevanju stopnje gospodarske rasti posameznih republik.

Po teh podatkih pa še ne moremo oceniti dejanskega gospodarskega razvoja. Upoštevati moramo namreč začetno raven narodnega dohodka in pa časovno obdobje. Če upoštevamo ta dva momenta, dobimo precej drugačno podobo, ki jo kaže tale tabela:

Raven narodnega dohodka na prebivalca v letih 1947, 1957, in 1966.

socialistična republika	cene iz leta 1960			
	1947 indeks najnižji znesek = 100	1957 indeks najnižji znesek = 100	1966 indeks najnižji znesek = 100	indeksi po pod- ročjih 1966/47
Jugoslavija	190	236	266	290
Bosna in Hercegovina . . .	158	174	187	246
Črna gora	135	151	197	304
Hrvatska	204	284	323	329
Makedonija	118	143	171	301
Slovenija	333	428	501	312
Srbija skupaj	179	217	245	284
ožja Srbija	182	223	261	299
APV	207	257	286	286
APKM	100	100	100	207

VIR: gradivo sekcije SKSSRNJ za družbeno-ekonomske odnose v gospodarstvu, Beograd, novembra 1968.

Podatki iz te tabele nam kažejo velike razlike med posameznimi republikami. Zlasti moramo poudariti, da je bila raven narodnega dohodka na prebivalca v posameznih obdobjih in posameznih republikah zelo različna. Razlike v stopnji gospodarske rasti, ki se kažejo v narodnem dohodku na prebivalca, pa niso samo rezultat različne hitrosti rasti narodnega dohodka v posameznih republikah, temveč tudi rezultat stopnje povečanja prebivalstva v istem obdobju. Podatki nam sicer kažejo, da je bil leta 1947 narodni dohodek na prebivalca v Sloveniji 3,3-krat, v letu 1966 pa celo 5-krat večji kot v Kosmetu. Če pa bi bil prirast prebivalstva v obdobju 1947—1966 isti tako v Sloveniji kot v Kosmetu, bi bil dohodek na prebivalca v Sloveniji samo 3,8-krat večji kot v Kosmetu. Računi pokažejo, da je zaostajanje rasti gospodarstva v Kosmetu za Slovenijo prek $\frac{2}{3}$ rezultat hitrejšega prirasta prebivalstva v Kosmetu in le $\frac{1}{3}$ zaradi prepočasnega naraščanja hitrosti gospodarskega razvoja.

Iz tega sledi, da velikost narodnega dohodka na prebivalca ne more biti odločilen kazalec za gospodarsko razvitost posamezne re-

publike. Narodni dohodek na prebivalca je večidel kazalec o porabi oziroma življenjskem standardu, ne pa o gospodarskem razvoju. Zaradi tega si moramo ogledati še druge kazalce, da bi dobili popolno podobo o razvitosti posameznih republik.

Različno strukturo gospodarstva v posameznih republikah kaže spodnja struktura narodnega dohodka:

	Leto 1964	
	industrija v %	kmetijstvo v %
Jugoslavija	42,9	22,2
Bosna in Hercegovina	46,3	21,6
Črna gora	42,4	18,8
Hrvatska	44,6	18,7
Makedonija	34,8	28,0
Slovenija	51,3	11,5
Srbija	37,9	29,3
Razvita območja	42,9	21,0
Nerazvita območja	42,7	24,5

VIR: Osnove regionalnega razvoja v obdobju 1966—1970 s posebnim ozirom na razvoj gospodarsko nerazvitih republik in krajev. Zvezni zavod za planiranje, Beograd 1965.

Četudi smo dosegli, da je bil proces spreminjanja strukture gospodarstva v posameznih republikah dokaj dinamičen, kaže razporednica še velike razlike v procesu industrializacije.

Vpliv investicij na razvoj posameznih republik in uspešnost investiranja v posameznih republikah kaže spodnja razporednica:

	Skupne bruto investicije na prebivalca cene iz l. 1962	Marginalni kapitalni koeficient*
	1947 1964	1953—1964
Jugoslavija	100,0	2,6
Bosna in Hercegovina	87,7	2,6
Črna gora	154,4	6,7
Hrvatska	101,4	2,1
Makedonija	89,1	3,9
Slovenija	163,8	1,9
Srbija	85,4	2,2
Razvita območja	103,2	—
Nerazvita območja	88,2	—

* marginalni kapitalni koeficient kaže učinkovitost investicij. Obrazec za izračun je: $\frac{I}{\Delta D}$; I = investicije, ΔD = povečanje dohodka. Marginalni kapitalni koeficient kaže, koliko enot investicij je potrebno, da se narodni dohodek poveča za 1 enoto.

VIR: prav tam.

Razpredelnica kaže, da je bil obseg investicij v posameznih republikah zelo različen. Ta različen obseg je posledica temeljnih smeri ekonomske politike v posameznem obdobju, strukture gospodarstva v posamezni republici in začetnih naložb, ki so bile v posameznih republikah zelo različne. Velik delež investicij v Sloveniji je deloma tudi rezultat prikaza bruto investicij, med katere vštevamo tudi amortizacijske sklade gospodarskih organizacij.

Tudi učinkovitost naložb, ki jo kaže razpredelnica, je v posameznih republikah zelo različna. Značilno je, da je učinkovitost naložb manjša v nerazvitih območjih. To je posledica investicijske politike teh območij, deloma pa tudi težav, ki jih spremlja proces razvoja nerazvitih območij.

Razvitost posameznih republik prikazujemo tudi s tehnično opremljenostjo in proizvodnostjo dela. Ta je bila v letu 1964 takšnale:

	Delovne priprave na delavca v 000 S din	Stopnja izrabljenosti orodij v %	Neto produkt na zaposlenega v 000 S din
Jugoslavija	1457	46	1412
Bosna in Hercegovina	1482	47	1265
Črna gora	3029	38	1436
Hrvatska	1620	48	1451
Makedonija	1014	37	1111
Slovenija	1515	53	1736
Srbija	1312	44	1353

Tehnična opremljenost posameznih republik je zelo različna in odvisna od naložb in strukture gospodarstva posamezne republike. Stopnja izrabljenosti orodij kaže, da imajo nerazvita področja in republike veliko manj izrabljena orodja kot razvite republike. To kaže na velike možnosti nerazvitih območij za povečanje proizvodnosti dela in pospešeni gospodarski razvoj. Produktivnost dela v posameznih republikah kaže na iste tendence, kakršne smo opazili pri delovnih pripravah. V razvitih področjih imamo večjo proizvodnost dela kot v nerazvitih, kar kaže še bolj nazorno tale prikaz neto produkta na zaposlenega v družbenem sektorju gospodarstva:

	indeks: Jugoslavija = 100		
	1964	1966	1967
Jugoslavija	100,0	100,0	100,0
Razvita območja	104,0	104,9	105,4
Nerazvita območja	85,8	84,2	82,3

VIR: Uresničevanje politike hitrejšega razvoja gospodarsko nerazvitih območij v prvih dveh letih srednjeročnega plana. Zvezni zavod za planiranje. Beograd, junij 1968.

Popolno podobo o stanju gospodarstva nam kažejo tudi podatki o rentabilnosti poslovanja. Rentabilnost poslovanja gospodarskih organizacij v obdobju januar—september 1967 bomo prikazali s procentnim deležem podjetij, ki so poslovala z izgubo. Ta procentni delež od celotnega gospodarskega področja je tale:

	po številu gospod. organizacij	po številu zaposlenih	po skupno vloženih sredstvih	po netto produktu
Jugoslavija	8,1	11,9	11,3	6,2
Bosna in Hercegovina	10,1	17,6	21,3	10,4
Črna gora	17,2	28,3	32,6	12,7
Hrvatska	5,6	10,6	11,4	6,1
Makedonija	13,2	13,8	12,4	7,0
Slovenija	3,6	4,2	2,5	2,0
Srbija	8,9	12,6	8,8	6,7

Navedena razpredelnica dovolj zgovorno kaže razlike v rentabilnosti posameznih območij. Najslabše je v Črni gori, sledi Bosna in Hercegovina, nato Makedonija itd. Na najboljšem je Slovenija, ki ima od vseh republik daleč najmanj podjetij, ki delajo z izgubo, pa še tu gre za majhna podjetja.

Tudi če si ogledamo učinkovitost izkoriščanja aktivnih osnovnih sredstev, dobimo potrditev, da so osnovna sredstva v nerazvitih območjih veliko manj učinkovita kot v razvitih območjih. Če prikažemo učinkovitost izkoriščanja aktivnih osnovnih sredstev z neto produktom glede na aktivna osnovna sredstva po nabavni vrednosti, dobimo tele relativne odnose:

	1964	1966	1967
Jugoslavija	100,0	100,0	100,0
Razvita območja	103,5	106,3	106,8
Nerazvita območja	87,8	79,0	77,3

Za gospodarski razvoj posameznih območij je pomembna tudi akumulativna sposobnost gospodarstva posameznih območij. Če jo prikažemo s stopnjo akumulacije, dobimo tale prikaz:

	1964	1966	1967
Jugoslavija	7,7	10,1	5,8
Razvita območja	8,1	11,2	6,6
Nerazvita območja	6,1	6,9	3,5

Četudi je materialna proizvodnja in učinkovitost gospodarjenja v posameznih republikah precej različna, kažejo podatki o osebni in splošni porabi veliko manjše razlike. To lahko vidimo iz spodnje razpredelnice:

	prebivalstvo	Leto 1964 Delež republik v %		
		družbeni produkt	osebna poraba	splošna poraba
Jugoslavija	100,0	100,0	100,0	100,0
Bosna in Hercegovina	8,3	12,4	11,5	11,4
Črna gora	2,6	1,8	1,9	2,6
Hrvatska	22,1	26,1	28,2	25,9
Makedonija	7,7	5,2	6,8	5,5
Slovenija	8,5	16,1	15,9	17,3
Srbija	40,0	38,4	36,7	37,3

VIR: Zvezni zavod za planiranje: Osnove regionalnega razvoja v obdobju 1966—1970 s posebnim ozirom na razvoj gospodarsko nezadostno razvitih republik in krajev. Beograd, 1965.

Razpredelnica nam nazorno kaže, da so se sredstva prelivala iz ene republike v drugo in da je družba s prelivanjem sredstev zagotovila določeno raven osebne in splošne porabe nerazvitim območjem v Jugoslaviji. Egalizacijska politika minimalnega življenjskega standarda za vse narode Jugoslavije je bila temelj mehanizma prelivanja sredstev.

Če hočemo dobiti popolno podobo o razvoju posameznih republik, si moramo ogledati še kulturne in druge kazalce. Ti pa so:

	Leto 1961 nepismeno prebiv. nad 10 let starosti v %	Leto 1963 število zdravnikov na 10000 prebivalcev	Leto 1964 stanovanjska površina na preb. v m ²
Jugoslavija	19,7	7	9,6
Bosna in Hercegovina	32,5	4	6,8
Črna gora	21,7	5	7,3
Hrvatska	12,1	9	11,2
Makedonija	24,5	6	8,3
Slovenija	1,8	10	12,3
Srbija	21,9	8	9,9
Razvita območja	14,8	9	—
Nerazvita območja	31,1	4	—

VIR: prav tam.

Vidimo, da obstajajo še vedno velike razlike, ki so deloma posledica podedovane zaostalosti, deloma pa objektivnih možnosti ravni gospodarskega razvoja v posameznih republikah.

Vsi prikazi, ki smo jih navedli, nedvomno kažejo, da so v razvoju posameznih republik velike razlike. Te velike razlike so deloma rezultat objektivnih pogojev, deloma pa tudi rezultat razvojne politike nerazvitih območij. V nerazvitih območjih še vedno prevladuje razvoj primarne in kapitalno intenzivne industrije. Tega razvoja pa ne spremlja razvoj drugih dejavnosti, ki omogočajo hitrejšo povečanje dohodka in akumulacije ter zaposlitve nove delovne sile. Značilno za nerazvita območja je, da s svojo razvojno politiko urejajo predvsem strukturne probleme materialne proizvodnje, vzporedno z izgradnjo velikih infrastrukturnih objektov. Četudi takšna politika ustvarja možnosti za hitrejši razvoj nerazvitih območij, pa ima seveda odsev tudi v učinkovitosti naložb, rentabilnosti proizvodnje, zaposlitvi in podobno.

Prikazi, ki smo jih navedli, kažejo tudi prelivanje sredstev iz republike v republiko. Ker je ravno prelivanje sredstev temelj za oživljanje nacionalističnih teženj, si bomo prav to vprašanje podrobneje ogledali.

Dvoje skrajnosti pri prikazovanju problema mednacionalnih ekonomskih odnosov

Različni razvoj posameznih republik v Jugoslaviji, ki smo ga prikazali v prejšnjem poglavju, je eden temeljev za »zaostrovanje« nekaterih vprašanj, za različne apriorne ideološke sodbe, kadar obravnavamo vprašanje mednacionalnih ekonomskih odnosov. Danes prihaja do dveh skrajnosti. Eni trdijo, da si v Jugoslaviji razvite republike neupravičeno prisvajajo presežno vrednost na račun nerazvitih. Teoretske osnove za to tezo črpajo iz Marxove teorije vrednosti, po kateri vrednost produkta določa količina družbeno potrebna dela in po kateri se blaga med seboj zamenjujejo po vrednosti. Ker pa je organska sestava kapitala v različnih republikah Jugoslavije različna, je za isti produkt potrebna različna količina družbeno potrebnega dela. Pri menjavi pride zaradi različne organske sestave kapitala in s tem zaradi različne porabe družbeno potrebnega dela do neekvivalentne menjave. Republike z višjo organsko sestavo kapitala pridobivajo z menjavo del presežene vrednosti, ki je bila ustvarjena v republikah z nižjo organsko sestavo kapitala.

Praktične posledice te teze pripeljejo do zahteve po intervenciji države, ki naj prepreči prelivanje sredstev iz nerazvitih republik v razvite z raznimi ukrepi ekonomske politike. Zato zahtevajo dotacije za nerazvita območja, zahtevajo ugodnejše kreditne pogoje in podobno.

To tezo je kritiziral dr. Franc Černe,¹ ki je ugotovil, da je Marx za svojo analizo, iz katere prihaja ugotovitev o neekvivalentni me-

njavi, uporabil vzorec drobne blagovne proizvodnje. Naše gospodarstvo pa prav gotovo nima značilnosti drobne blagovne proizvodnje. Proizvajamo pretežno s strojnim delom, ne pa z ročnim, kar je značilno za drobno blagovno proizvodnjo. Razen tega imamo v naših tovarnah družbeno organiziran proizvodni proces, ne pa individualne proizvodnje, temelječe na osebnem delu. Mimo tega je dr. Franc Černe opozoril tudi na napačno predpostavko o enaki stopnji izkoriščanja v vseh republikah, na kateri temelji teza o neekvivalentni menjavi med republikami. S to kritiko je ovrgel tezo o neekvivalentni menjavi med posameznimi republikami z različnim organskim sestavom kapitala in obenem s tem tudi predloge za takšne ukrepe ekonomske politike, ki bi zagotovili prelivanje sredstev v nerazvite republike.

Drugi pa trdijo, da instrumenti ekonomske politike povzročajo, da se sredstva, ustvarjena v razvitih republikah, prelivajo v nerazvite republike. Z raznimi kvantitativnimi analizami skušajo dokazati, koliko sredstev se letno prelije iz ene republike v drugo. Praktična posledica te teze pa je zahteva po politiki »laissez faire«, v kateri bodo tržišče in cene edini regulator gospodarskih gibanj.

Tudi to tezo je lahko spodbiti. Politika »laissez faire« prav gotovo ni primerna za naš gospodarski sistem. V XX. stoletju ni več mogoče reševati zapletenih ekonomskih problemov samo s tem, da pustimo tržne zakone nemoteno delovati, ne da bi zavestno ukrepali in gospodarstvo usmerjali. Res je, da ukrepi ekonomske politike povzročajo prelivanje sredstev iz republike v republiko. Toda navadno so prelivanja zaradi ukrepov ekonomske politike obojestranska, kar pomeni, da se prelivajo sredstva tako iz nerazvitih republik v razvite kot tudi narobe.

S tem, da smo navedli in ovrgli dve skrajnosti, ki se pojavljata v zvezi z mednacionalnimi ekonomskimi odnosi v Jugoslaviji, pa še nismo rešili vseh zapletenih problemov, ki se pojavljajo pri reševanju tega pomembnega vprašanja.

Problemi, ki jih poraja tržni značaj našega gospodarstva

V tržnem gospodarstvu se delo ne vrednoti neposredno kot delo, temveč prek menjave proizvodov, ki nastopajo kot blago, katerega vrednost določajo družbene razmere proizvodnje. V takih okoliščinah je popolnoma vseeno, v kakšnih individualnih razmerah je bil posamezen proizvod proizveden. Razen tega se vrednost izraža v ceni, ki se ne ujema z vrednostjo. Te cene so rezultat enotnega trga, ne pa materialnih razmer proizvodnje v posameznih gospodarskih organizacijah. Zato zaradi različne organske sestave kapitala in zaradi različnih prirodnih razmer prihaja v položaju posameznih gospodarskih organizacij do razlik, ki niso posledica individualnega dela, temveč prav teh razmer. Nastane podoben položaj kot v svetovnem gospodarstvu; saj vemo, da je prišlo do svetovne delitve

dela, v okviru katere gospodarsko razvitejše države dobivajo ekstra-profit za proizvodnjo, ki je nerazvita dežela prav zaradi nerazvitosti ne more proizvesti v enakih razmerah kot razvita. Prav zaradi tega tudi za posamezna območja v Jugoslaviji ni vseeno, kako zasnujejo svoj načrt za prihodnji razvoj gospodarstva. Ni namreč vseeno, ali zasnujejo razvoj gospodarstva na proizvodnji surovin ali pa na proizvodnji strojne industrije, elektroindustrije ali kakšne druge predelovalne industrije. Če poteka menjava po svetovnih cenah, daje druga možnost posameznim območjem večje perspektive. Zato ni čudno, da prihaja do teženj po spremembah gospodarske strukture v posameznih republikah in območjih.

Ob tem pa nastanejo tale vprašanja: Ali je možno prepustiti razširjeno reprodukcijo zgolj tržnim zakonom? Ali ne bo to privedlo do avtarkije? Ali naj na ozemlju vsakega naroda v Jugoslaviji gradimo zaokroženo gospodarstvo? Ali je potrebno gospodarstvo vsakega naroda v Jugoslaviji razvijati do ravni, ki so jih dosegli drugi narodi, ne glede na to, koliko to stane? Četudi bi bila potrebna za vsak odgovor na ta vprašanja posebna študija, menimo, da lahko vsaj zelo na splošno odgovorimo, da niti tehnologija niti ekonomika ne dovoljujeta avtarkičnega gospodarstva in da so znane ekonomske in politične posledice takega gospodarstva. To pa seveda ne pomeni, da zanikamo samostojnost narodov in republik pri razvijanju najbolj optimalnih razvojnih smeri in vključevanje v mednarodno menjavo. Naš ugovor proti avtarkičnemu gospodarstvu — tako na ravnini zveze kot tudi na ravnini republike — ne daje nikomur pravice, da znova oživlja kot »optimalen« model centralnoplansko vodenje in usmerjanje gospodarstva v imenu »enotnih interesov, enotnega gospodarskega sistema in prostora«.

Če ni mogoče prepustiti razvoja gospodarstva posameznih republik zgolj tržnim zakonom, nastane vprašanje, kako daleč je treba iti pri negaciji tržnih odnosov in v kolikšni meri neposredno odločati o delu in materialnih pogojih dela mimo delovnih organizacij, kdo bo subjekt takšnega odločanja in na kakšnih družbenih osnovah in predpostavkah se bodo sprejemale odločitve?

Problemi družbene intervencije

Z družbenimi intervencijami, kot so politika cen, davčna politika, različni kreditni pogoji, zunanjetrgovinski režim, ponovna razdelitev družbenega produkta itd., se maličijo in spreminjajo pogoji za prisvajanje vrednosti družbenega produkta oziroma pogoji porabe in gospodarskega razvoja. Namesto da bi se individualno delo vrednotilo z merili, ki jih določajo objektivni ekonomski zakoni, se z družbeno intervencijo vzpostavljajo nova merila. Ta naj bi predstavljala in izražala določen splošni družbeni interes, ki pa je navadno drugačen kakor družbeni interes, ki ga kažejo tržni odnosi in delovanje objektivnih ekonomskih zakonov. Vsaka republika seveda

ocenjuje družbene intervencije federacije po tem, kaj ji prinesejo, in jih primerja s tistim, kar bi dosegla, če bi se njeno gospodarstvo razvijalo brez družbene intervencije. Na podlagi tega ocenjevanja se oblikujejo tudi mnenja, ali je določena družbena intervencija za posamezno republiko sprejemljiva ali ne, in se pojavljajo nasprotja v medrepubliških odnosih. V razmerah, ko so še velike razlike v gospodarski razvitosti in v socialno ekonomski strukturi posameznih republik in ko nekateri predeli še niso integrirani v celotno jugoslovansko gospodarstvo, je razumljivo, da nastopajo republike kot poseben ekonomski subjekt s posebnimi interesi, ki niso identični z interesi skupnosti kot celote in tudi ne z interesi posameznih dejavnosti in gospodarskih organizacij. Zato so nekatere republike začele očitati, da se z družbenimi intervencijami sredstva prelivajo iz republike v republiko.

Kje iskati možnosti za rešitev problemov?

Rešitev vprašanja prelivanja sredstev iz ene republike v drugo ni mogoče iskati v nesmiselnem dokazovanju razvitih in nerazvitih republik o prelivanju sredstev. Poskus, da bi izdelali natančno medrepubliško bilanco o prelivanju sredstev, je nesmiseln, ker splošna medsebojna odvisnost vseh gospodarskih gibanj na celotnem območju Jugoslavije ne dopušča, da bi takšno bilanco izdelali. Izhod je treba iskati v enakopravni politiki federacije do vseh republik in v omejevanju družbene intervencije. Drugače povedano. Sedanji razvoj terja, da se družbena intervencija v gospodarstvu na ravnini federacije omeji na nujno potrebni minimum, s čimer bodo odpadli mnogi konflikti. Pravice republik so glede tega seveda večje, čeprav mora biti tudi intervencija republike v gospodarstvu racionalna.

Ustvariti je treba prostor za delovanje objektivnih ekonomskih zakonov, kajti ravno delovanje ekonomskih zakonov pomeni notranjo gibalno silo gospodarskega razvoja in racionalno gospodarstvo. Zato morajo ekonomski zakoni delovati tako na razvitih kot tudi na nerazvitih območjih Jugoslavije.

Kolikor pa uporabljamo družbeno intervencijo, kadar je nujno potrebna, je treba temeljito proučiti vsak posamezen družbeni ukrep in natančno ugotoviti njegov učinek. Predvsem je treba proučiti učinke, ki jih ima kak družbeni ukrep na razvoj gospodarstva posamezne republike in pokrajine.

Poudariti je tudi treba, da ni mogoče računati, da bo razlike v gospodarski razvitosti republik odpravila zgolj akcija samih gospodarskih organizacij iz razvitih območij. Ni dvoma, da je načelo pospešenega gospodarskega razvoja nerazvitih območij splošno sprejeto načelo in da mora jugoslovanska skupnost pomagati pri urejanju tega vprašanja. Pri tem pa morajo biti realistični tako razviti kot nerazviti. Nerazviti se morajo zavedati, da je pomoč razvitih omejena, ker je akumulativna sposobnost razvitih relativno majhna.

Prav tako morajo vedeti, da rast gospodarstva ni odvisna samo od pomoči razvitih, temveč predvsem od učinkovitosti gospodarjenja na nerazvitih območjih.

Ob tem moramo poudariti tudi preveč preprosto gledanje in pojmovanje o enaki gospodarski ravni republik in narodov. Prav gotovo ne bo nikoli popolnega izenačenja gospodarske ravni posameznih narodov. Gospodarska raven naroda se vedno spreminja in se bo tudi spreminjala in enotni trg bo dejavnik teh sprememb. Zato se je treba sprijazniti z dejstvom, da, četudi ustvarimo odnose, ki bodo zблиževali narode Jugoslavije, ne bomo dosegli tako kmalu enake gospodarske ravni posameznih narodov v okviru Jugoslavije.

Verjetno ima vsak mehanizem proizvodnje in menjave to lastnost, da ne deluje popolnoma v skladu z našimi željami. Zato je razumljivo, da pride do neutemeljenega prelivanja sredstev in rezultatov dela iz ene države v drugo, iz enega naroda k drugemu narodu. Če želimo to neutemeljeno prelivanje preprečiti, moramo ustvariti razmere, v katerih bo materialni položaj ljudi odvisen od prirodnih razmer ozemlja, na katerem živijo, in od možnosti, ki jih daje tehnologija. Zaradi tega je treba:

1. ustvariti takšne ekonomske razmere, v katerih se vsako delo vrednoti po svojem objektivnem pomenu za človeški napredek;

2. prenašati del presežne vrednosti od razvitih narodov k nerazvitim. Prenašanje presežne vrednosti pa ne sme hromiti spodbude nerazvitih in povzročiti mrtvila v gospodarstvu razvitih.

LITERATURA:

- 1 Dr. Franc Černe: »O nekaterih odprtih vprašanjih neenakomernega razvoja in delitve dohodka med republikami«, *Ekonomika revija*, št. 4, 1964, stran 404—416.

- 2 Pepelasis, Mears, Adelman: »Economic Development«, New York.

- 3 Savezni zavod za planiranje: »Ostvarivanje politike bržeg razvoja privredno nedovoljno razvitih republik i krajeva«, Beograd 1965.

- 5 Sekcija SKSSRNJ za društveno ekonomske odnose u privredi: Društveno ekonomski i politički problemi razvoja privredno nedovoljno razvitih republik i krajeva. Beograd, novembra 1968.

Vpliv izvoza na rast podjetja¹

Med raznimi ekonomsko-komercialnimi in ekonomsko-finančnimi kazalci je prodajna propulzivnost in v njenem okviru izvozna propulzivnost eden izmed najvažnejših dinamičnih in členovitih kazalcev o rasti podjetja in s tem pomemben dejavnik pri ustvarjanju najprimernejših zalog. Pomembnost tega kazalca je v tem, da v razmerah mednarodnega trga členovito prikazuje učinkovitost tehnologije, ekonomike in organizacije v okviru samoupravne gospodarske organizacije. Ker so gospodarske organizacije vse bolj odvisne od svetovnega trga in ker se zunanji tržni pogoji vse bolj uveljavljajo (realen devizni tečaj ob organiziranem deviznem trgu, prilagajanje notranjih cen mednarodnim cenam, zmanjševanje kvantitativnih ukrepov in uveljavljanje kvalitativnih ukrepov, procesi asimilacije notranje in devizne rentabilnosti ob regresivni tendenci subsidij itd.), postaja torej izvozna propulzivnost najpomembnejše merilo tako z mikroekonomskega kakor z makroekonomskega vidika že v predkonvertibilnem obdobju in ne šele v konvertibilnem.

Za propulzivne oziroma dinamične sektorje, veje oziroma temeljne enote (podjetja, integracijski organizmi) označujemo tiste, ki v primerjavi z drugimi sektorji, vejami oziroma enotami rastejo hitreje in s tem postajajo vodilni in propulzivni.²

¹ Referat s posvetovanja o temi »Oblikovanje in optimalizacija zaloga«, Portorož 1968.

² Ker izvozna propulzivnost prikazuje izvozno preraščanje oziroma prehitavanje nekaterih podjetij oziroma vej pred drugimi, bi bilo mogoče izraz propulzivnost posloveniti z izrazom izvozna rast ali izvozni prehit.

Skladno s tako opredelitvijo lahko označimo za propulzivne veje (elementarne kakor tudi kompleksne, kot npr. turizem), ki

a) dosegajo same hitrejši izvoz kot znaša celotna narodnogospodarska izvozna dinamika, oziroma imajo koeficient sektorske elastičnosti $e_s > 1$, kar je mogoče ugotoviti na temelju

$$e_s + \frac{d_1 E_1}{E_1} : \frac{d_2 E}{E} = \frac{d_1}{d_2} > 1$$

(e_s = sektorska elastičnost, d_1 = izvozna rast veje, E_1 = izvoz veje, d_2 = rast skupnega izvoza, E = celoten izvoz),

b) dosegajo hitrejši ritem izvoza, kakor je ritem proizvodnje

$$e_{sp} = \frac{d_1 E_1}{E_1} : \frac{d_3 P_1}{P_1} = \frac{d_1}{d_3} > 1$$

(d_3 = rast proizvodnje, P_1 = proizvodnja veje),

Možnosti statističnega ugotavljanja izvozne propulzivnosti s tem seveda niso izčrpane. Ker pa ne želimo govoriti v tem prispevku o metodoloških vprašanjih, temveč predvsem o ekonomski vsebini samega pojma »propulzivnost« in o njegovi včlenitvi v zunanje-gospodarski sistem, se pri takem delovnem načrtu porajajo vprašanja:

- realnega merjenja izvozne propulzivnosti;
- vključevanja izvozne propulzivnosti kot sestavnega dela teorije mednarodnih prednosti in kot dinamičnega dejavnika v gospodarjenju samoupravnih organizacij;
- vključevanja izvozne propulzivnosti v zunanjetrgovinski sistem;
- vpliva izvozne propulzivnosti oziroma zunanjega trga na oblikovanje zalog.

Problemi realnega merjenja izvozne propulzivnosti

Pri poglobljeni analizi izvozne propulzivnosti, ki temelji na deduktivni in s tem kvalitativni raziskavi, moramo izhajati predvsem iz primerjalnih prednosti. Z drugimi besedami: gre za vprašanje, ali je rast posledica izkoriščanja mednarodnih primerjalnih prednosti ali pa posledica — v večji ali manjši meri — obstoječih ekonomsko neutemeljenih cen, zunanjetrgovinskega subvencioniranja oziroma usmeritve predvsem na notranji trg. Zaradi tega je kvalitativna analiza možna le takrat, če predpostavljamo realen in enoten devizni tečaj in če izhajamo iz takih normalnih notranjih cen, ki odsevajo realne produkcijske stroške, ne pa elementov zunanjetrgovinskega subvencioniranja. Takšni realni ekonomski elementi ustrezne analize so lahko podlaga za ugotavljanje in programiranje razvoja dinamičnih oziroma propulzivnih vej narodnega gospodarstva. Razvoj propulzivnih vej torej zahteva po eni strani upoštevanje racionalnega zrna teorije komparativnih stroškov, po drugi strani pa uveljavljanje zunanjegospodarskih kategorij.

Teza o izvozni propulzivnosti je v delnem nasprotju s tezo o izvozni kapilarnosti. Po drugi tezi nastopanje na zunanjem trgu z manjšimi količinami različnih izdelkov ne trči na pomembnejši odpor konkurence in na pomembnejše trgovinsko-politične reakcije, ker zunanji trg posrka količine po načelu kapilarnosti. Tudi v primeru, ko velike količine izvoznih izdelkov (torej pri izvozne propulzivnih

c) dosegajo pri izvozu standardnega proizvoda hitrejši ritem, kakor je ritem svetovnega izvoza standardnega proizvoda

$$e_x = \frac{d_4 E_2}{E_2} : \frac{d_5 E_x}{E_x} = \frac{d_4}{d_5} > 1$$

(d_4 = rast izvoza standardnega proizvoda, E_2 = izvoz standardnega proizvoda, d_5 = rast svetovnega izvoza standardnega proizvoda, E_x = svetovni izvoz standardnega proizvoda). Prim. S. Obradović, »Uvod u analizu spoljne trgovine«, »Naučna knjiga«, Beograd 1962, str. 104.

vejah) porazdelimo na mnoge zunanje trge, lahko izkoristimo prednosti kapilarnega plasmaja. Teorija kapilarnosti teži torej po disperziji regionalnih usmeritev in izvoznih izdelkov; podkrepljuje jo še teza, da se komercialno in politično tveganje pri izvozu na svetovnem trgu nujno porazdeli. Po našem mnenju ta teorija v preveliki meri spodbuja kratkoročno politiko podjetij, saj temelji na zasnovi izvažanja presežkov in ne na dolgoročni poslovni integraciji v svetovni trg, pripisuje izvozu le postranski pomen, zahteva velike stroške zaradi razvejanega zunanjetrgovinskega omrežja in za proučevanje trga ipd.

Pri vrednotenju prednosti in pomanjkljivosti izvozne kapilarnosti izhajamo iz splošne ugotovitve, da je določena *koncentracija* izvoza pogoj za uspešno nastopanje na svetovnem trgu in za ohranitev stalnih izvoznih pozicij na svetovnem trgu.³ Dežela, ki še nima razvitih izvoznih propulzivnih vej, mora izvažati po načelu kapilarnosti, dežela s propulzivno izvozno proizvodnjo pa le izkorišča — glede na dane ekonomske in politične možnosti — prednosti teorije kapilarnosti. Zunanjegospodarska razvitost nekega narodnega gospodarstva pa nujno temelji na dinamičnih vejah, ker bi sicer zanikali obstoj komparativnih prednosti. Razvoj dinamičnih vej kot agregat perspektivne tehnologije, ekonomije, organizacije in naravnega gospodarstva pa zahteva uveljavljanje zunanjetrgovinskih kategorij, kajti šele nato je mogoče govoriti o realnem ugotavljanju zunanjegospodarskih prednosti.

Mnenja smo, da je mogoče obe komponenti izvozno propulzivnih vej — zunanjegospodarske kategorije in racionalno zrno primerjalnih prednosti — popolnoma uveljavljati šele v konvertibilnem obdobju. To pa ne pomeni, da ni treba že danes, tj. v predkonvertibilnem obdobju, raziskovati problemov, ki bodo nastali in katerih zametki so že zdaj v našem gospodarstvu. V okviru prve komponente zavzema realni in enotni devizni tečaj osrednje mesto.

Dinamična faktorska zasnova zlate vsebine denarja pove, da dinamika kupne moči nacionalnega denarja določa zlato vsebino denarja. Mnenja smo, da realna zlata vsebina denarja naposled temelji na vrednostnih razmerjih in je neposredno določena z razvojem kupne moči (cene in obtok denarja). Iz tega sledi sklep, da država le *de iure* določa tečaj, *de facto* pa ga določajo ekonomski procesi v narodnem gospodarstvu in učinkovanje zunanjegospodarskega impulza. Če je ta nevtraliziran, tečaj preneha biti ekonomska kategorija (realna funkcija tečaja) in postane računsko oziroma obračunska enota (nominalna funkcija tečaja). Spodbujanje zunanjegospodarskega impulza pomeni hkrati utrjevanje realne funkcije tečaja. Če sprejmemo to dejstvo, namreč, da dinamičen faktor — kupna moč de-

³ R. Bičanić, »Valutni kurzevi kao instrument privrednog razvoja«, Ekonomska fakulteta, Ljubljana 1961, str. 61; S. Obradović, »Uvod u analizu spoljne trgovine«, o. c., str. 142.

narja določa realno zlato vsebino denarja, pa še vedno ni pojasnjeno, kako ugotovljamo realnost deviznega tečaja.⁴

Ker menimo, da metoda nacionalnega produkta ne ustreza,⁵ je za določanje deviznega tečaja primerna edino še metoda razmerja med notranjimi in zunanjetrgovinskimi cenami za blago, ki je predmet zunanje trgovine.

Če torej realnega tečaja ne obravnavamo kot konstanto, potem je mogoče realnost deviznega tečaja oceniti z gibanji monetarne rezerve, s katero izravnavamo kratkoročna nihanja deviznih tečajev in ki omogoča čez čas doseči cilj — enoten in sorazmerno trden intervalni tečaj. V tem smislu razumemo Meichsnerjevo tezo o stabilnosti tečaja v okviru enega konjunkturnega ciklusa.⁶ Ob vsem tem pa še vedno izključujemo celoto komponente kupne moči — denar in njegov trg — tako z nacionalnega kot z mednarodnega stališča.

Tečaj je navsezadnje tudi cena domačega denarja, izražena v drugi nacionalni valuti. Ravnotežni tečaj je zaradi tega tudi tečaj, kjer se izravna ponudba in povpraševanje na deviznem trgu. Uvajanje organiziranega deviznega trga torej obravnavamo kot sestavni del tržnega gospodarstva samoupravnega tipa (tržno-planskega gospodarstva) iz dveh razlogov:

— Prehod od nominalnosti k realnosti tečaja je proces uveljavljanja zunanjegospodarskih kategorij, je proces, v katerem tržne silnice oblikujejo ravnotežni tečaj. Ekonomski procesi dežele nenehno popravljajo višino te kategorije in slednjič uveljavljajo objektivne zakonitosti. S stališča ugotavljanja realnega tečaja dinarja — kar obravnavamo kot prvo nalogo našega bodočega deviznega režima — lahko torej ugotovimo na primeru nekaterih zahodnoevropskih dežel, da brez deviznega trga in s tem sorazmerno prožnih tečajev ni mogoče objektivirati realne funkcije tečaja.

— Realnost tečaja pa je tudi objektivno merilo zunanjegospodarskega impulza. Kolikor realna funkcija ni uveljavljena, ni mogoče maksimirati enotnega dohodka podjetja, ker centralni državni organi z deviznimi restrikcijami neposredno ali posredno prelivajo dohodek med gospodarskimi subjekti predvsem (ob nerealnem enotnem tečaju) v breme propulzivnih vej gospodarstva. Konkretno se kažejo taki pojavi v nasprotjih med:

— interesi podjetja in interesi skupnosti;

— izvozom in uvozom, ločeno po konvertibilnem in klirinškem področju;

— predelovalci surovin iz konvertibilnega področja in predelovalci surovin iz klirinškega področja;

⁴ Prim. D. Vezjak, »Sistemski vidiki zunanjegospodarskega impulza«, »Naše gospodarstvo«, 1/1968, Maribor, str. 33.

⁵ Ibidem, str. 33.

⁶ V. Meichsner, »Proces liberalizacije deviznog režima i optimalni oblik konvertibilnosti dinara«, »Economist«, 1/68.

— izvozniki v konvertibilno področje in izvozniki v klirinško področje, prav tako pa tudi med uvozniki iz teh področij.

Nerealen tečaj oziroma previsoko ali premajhno ocenjen tečaj je torej osnova centralno vodenega zunanjega gospodarstva, narodnogospodarske, ne pa podjetniške zasnove deviznega gospodarjenja, negospodarskega prelivanja dohodka med gospodarskimi subjekti, netržnega razvijanja propulzivnih panog, omejevanja razvijanja ekonomskih prednosti in s tem njihovega nerealnega merjenja.

Vsaka projekcija bodočega deviznega režima — predvsem v konvertibilnem obdobju — ki želi spodbujati izvozno propulzivnost podjetij, mora torej proces liberalizacije deviznega režima vezati na proces uveljavljanja realnosti tečaja. Četudi ni mogoče skušenj drugih držav (Italije, Belgije, Kanade) popolnoma prenesti v naše gospodarstvo (zaradi specifičnega položaja Jugoslavije tako z regionalnega kot s systemskega vidika), so vendarle njihove skušnje z gibljivimi tečaji dragocene. To pa pomeni, da moramo v vsaki projekciji bodočega liberaliziranega deviznega režima postopoma pospeševati izvozno propulzivnost in z njeno pomočjo doseči potrebne strukturne spremembe narodnega gospodarstva. Kompleksno in ne samo denarno pojmovanje konvertibilnosti namreč pomeni dinarsko liberalizacijo uvoza in spodbujanje konkurenčno sposobnega izvoza. Tako pridemo do logičnega kroga: realna izvozna propulzivnost in hkrati realen tečaj je agregat materialnih možnosti konvertibilnosti — konvertibilnost pomeni na koncu dinarsko liberalizacijo uvoza, v odnosu obeh se kažejo totalne komparativne prednosti. Cilj je znan, vmesne stopnje in poti — kot kažejo že dosedanje razprave — so lahko različne, vendar je najboljša rešitev lahko samo ena. V tej optimalnosti pa mora biti realna izvozna propulzivnost ena izmed temeljnih prvin bodočega zunanjegospodarskega sistema.

Zahteve po realnem merjenju izvozne propulzivnosti torej ni mogoče uresničiti, če ne opustimo administrativno-centralističnega deviznega režima. Odtod tudi upravičenost zahteve, da se izvozna propulzivnost kot sestavni del mednarodne gospodarske prednosti in dinamično stališče le-te upošteva v gospodarjenju samoupravnih — predvsem proizvodnih organizacij oziroma njihovih oblik združenega dela, prav tako pa tudi, da se izvozno propulzivnost intenzivno vključi v zunanjegospodarski sistem.

Izvozna propulzivnost in zunanjegospodarski sistem

Sedanji devizni režim — kot bistveni sestavni del zunanjegospodarskega režima — je rezultat takih systemskih zasnov,

— ki izhajajo iz narodnogospodarskega in ne podjetniškega koncepta deviznega režima in je režim zaradi tega nujno administrativen in centralističen;

— ki priznavajo devizi le narodnogospodarsko veljavo, ker jo posredno ustvarja vse gospodarstvo, in zaradi tega deviza ni blago,

devizni dotok je zato pretežno monopoliziran in devizni odtok pretežno administrativno in centralno razporejen;

— ki priznavajo izvozu predvsem funkcijo ustvarjanja potrebnih deviznih sredstev za financiranje uvoza, in je zaradi tega osnovni parameter usmerjanja zunanjega gospodarstva razmerje med deviznim dotokom in dinarsko maso, dinarska liberalizacija pa je potemtakem poglavitni vzvod za pospeševanja izvozne propulzivnosti;

— da se spodbujanju razvoja propulzivnih panog z devizami priznava le stranski pomen (nizke retencijske kvote), in to v obdobju, ko šele težimo k jasnemu cilju, da postane dinar in skupni *dinarski dohodek* (tj. notranja konvertibilnost) poglavitni pospeševalec razvoja kompleksnega in v svetovni trg integriranega narodnega gospodarstva.

Če nam je jasno, da je cilj našega gospodarstva sorazmerno odprto tržno gospodarstvo samoupravnega tipa na temelju konvertibilnosti dinarja, potem nam mora biti tudi jasno, da pomeni konvertibilnost tudi takšno prestrukturiranje narodnega gospodarstva, ki v veliki meri razvija proizvodnjo s primerjalno prednostjo. In če je izvozna propulzivnost dinamičen kazalec izvozne primerjalne prednosti, potem pomeni tudi dinamično osnovo in izhodišče objektivnega zunanjegospodarskega in s tem tudi deviznega sistema. Pri tem pa se moramo zavedati, da devizni problemi niso samo v tem, da ustvarimo možnosti za to, da uvedemo omejene konvertibilnosti, in da so devize nakaznica, s katero črpamo tuj družbeni proizvod, in so zaradi tega, kot Čičin Šain ugotavlja, permanentno »redka sredstva« za večino dežel v svetu.⁷ To pa pomeni, da moramo spremeniti zasnovo sistema in predvsem v obdobju, ko želimo pospeševati učinkovitost nastopanja na mednarodnem gospodarskem prizorišču in to tudi utrditi, spodbujati to, da bomo imeli na voljo tuj družbeni proizvod v devizah. To pa pomeni, da moramo v obdobju, dokler se ne uvede notranja konvertibilnost:

— postopno razvijati devizo kot specifično blago, razvijati specifičen in organiziran trg tega blaga in ekonomsko ceno tega blaga (realen tečaj);

— dati pravico, da razpolaga s tem blagom predvsem tisti, ki ga ustvarja (uvajanje sistema deviznih prispevkov), in usmerjati porabo deviz po čim bolj ugodnem razmerju med gospodarsko in negospodarsko porabo in jo v okviru prve vrste porabnikov liberalizirati glede na sistemske kriterije izvozne uspešnosti (možnost uvedbe prehodnega sistema diferencialnih deviznih prispevkov);

— obdržati sedanji sistem razporeditve deviznega odtoka le za splošne družbene potrebe in za zagotovitev materialnih in deviznih rezerv, funkcijo zaščite (carine, kontingenti, dovoljenja) pa prepustiti zunanjetrgovinskemu sistemu;

⁷ Čičin Šain, »Problemi konvertibilnosti dinarja«, »Economist«, 1/68, str. 100.

— pospeševati nastanek deviznega trga s takimi integracijskimi procesi v produkcijski sferi, ki razvijajo integrirano izvozno propulzivnost, in s tem ustvariti zametke bodočega deviznega trga, ki naj deluje predvsem po bančnem mehanizmu.

V spodbujanju izvozne propulzivnosti tako narodnega gospodarstva kot posameznih gospodarskih subjektov nastane bistvena razlika v tem, da se dodatni vidik deviznega stimuliranja izvozne propulzivnosti (nizka retencijska kvota, visok kriterij za pretežne izvoznike) nadomesti s takim prehodnim sistemom (dokler se ne uvede notranja konvertibilnost), ki v čedalje večji meri zagotavlja gospodarskim organizacijam pravico do lastnega deviznega gospodarjenja. Določanje višine deviznih prispevkov hkrati pospešuje proizvodne veje z visoko izvozno marginalno stopnjo in druge z nizko marginalno uvozno stopnjo ter tako uresničuje načelo komparativnih prednosti v njeni totalnosti (hitrejši razvoj devizno aktivnih gospodarskih organizacij).

Tako kot vpliva sistem deviznih prispevkov na izoblikovanje izvozne propulzivnosti in realna cena deviz na propulzivnost, ki jo utemeljujejo ekonomske prednosti, mora tudi splošna dosežena izvozna propulzivnost narodnega gospodarstva vplivati na sam sistem razpolaganja z devizami in deviznega gospodarjenja, ki ga je mogoče razviti v diferencialnem ali enotnem modelu. »Obstoječa varianta je važna predvsem zato, ker ima vsaka od teh rešitev svoje systemske prednosti. Diferencialna oblika omogoča razširitev deviznega samofinanciranja (vključitev večjega gospodarskega kompleksa na devizno samofinanciranje in s tem zmanjšanje devizno pasivnega področja). Enotna oblika sistema omogoča vsem gospodarskim organizacijam enake možnosti gospodarjenja, vodi k hitrejšemu odpravljanju gospodarskega dualizma in omogoča hitrejši razcvet devizno aktivnih gospodarskih področij.«⁸ Glede na sedanje stanje, ko se naše gospodarstvo vključuje v svetovno, je verjetnejša in realnejša diferencialna oblika, pri čemer moramo obravnavati enotno obliko kot razvojni cilj znotraj začetne omejene konvertibilnosti.

Ker pa o ekonomsko utemeljenem izoblikovanju izvozne propulzivnosti ne odloča samo sistem gospodarjenja z devizami, temveč tudi realna devizna cena, moramo v sam sistem vključiti mehanizem organiziranega deviznega trga.

Iz tega, kar smo povedali do zdaj, lahko izluščimo dva temeljna problema ki zavirata dolgoročno in kar najugodnejše vključevanje našega gospodarstva v svetovni trg: namesto da bi splošno dinarsko liberalizacijo obravnavali šele kot cilj razvoja, jo v prehodni dobi le neznatno kombiniramo z devizno liberalizacijo v produkcijski sferi in ne iščemo optimalne kombinacije obeh; prehodno obdobje mora biti obdobje ustvarjanja enotnega realnejšega deviznega tečaja, ta pa izhodišče intenzivne splošne liberalizacije.

⁸ D. Vezjak, »Projekcija konvertibilnosti v socialističnem gospodarstvu«, »Ekonomska revija«, 1/68, str. 63.

Prvi problem s stališča utrjevanja izvozne propulzivnosti se kaže, če ga podrobneje razčlenimo, v temle:

a) Ob obstoječih strukturah cen in celotnega marketinga na domačem, konvertibilnem in klirinškem trgu pomeni dinarska liberalizacija uvoza sistemsko pospeševanje izvozne propulzivnosti na klirinško področje, domače prodajne propulzivnosti ter večanje uvozne marginalne stopnje s konvertibilnega področja; nasprotno pa se zavira izvozna propulzivnost na konvertibilno področje ter uvoznost s klirinškega področja. S tem zaide sistem sam v svoje nasprotje. Ker želi ostati centralno-administrativen, ne dopušča deviznega samofinanciranja, temveč le dinarskega, s tem pa ustvarja svoje nasprotje v tem, da mora dopustiti (z vsemi negativnimi posledicami za optimalno zunanjetrgovinsko rast narodnega gospodarstva) prelivanje dohodka iz tistega dela narodnega gospodarstva, ki je izvozno propulziven, na konvertibilno področje, v gospodarstvo, ki je prodajno usmerjeno na klirinški in domači trg. Dinarska zasnova splošne liberalizacije upošteva torej denarno komponento kupne moči, ne pa različnosti, strukture cen na domačem konvertibilnem in klirinškem trgu. Prilagajanja domačih struktur in stopenj cen strukturam in stopnjam mednarodnih (oz. svetovnih) cen pa ni mogoče doseči s centralnim režimom razdeljevanja, temveč s centralnim režimom usmerjanja, ki spodbuja ekonomske procese organskega vključevanja narodnega gospodarstva v svetovno gospodarstvo in s tem prilagajanja domačih cen cenam na tujem trgu. S tem je tudi ekonomsko utemeljen sistem deviznih prispevkov kot prehodni devizni režim na poti k notranji konvertibilnosti. V bistvu gre torej za vprašanje optimalne zunanjegospodarske in s tem splošne rasti narodnega gospodarstva, za pospeševanje njene perspektivne materialne osnove, za opuščanje linearne načela na področju kreditno — denarne politike ipd.

b) Sistem globalnih deviznih kvot je v bistvu podaljšanje sistema liberalizacije uvoza z dinarskim plačilom in centralnega bolj ali manj alociranega sistema. Tak sistem mora v svojem bistvu biti administrativen in v tem je njegovo nasprotje v primerjavi z organiziranim tržnim gospodarstvom samoupravnega tipa. Če smo sprejeli enotni dohodek (zunanji in notranji) za poglavitni pospeševalec rasti gospodarskih organizacij, potem raje sprejmimo prehodno pretakanje dohodka zaradi specifičnih struktur cen (zaradi tega postopno uvažanje deviznega trga) kot pa zaradi centralnih odločitev, ki resno ogrožajo samoupravne pravice gospodarskih organizacij na zunanjegospodarskem področju in prenašajo prek sistema globalnih deviznih kvot prejšnje neenake in alocirane možnosti za pridobivanje tujih plačilnih sredstev. Enake pomanjkljivosti ima tudi sistem kontingentov, pri čemer pa je treba za nekatere primere upoštevati tudi njihovo zaščitno funkcijo.

Drugi problem se kaže v tem, kako uresničiti zahtevo po enotnem in realnem deviznem tečaju. Teoretično bi bilo mogoče uvesti

kombinacijo uradnega deviznega in prostega deviznega trga. Prvi trg absorbira sredstva deviznih prispevkov in zadrži v bistvu manj alokacijski sistem deviznega kritja splošnih družbenih potreb (delno tudi za povečanje deviznih rezerv). Vsa preostala devizna sredstva (tudi kapitalna) je treba prodati prek bančnega mehanizma na prostem deviznem trgu, ki naj v okviru določenega režima za tekoče transakcije in kapital pokriva devizno povpraševanje po deviznih tečajih deviz v okviru intervencijskih točk. Prednosti takega sistema bi bile: čedalje večje tržno ugotavljanje realnega deviznega tečaja, liberalizacija deviznega režima hkrati z minimalno devizno rezervo, takojšnja odprava nekontroliranega in nepreglednega trga (črna in siva borza), odmik od fiksnega tečaja in sprejetje zasnove fleksibilnih tečajev.

S stališča tržnega gospodarstva je tak model (po Čičin-Šainu)⁹ vsekakor sprejemljiv. Vprašanje je, ali razpolagamo s tolikšno materialno osnovo, da bi koncept lahko takoj izvedli, in kakšna bi bila stopnja rasti, če bi tako realizirali devizno konvertibilnost. Po našem mnenju ni mogoče projicirati bodočega deviznega režima (konvertibilno obdobje) brez sistemskih razvojnih stopenj in je na prvi razvojni stopnji nerealno — brez velikih negativnih posledic — zasnovati prost devizni trg, temveč je to realno šele na drugi razvojni stopnji. Na prvi razvojni stopnji se nam zdi realneje iskati rešitev v optimalnem razmerju med sistemom deviznega deleža in deviznimi prispevki oz. modificiranim deviznim skladom — tj. uradnim deviznim trgom, in šele kasneje v razmerju med uradnim in prostim deviznim trgom. Dejstvo je, da je na Zahodu konvertibilnost nastopila po procesu prilagajanja oziroma izenačevanja produktivnosti dela, proizvodnih stroškov in cen na integriranem (transferabilnem) trgu. Ker Jugoslavija ne gre po enaki poti — zaradi svojega specifičnega položaja v Evropi in v svetu (tripolarna zunanjegospodarska usmerjenost) — moramo temu primerno iskati tudi posebno pot. Gre torej za to, da s prehodnim deviznim sistemom pospešujemo notranje in zunanje integracijske procese med gospodarskimi organizacijami. Naš koncept izhaja iz zunanje konvertibilnosti (ko so dane materialne možnosti za to) in ima notranjo konvertibilnost za razvojni cilj, in ne narobe. Z drugimi besedami, notranja konvertibilnost naj se doseže parcialno in ne *en bloc*; najprej naj jo dosežejo devizno aktivna podjetja. S tem pa sprejemamo načelo prostega gospodarstva z deviznimi sredstvi. V prvem obdobju naj torej ne bo obvezno prodati sredstva povečane retencijske kvote, temveč le določeno fakultativnost. S tem omogočamo devizno samofinanciranje notranjih integracijskih procesov in povečanje izvozne dejavnosti integracijskih organizmov. Devizna in dinarska liberalizacija bodočega deviznega režima naj poteka torej vzporedno in postopoma, s stališča deviznega trga pa bi bila tale razvojna pot: najprej samo uradni devizni trg

⁹ Čičin Šain, op. cit.

na temelju gospodarjenja z več devizami hkrati z enotnim fiksnim tečajem, nato uradni devizni trg za splošne družbene potrebe in prosti devizni trg z večjo devizno maržo in nazadnje samo prosti devizni trg s sistemom intervencijskih točk in z optimalno devizno maržo. S tem zagovarjamo v bistvu tako zasnovano konvertibilnosti dinarja, kakršno smo instrumentalno že podali na drugem mestu.¹⁰

Vpliv zunanjega trga na ustrezne blagovne zaloge

Ekonomska problematika blagovnih zalog v našem gospodarstvu ima po svoji vzročnosti vsekakor mnogo komponent. Naša naloga je, da dosedanjo vsebino te razprave povežemo tudi s to zelo perečo problematiko našega gospodarstva.

Problematiko zalog lahko proučimo s stališča obstoječih proizvodnih programov in s stališča količine, kakovosti, cen, plačila, ali skratka, s stališča marketinga. Takrat izhajamo iz prodajnih možnosti obstoječega proizvodnega programa. Korak naprej je, ko pritegnemo službo za proučevanje trga le sestavljanju proizvodnega programa in tedaj govorimo o potrošno usmerjenem proizvodnem programu. S tem sprejemamo načelo *proizvodnje za trg in ne za zaloge*. Če pri taki proizvodnji upoštevamo zunanji trg, je povezanost izvozne propulzivnosti in proizvodnega programa jasno podana. Izvozna propulzivnost je dokončna tržna potrditev planirane izvozne proizvodnje (po količini, kakovosti, po strukturi, po proizvodnih stroških) hkrati z delovanjem zunanjetrgovinskih kategorij (svetovne cene oziroma zunanjetrgovinske cene, devizna rentabilnost, devizni tečaj). Če priznavamo za eno izmed dolgoročnih in konsistentnih rešitev problema zalog v jugoslovanskem gospodarstvu zavestno in ekonomsko utemeljeno pospeševanje izvozne propulzivnosti, potem moramo nakazano rešitev povezovati z raznimi drugimi možnostmi, kako bi fizično odpravili zaloge, s tem da bi povečali iniciativo podjetij in uvedli ustrezne systemske spremembe (predlogi Bičanića¹¹ in Deželaka¹²). Pri reševanju fizičnih zalog so vsekakor nekatere možnosti v izvozu, če znižamo cene in ustvarimo boljši marketing. Če pa iščemo trajnejšo rešitev, potem nam ne bo zadoščalo načelo proizvodnje za trg, temveč čedalje bolj *proizvodnja za odprti trg*, ker je ta rešitev zanesljiva. V tem pa je po našem mnenju pglavitni problem in to ne samo po krivdi gospodarskih organizacij, temveč tudi zaradi splošnega kot tudi zunanjegospodarskega sistema.

Strinjamo se z ugotovitvijo Bičanića, »da je tudi država s svojim monopolom iniciative in investicijskih ter proizvodnih načrtov, z monopolom svojih skladov in s splošnim gospodarskim sistemom

¹⁰ D. Vežjak, »Projekcija konvertibilnosti u socialističkoj privredi«, »Ekonomist«, 1/1968.

¹¹ R. Bičanić, »Zalihe i likvidnost«, »Vjesnik«, 27. 5. 68., Zagreb.

¹² B. Deželak, »Politika zalog v proizvodnih in trgovskih organizacijah«, referat na posvetovanju o temi »Oblikovanje in optimalizacija zaloga«, Portorož 1968.

v veliki meri odgovorna za nastali položaj¹³. Ali je mogoče pričakovati drugačen položaj, če sedanji devizni sistem s prelivanjem dohodka v veliki meri spodbuja in usmerja proizvodnjo za domači trg in za klirinški trg. Nadaljevati to politiko bi pomenilo še nadalje zasičevati domači trg, sankcionirati obstoječe proizvodne stroške in proizvodne programe, podpirati antiintegracijske tedence — skratka, opredeliti se za *status quo*, v katerem lahko živi slabši na račun boljšega. Ne sme nas »pomiriti« podatek, da se je v l. 1968 v SRS povečal izvoz na konvertibilno področje in zmanjšal izvoz na klirinško področje (predvsem zaradi uvedenega restriktivskega sistema), temveč je vprašanje v tem, kolikšna bi bila ta izvozna rast, če bi jo devizni in kreditni sistem ustrezno spodbujal.

Ce torej iščemo trajnejšo rešitev problema in ne samo rešitev likvidacije obstoječih zalog (červavno so zaloge in razprodaje zalogo po raznih tržnih organizacijah normalen pojav tržnega gospodarstva), potem jo je mogoče projicirati le skupaj z odprtim trgov, tj. z delovanjem zunanjegospodarskega impulza. To pa pomeni začetni pri proizvodnih stroških in njihovem sankcioniranju le skupaj z odprtim trgov (z optimalno zaščito) in sprejeti politiko *deviznih bilanc* gospodarskih organizacij kot optimalno izhodišče zasnove bodočega deviznega sistema. S tem bi bila sicer okrnjena administrativna plat (blagovne liste posameznih vrst uvoza) kot centralna plat (kvotiranje in kontingentiranje) sistema, vendar bi bil sistem bližje postavljenemu cilju — konvertibilnosti. Zato predlagamo nadaljnjo demonopolizacijo centralnega deviznega sklada na temelju uveljavljanja zunanjegospodarskih kategorij in povečanja pravice do gospodarjenja z ustvarjenimi devizami, hkrati pa je treba izdelati optimalni zaščitni mehanizem. Tega načela pa ni mogoče uresničiti, ne da bi realno merili izvozno propulzivnost in ocenili njeno vključevanje v zunanjegospodarski sistem. Tako bodo tudi bodoče probleme zalogo v našem gospodarstvu lažje rešili.

¹³ R. Bičanić, *ibidem*.

Vzroki družbene neučinkovitosti

Vsakah nekaj let pride pri nas do večjih socialnih in političnih napetosti, ki jim je poglavitni vzrok neustrezno in neučinkovito razreševanje tekočih družbenoekonomskih problemov. Ko so stvari tako daleč, da jih ne moremo več tolerirati ali pa urejati na tekoči ustaljeni način, jih začasno razrešimo z avtoritativnim političnim posegom najvišjega vodstva ZK in še posebej z velikim osebnim ugledom maršala Tita, ki ga mora le-ta v takih primerih vedno zastaviti, da pomiri nezadovoljne duhove. Tako, kot smo storili že večkrat, je bilo storjeno tudi sedaj s smernicami predsedstva in IK CK ZKJ. Zdi se, da je bilo tudi to pot predvsem ugotovljeno dejansko stanje, t.j., kaj pri nas ne ustreza, kakšni ekscesi se pojavljajo itd. Nato pa je bilo sklenjeno, da je stanje treba izboljšati, *ni pa bila napravljena vsestranska (sociološka, ekonomska in politična) objektivna analiza vzrokov, ki so do neustreznega stanja pripeljali.* Brez take poglobljene podrobne analize, ki bi ne bila samo politično globalna, pa ni mogoče sprejemati smotrnih dolgoročnejših ukrepov za izboljšanje položaja in za odpravo napak. Pristojni organi ne morejo sprejeti ukrepov, ki ne bi bili samo kratkoročne veljave, temveč bi bili tudi perspektivni in v skladu z načrtano dolgoročnejšo smerjo našega razvoja.

Slej ko prej je v našem političnem razmišljanju *preveč pričujočna misel, da nastajajo vse težave zaradi ostankov etatizma, zaradi odpora etatističnih sil samoupravljanju, skratka, zaradi nasprotij med etatizmom in samoupravljanjem. Vse premalo pa analiziramo šibke plati samoupravljanja samega.* Zavestno ali podzavestno, na glas ali molče vrsta ljudi razmišlja in dela tako, kot da je samoupravljanje skoz in skoz idealen sistem, kot da bo treba pregnati le tistega babbava, ki mu pravimo etatizem, in, kot pogosto slišimo, vsem dati vse samoupravne pravice, da bo povsod zaživelo neposredno samoupravljanje, pa bodo stvari stekle kot po maslu. Ta miselnost, pa naj je na prvi pogled videti še tako demokratična in samoupravljavsko zavedna, je po svojem bistvu dogmatična. Mene tako govorjenje vedno spominja na tisto obdobje po vojni, ko smo pogosto vse napake naprtili ostankom kapitalističnih elementov in kapitalistični miselnosti in si delali utvare, da je treba samo te ostanke premagati, pa bo naenkrat vse dobro. Nekaj podobnega na drugačen način

in bolj izrazito še zdaj počenjajo v vzhodnih državah in svoje lastne napake in svojo lastno nezmožnost prikrivajo z delovanjem tako imenovane kontrarevolucije. Pri nas, na srečo, politika na najvišji ravni ni toliko nagnjena k takemu idealizirajočemu gledanju na lastno prakso, za velik del političnih kadrov pa to brez dvoma velja, samo da je zdaj tisto, kar idealizirajo, »poglobljeno samoupravljanje na vseh področjih«, prav tako kot so pred 15 — 20 leti idealizirali tisto, kar smo takrat imeli za najbolj pravilno.

1.

Ker je bilo ugotovljeno, tako rekoč na vseh ravneh in v vseh okoljih, *da smo zelo neučinkoviti pri urejanju družbenih problemov, je treba predvsem odgovoriti, kaj je temu vzrok.* Iz razprav je velo, kot da gre predvsem za premajhno enotnost vodilnih ljudi in kot *da nekateri, ki so po svojem bistvu etatisti, lahko sabotirajo izvajanje sklepov.* Po mojem mišljenju je ta ugotovitev preveč enostranska in pomanjkljiva ter v bistvu netočna. Kolikor toliko skrbno opazovanje naših družbenih razmer pokaže, da ima neučinkovitost dela veliko bolj zamotane in številne vzroke. Eden izmed pomembnih vzrokov je vsaj po mojem vulgarno pojmovanje procesa deetatizacije in odmiranja države. Pri nas predvsem še nismo uspeli ostvariti moderne demokratično učinkovite države in njenih organov, kot se je to, recimo, posrečilo Skandinavcem, Angležem itd. Namesto, da bi v okviru samoupravne družbe skrbno gradili državni mehanizem, da bi bil zmožen odigrati vlogo, ki jo moderna družba brez dvoma zahteva, pa so že tako in tako neučinkovit in primitiven državni aparat z raznimi anarhičnimi idejami napravili še bolj neučinkovit. Obenem pa ves čas zagotavljali denar za njegovo reprodukcijo. Zaradi tega se nam je tudi dogajalo in se nam še dogaja, da vrsto načelnih, koristnih, vsestransko utemeljenih sklepov nihče ni izpeljal, ker preprosto ni bilo učinkovitih organov, ki bi take sklepe spravili v življenje. Značilen primer je popolna zmeda na področju izvajanja naše davčne politike in, kot posledica tega, vrsta tako imenovanih neupravičenih obogatitev. Če bi zakonodajajo na tem področju učinkovito izvajali, kot to mora biti v urejeni državi, ne bi bilo niti desetine vsega tega, kar zdaj ugotavljamo. *Skratka, v Jugoslaviji smo predvsem mojstri velikih besed, pa zelo daleč od solidnega izvajanja tistega, kar je objektivno mogoče.*

2.

Drugi pomembni vzrok, da smo neučinkoviti, je, da imamo nekatera področja organizirana tako, *da lahko posamezne družbene skupine v imenu in za fasado samoupravljanja onemogočajo izvajanje družbeno upravičenih in od najvišjih predstavniških in političnih organov sprejetih načel, če ta niso v interesu takih skupin.* Ideja,

da je treba vsem ljudem in na vseh področjih omogočiti vse ali pa čimbolj enake samoupravne pravice, je nerealna in utopična ter nas je že do zdaj dosti stala. Če ne bomo kmalu deferencirali samoupravnih pravic v skladu z dejanskimi potrebami in zahtevami sodobnega življenja, pa nas bo še več. Pri nas ljudje sami dokončno odločajo o uspešnosti ali neuspešnosti svojega dela. Vsak je sodnik v lastni stvari in nikomur ne priznava, da lahko o njegovem delu objektivno razsoja. Vsi ti posamezniki pa preprosto zahtevajo, da je treba plačati vsako njihovo delo tako, kot ga oni ocenjujejo. Tako stanje imamo na vseh področjih zunaj gospodarstva in v velikem delu gospodarstva. *Mislim, da je skrajni čas, da temeljito ločimo samoupravne pravice na tistih področjih, kjer proizvode (delo) trg verificira, od vseh drugih področij, kjer trg ne deluje. Zdaj smo v položaju, da posamezne skupine, ki so zaposlene na monopolnih ali zunajtržnih področjih, lahko v celoti ravnajo kot kolektivni lastniki — monopolisti in se v bistvu do vseh drugih družbenih skupin, to je do družbe kot celote, obnašajo izrazito egoistično in nesocialistično.* To pa vse pod plaščem in v imenu samoupravljanja. »Filozofija«, ki jo pogosto slišimo, da so ti pojavi sicer vidni, da pa se vane na etastični način, to je z državno intervencijo, nočemo vmešavati, drugače pa se nismo sposobni, morda zadovoljuje razne abstraktne »teoretike«, ki so od življenja odmaknjeni in materialno preskrbljeni. Delovnim ljudem pa je tako filozofiranje tuje in vedno bolj zahtevajo, da je stvari treba na tak ali drugačen način razrešiti. V mislih imam že večkrat obravnavane pojave v bankah, kjer je, n. pr., ureditev še vedno taka, da bančni uradniki, ki sedijo v kreditnih odborih, dejansko odločajo o velikanskih sredstvih, ki so po svojem bistvu sredstva gospodarstva. Zato ni čudno, da je prišlo do ekscesov, do kakršnih je v bankah prišlo. To ni bil naključen pojav, to je bil samo odsev neustrezne ureditve na tem področju, v kateri se bančnim uradnikom v precejšnji meri priznava samoupravno pravico odločanja z velikanskimi sredstvi, kar je nesmisel. Tu imam v mislih več kot tragično stanje v našem elektrogospodarstvu, ko so si zaposleni na tem področju uredili izredno ugoden položaj brez lastnih zaslug in dela — le zato, ker gre tu za ogromno akumuliranega preteklega dela, ne obstoji pa nujnost po enostavni in razširjeni reprodukciji. Razen tega pa je elektrogospodarstvo po svojem bistvu tipičen monopolist. Samo zato si v obliki OD in v drugih oblikah, kot so razne oblike družbenega standarda, prisvajajo mnogo več, kot je ekonomsko in politično dopustno. Ta družba pa si je zaradi nekih namišljenih demokratičnih principov vtepla v glavo, da bo kršila samoupravljanje, če bo z dvema ali tremi potezami, ki so povsod po svetu znane, naredila vsaj nekaj reda in onemogočila, da del ljudi, v tem primeru zaposlenih v elektrogospodarstvu, še naprej izkorišča ostali del delavskega razreda. Podobno je stanje v celi vrsti področij. Tu je komunalna dejavnost, tu je pošta, tu je velik del trgovine, za katero nismo

ugotovili, ali je tako kot večina industrije objektivno prisiljena k stalni enostavni in razširjeni reprodukciji ali ne, pa smo ji kljub temu prepustili sredstva za enostavno in razširjeno reprodukcijo, da jih samostojno uravnava. Podatki pa jasno kažejo, da gre precejšen del sredstev, ki bi moral iti v enostavno in razširjeno reprodukcijo, v osebne dohodke. Nato je tukaj vse področje družbenih služb, ki vztrajno zahteva od države, da mu mora le-ta zagotoviti večja sredstva (v tem večidel tudi uspeva), prav tako pa vztrajno ponavlja, da se v njegove samoupravne pravice ne sme nihče vmešavati. Toda kje je logika: če mora država pobrati gospodarstvu sredstva in jih zagotoviti za vzdrževanje družbenih služb, zakaj potem pa nima in tudi noče imeti pravice ter dolžnosti, da na teh področjih napravi nekaj reda. Zato pa ni čudno, da ne moremo vzpostaviti na začetku reforme načrtanih proporcij v delitvi družbenega proizvoda med gospodarstvom in med drugimi koristniki in da smo zato zdaj v položaju, da se precejšen del gospodarstva ne obnavlja niti na ravni enostavne, kaj šele na ravni razširjene reprodukcije. Celotno na tistih področjih, za katera je upravičeno potrebno dajati več sredstev, ni bilo narejeno ničesar, da bi posodobili delo, ga napravili učinkovitega in smotrnejšega. Res so razmere v šolstvu hude, toda še vedno imamo — čeprav o tem govorimo že nekaj let — v Jugoslaviji več tekstilnih šol, kot jih imajo v vsej Zahodni Evropi, imamo več rudarskih fakultet, kot jih imata Zahodna Nemčija in Francija skupaj, imamo vrsto podvojenih kapacitet na področju visokega šolstva, imamo skratka vse, kar potrebujemo in česar ne potrebujemo, toda nobene sile ni, ki bi ji uspelo stvari spraviti v meje, kakršne so nujne in potrebne. *Skratka, šolska in sploh vsa zunajgospodarska struktura je pri nas nedotakljiva, pa če je še tako neustrezna. Zato se mi zdi pravilno, da se vlada čuti odgovorna za stanje na teh področjih, odgovorna pa bi se morala čutiti ne samo zato, da zagotovi zanje sredstva, temveč tudi zato, da predvsem na teh področjih samih napravi red. Seveda bi bilo treba spremeniti vrsto zakonitih določil, saj je zdaj pravzaprav vsak kolektiv v družbenih službah sam svoj sodnik in dela po merilih, ki si jih večidel sam postavlja. Nesmisel je, da šolski kolektivi volijo svoje direktorje, kot da je šola zaradi učiteljev in ne zaradi otrok, nesmisel je, da zdravstvo noče in noče storiti nič učinkovitega za pocenitev svojega dela, stalno pa moramo popuščati pritisku po novih večjih sredstvih ali pritisku, da se na tak ali drugačen način vsa slaba organizacija dela in vsa nepotrebna administracija na tem področju prevali dobesedno na breme zavarovanca. Gre preprosto za to, da moramo čimprej analizirati, nato pa bolj ali manj revidirati vso ureditev na področjih, kjer ne deluje trg, sicer so vsa naprezanja in vse govorjenje zaman. Splošna potrošnja bo ostala vreča brez dna, delavski razred pa bo moral plačevati vse tisto, kar je neogibno, in tisto, kar ni. Podobno je na področju kulture, kjer mislijo, da mora vsaka skupina imeti svojo revijo, ki naj jo, seveda, plačujejo drugi, ker vsak-*

do, ki ima nekaj umetniškega nagnjenja, misli, da ga mora ta družba za to plačevati, pa če je zmožen ali ni. Če bi se pa kdo drznil predlagati ukrepe, kakršni so povsod po svetu, da se tudi ta področja modernizirajo in spravijo v sklad z zahtevami sodobnega življenja, ga pa bodo z vseh strani napadali kot primitivca in škodljivca. Delavce po tovarnah, ki vse to plačujejo, pa nihče ne vpraša, kaj o teh stvareh mislijo. Slišimo, da so potrebne še številne nastavitve v resoru notranjih zadev (milica). V resnici pa ni pomembno število, temveč kvaliteta ljudi. Tudi armada je lahko učinkovita in poceni ali pa draga in neučinkovita. Govorimo, da zelo malo dajemo za znanost. Toda za tako razdrobljene in dezorganizirane znanstvene ustanove bi lahko dajali tudi desetkrat več, pa ne bi bilo rezultatov. *Torej ni poglobitni problem samo nasprotje med etatizmom in samoupravljanjem, ampak predvsem to, da je v samoupravni družbi vedno več pojavov kolektivnega lastništva, monopolizma, izkoriščanja v imenu humanosti, demokratičnosti in samoupravljanja ter »socialnosti« na račun in škodo drugih.*

Do sedaj obravnavani problemi nastajajo predvsem zaradi tega, ker hočemo načelo dohodka in tržne odnose uveljaviti tudi na področjih, kjer to očitno ni smotno (ali celo nemogoče), in ker smo na teh področjih temu ustrezno postavili tudi napačna načela in organizacijo samoupravljanja. Predimenzionirane so samoupravne pravice teh kolektivov.

3.

So pa tudi nekateri izredno važni problemi, ki jih je treba razrešiti v okviru tržnega gospodarstva. Predvsem bi morali izhajati iz dejstva, da dohodek ni moralno altruistična kategorija, temveč ekonomska, ki po svojem bistvu sloni na egoizmu. V dohodkovnem sistemu gibalo napredka ni predvsem zavzetost za splošni družbeni napredek ali revolucionarni zagon, temveč želja doseči čimvečji dohodek, s tem pa tudi čimvečji OD. To pomeni, da tak sistem razen veliko pozitivnih elementov nosi v sebi neogibno tudi huda protislovja in bo v družbi tudi v prihodnje porajal antagonizme celo med posameznimi deli delavskega razreda. Če tega dejstva ne priznamo in poskušamo sistem idealizirati, nam to nič ne koristi, temveč samo škodi. To osrednje dejstvo je pač treba priznati in izdelati tak sistem ekonomskih in političnih norm, da se bo dalo protislovja, ki jih bo dohodkovni sistem nujno rojeval, uspešno razreševati. Položaj je pač tak, da si zdaj in si bo tudi v prihodnje vsaka delovna skupnost poskušala prisvojiti dohodek, pa čeprav na škodo drugih (in brez ustreznega dela), če ji bosta ekonomski sistem in tržna situacija to dovoljevala. Zaradi nerazvitosti trga in zaradi premalo preštudirane ekonomskega sistema počenjajo zdaj to monopolisti. Sredstva se postopno selijo v banke, v trgovino, zlasti zunanjo, in na nekatera druga področja, s tem pa tudi družbenoekonomska in

politična moč. Kaže, da tržni sistem, pa čeprav v samoupravni družbi, podobne zakonitosti, kot jih ima tržni sistem kapitalistične družbe, ne more shajati brez bančnega in trgovinskega »kapitala«. Zato je treba izdelati sistem, da bodo imeli proizvajalci dejansko možnost odločanja in kontrolo nad porabo teh sredstev. Trdno sem prepričan, da tega z dogovarjanjem gospodarstvo ni zmožno zagotoviti in da mora zato v proces posegati država s svojimi konkretnimi zakonodajnimi akti. *Če ne, se bomo zelo hitro znašli v položaju, ko bo namesto dosedanjega državnega kapitala začel fungirati zunaj samoupravne proizvodne sfere bančni in trgovinski kapital, ki bo po svojem bistvu verjetno deloval prav tako negativno kot dosednji državni kapital.*

4.

Dejstvo je, da vsaj do zdaj pri nas (če izvzamemo zadnjih nekaj mesecev, kar pa je spet plod precejšnje emisije), nikoli nismo uspeli doseči visoke stopnje gospodarske rasti v stabilnih ekonomskotržnih razmerah. Ali smo imeli visoko gospodarsko rast in inflacijo ali pa stabilne cene in nizko gospodarsko rast ali celo stagnacijo. *Od tega, ali se nam bo posrečilo dosežati visoko gospodarsko rast v okviru stabilnih cen, precej zavisi nadaljnja usoda samoupravnega sistema, s tem pa tudi socializma.* Očitno je, da bomo morali ves gospodarski sistem in našo ekonomskopolitično filozofijo temeljito preučiti, če bomo hoteli izdelati tak instrumentarij, da bomo v okviru stabilnih gibanj dosegali zadovoljivo gospodarsko rast.

Ni mogoče zanikati, da obdobje po reformi ni prineslo nekaterih temeljnih pozitivnih sprememb. Že samo dejstvo, da se nam je posrečilo razmeroma hitro stabilizirati gospodarstvo, je velikega pomena. Hkrati pa je treba priznati, da se dva bistvena ekonomska procesa, ki smo ju z reformo predvidevali, ne uresničujeta. Prvo je boljše izkoriščanje kapacitet. Sibkost administrativnega socializma je predvsem ta, da izredno slabo izrablja obstoječe kapacitete, da razmeroma več vlaga v investicije, kot vlagajo kapitalisti, vloženi sredstev pa ni zmožen optimalno izkoriščati. Tako stanje smo ugotavljali tudi pri nas pred reformo. Zato je bilo predvideno, da bo reforma delovala v smeri boljšega izkoriščanja kapacitet. Žal kažejo podatki, da razvoj ni šel v to smer, da smo sicer povečali produktivnost dela, toda ne z boljšim izrabljanjem kapacitet, temveč z zoževanjem zaposlovanja. To pa sta bistveno različni stvari. Če bi uspelo dvigniti produktivnost za toliko odstotkov, kot smo jo, in obenem povečati zaposlenost ter izkoriščenost kapacitet, bi bil to brez dvoma kvaliteten skok brez primere. Drugače pa moramo ugotoviti, da je uspeh le delen.

Naslednje pomembno predvidevanje je bilo, da se bo povečalo obračanje obratnih sredstev. Popolnoma enotna je bila ugotovitev, da je bila razen izkoriščanja kapacitet pglavitna hiba našega go-

spodarstva v obdobju pred reformo izredno počasno obračanje sredstev. Pričakovali smo, da se bo po reformi stanje razmeroma hitro popravilo, kar pa se ni zgodilo in se je obračanje celo poslabšalo. Osebnostno menim, da je poglavitni vzrok v tem, da prepočasi odstranjujemo vzroke nelikvidnosti, da se nam ne posreči likvidirati bolnega dela gospodarstva in ga sanirati ter nadomeščati z novim. Pri nas ležijo velikanske nekurantne zaloge, ki nimajo dejansko skoraj nobene vrednosti, ki pa so v knjigovodstvih vodene kot ogromne vrednosti, tako da živijo podjetja, ki so v bistvu že daleč v izgubi, na račun dobaviteljev. *Tržno gospodarstvo nosi v sebi precejšnjo ostrino glede sankcij do tistih, ki slabo gospodarijo, pri nas pa to ost tako ali drugače otopimo, ker socialnopolitično nismo sposobni prenesti posledic, ki jih tržno gospodarstvo povzroča.* Je pa prav zaradi teh posledic (sankcij) učinkovito. Če se pri nas sem in tja le odločimo za likvidacijo podjetja, te ne znamo hitro in učinkovito speljati ter ustanoviti na ruševinah starega bodisi novo in uspešnejše podjetje bodisi ljudi in sredstva razvrstiti drugam. Likvidacije se vlečejo po nekaj let. Ko je likvidacijski postopek vpeljan, ni treba kolektivu več plačevati družbenih prispevkov in tako životarijo ti kolektivi potem še naprej. Ogromna sredstva pa ostanejo neizkoriščena na škodo družbe kot celote, ki ne prejema ničesar niti od sredstev niti od dela. Likvidacija Topsis, npr., se je začela pred nekaj leti in še zdaj ni končana. Proizvodni prostori in stroji so večidel neizkoriščeni, namesto kakih 1.000 delavcev jih dela nekaj čez sto, družba ne dobiva od vsega tega nikakih sredstev in tako jih nekaj lahko razmeroma udobno živi, podjetja pa ne likvidirajo. Verjetno je takih primerov več.

5.

Bojim se, da se spet zatekamo k nekaterim idejam, ki so po svojih osnovnih konceptih lahko tudi dobre, katerih pomen pa hočejo odločilni činitelji spet predimenzionirati in jim dati nerealno težo, tako da se bodo spet kmalu pokazale negativne posledice. Bistvo takih koncepcij je, da se bo gospodarstvo lahko o vsem uspešno sporazumevalo in da torej v precejšnji meri odpade odgovornost države za nadaljnji ekonomski razvoj. Sporazumevanje ima lahko nekatere pozitivne učinke na posameznih področjih, pa še to le takrat, če bo gospodarski instrumentarij države smotrni, to je tak, da bo posamezne partnerje dogovarjanja postavil v čimbolj enakopraven položaj. *Takega pomena, kakršnega zdaj pripisujejo dogovarjanju, pa le-to čisto gotovo nima.* Posamezne panoge gospodarstva imajo zelo divergentne interese in se v marsičem ne morejo sporazumeti. Hočeš nočeš bo moral biti nekdo o stvareh arbiter. Tako, kot se je to »sporazumevanje« začelo, pa je izrazito negativno, ker so se nekatere grupacije spet začele obnašati monopolno na škodo drugih. Pogosto je država že s predpisi pred sporazumevanjem posta-

vila enega partnerja v zelo težaven, drugega pa v favoriziran položaj. Za zdaj služi ideja o sporazumevanju predvsem za to, da se vlada lahko odreče odgovornosti za izdelavo ustreznega gospodarskega sistema in za normalno funkcioniranje gospodarstva. Obenem pa daje, kadar do sporazuma ne pride, zvezni administraciji možnost grobega arbitrarnega vmešavanja v gospodarsko življenje.

Tako je sedaj na mnogih področjih pri uvozu. Številni »dogovori« pa so popolnoma zabrisali mnoge s težavo vzpostavljene ekonomske proporce in kriterije.

6.

Veliko hrupa smo napravili okoli tako imenovane neupravičene obogatitve, zlasti na področju zasebne dejavnosti. Glede tega je treba vedeti, da neupravičena obogatitev ni nujno plod zasebnega delovanja, ampak je je morda celo več v okviru družbenega samoupravnega delovanja, ko si lahko nekatere skupine čisto legalno za samoupravno fasado prisvajajo sredstva brez dela. Kar se tiče bogatenja na podlagi dela z zasebnimi sredstvi, pa nam mora biti jasno eno. Vsako zasebno delovanje v tržnem sistemu po svojem bistvu teži h kapitalizaciji. To ni nič novega, to dejstvo je (za ruskega kmeta) ugotovil že Lenin. Gre večidel za to, ali znamo na eni strani spodbujati iniciativo zasebne obrti, kmetov ipd., po drugi strani pa z ustreznim davčnim instrumentarijem in prakso bedeti nad tem, da izrojevanje ni preveliko. Kake idealnosti, enakosti in pravičnosti pa nikoli ne bomo dosegli. Mislim pa, da je veliko večja nevarnost, da bi z neustreznimi grobimi uradniškimi ukrepi zavrli iniciativo tisočev in tisočev, ki je v bistvu pozitivna, kot pa nevarnost bogatenja nekaterih, čeprav bo tudi ta latentno vedno navzoča. Bistveno je v tej zvezi to, da ne znamo najti odgovora na vprašanje, ki ga delitev po delu že dalj časa odpira; kako kanalizirati tista sredstva, ki jih del ljudi že zasluži več, kot jih potrebuje za svoje osnovne življenjske potrebe. Vprašanje izdelave delitvenega sistema, v katerem ne bo možnih toliko anomalij in zlorab načela delitve po delu, je še poseben problem. Moramo najti jasnejši odgovor, do kod lahko stimuliramo vlaganje zasebnikov v razširjeno reprodukcijo bodisi v lastne obrate bodisi v družbeni sektor brez strahu, da dobimo sloj rentnikov ali kapitalistov.

7.

Zelo važno vprašanje, na katero tudi ni konkretnega odgovora, je, zakaj v našem sistemu tako počasi prenašamo sodobne dosežke o organizaciji dela in poslovanja v poslovni in delovni proces. Če se samoupravljavcem ne bo posrečilo uvesti tako organizacijo dela in poslovanje, kakršno imajo razvitejši, potem ne morejo raču-

nati na resnično konkurenčno sposobnost ob tistih, ki so in bodo bolje organizirani. Na tem področju po mojem mišljenju zelo veliko škodujejo razni anarhični »teoretiki«, ki jim je vse, kar ni v skladu z njihovimi predstavami o družbenogospodarskem delovanju, sumljivo, ki mislijo, da se vse dà rešiti samo s čim širšim »neposrednim odločanjem«. Veliko se res dà tako urediti, mnogo pa je takega, na kar mora dati odgovor sodobna znanost in stroka, ker še tako poglobljeno in neposredno razpravljanje in odločanje malo koristi. S tem v zvezi je tudi zelo počasno uvajanje dobrih delovnih navad, marsikje pa tudi opuščajo že uveljavljene delovne navade in gre proces v tej smeri, da poskušamo vse, kar je socialnega in ugodnega, čimprej sprejeti od razvitejših, tisto, kar je neprijetno in zahteva predvsem boljše delo, pa radi spregledamo. To je tudi eden od razlogov, da smo nižje produktivni in zato na svetovnem trgu nekonkurenčni.

Kar se tiče problema razširjene reprodukcije in zahteve, da naj gre vsaj 70 % družbenega proizvoda delovnim organizacijam ter da naj o vsej razširjeni reprodukciji odločajo neposredni proizvajalci, sem mnenja, da je zahteva tako, kot je postavljena, namreč, da naj o vsej akumulaciji odločajo neposredni proizvajalci, nerealna. Prej ali slej bomo prišli do tega, da bo, npr., sredstva za infranstruktturne objekte treba hočeš nočeš prisilno zbirati na ravneh družbenopolitičnih skupnosti (tako kot večidel delamo tudi zdaj!). Res pa je, da so sedanji trendi, ki so v diametralnem nasprotju z deklarirano politiko, negativni in nepotrebni ter bi ob doslednem izvajanju družbene reforme ne prišlo do tega, da se sredstva, ki jih jemlje država od gospodarstva, stalno povečujejo. Torej na eni strani utopistične ideje o tem, da bodo o vseh sredstvih *neposredno* odločali proizvajalci, na drugi strani pa kruta praksa, da se gospodarstvu prisilno odvzema vedno večja sredstva.

V zadnjem času mnogo govorimo o planiranju in dolgoročnejšem družbenem usmerjanju v samoupravnem sistemu. Prevladuje nekakšna idealistična koncepcija, da je planiranje v našem družbenopolitičnem sistemu v bistvu samo dogovarjanje vseh delovnih organizacij v gospodarstvu in negospodarstvu. Dogovarjanje je lahko bistveni element v začetni fazi formiranja plana, potem pa bodo morali o stvareh, o katerih se prizadeti ne bodo mogli dogovoriti, odločati skupščine družbenopolitičnih skupnosti, ki morajo postaviti instrumentarij in druga merila usmerjanja obveznega značaja, če hočemo, da ne bo planiranje samo na papirju.

Fleksibilni poslanski mandat

V okviru problematike o volilni funkciji in o značaju in vsebini poslanskega mandata v sistemu samoupravljanja stopa v predlogih amandmajev k ustavi Socialistične republike Slovenije tako imenovani fleksibilni poslanski mandat iz sfere politične teorije neposredno na teren politične prakse. Bistvo fleksibilnega poslanskega mandata (ki ga v teoriji imenujejo tudi dinamični ali zamenljivi mandat) je v tem, da ni vso mandatno dobo, za katero je voljena skupščina družbenopolitične skupnosti, vezan na eno samo oziroma na isto osebo, voljeno za posamezno poslansko mesto na volitvah v predstavniško telo. To vprašanje je kot teoretičen problem pri nas že starejšega datuma, vendar do zdaj še ni proučeno. V praksi, tako pri nas kot drugod, uporabljajo načelo fleksibilnega mandata že dlje časa na drugih družbenih področjih, npr. v družbenopolitičnih organizacijah, pri poslovnem združevanju v gospodarstvu itd.

Kot konkretno je bilo pri nas to vprašanje v sferi političnega sistema zadnjič postavljeno na simpoziju o volilnem sistemu, ki ga je l. 1966 organiziral inštitut za politične vede v Beogradu. Praktična uporaba fleksibilnega mandata, ki bi pomenila bistveno spremembo v organizaciji našega političnega sistema, bi prelomila s tradicijo klasičnega parlamentarizma glede sestave predstavniškega organa in značaja in vloge poslanskega mandata v njem. Volilno telo — kot takšno bi prihajala v poštev predvsem občinska skupščina — bi sproti, se pravi, za posamezno zasedanje republiške oziroma zvezne skupščine, določilo odposlanca občine vanjo. Tako da hoc določeni delegati bi se sproti konstituirali v ustrezne zbere republiške oziroma zvezne skupščine ter odločali o zadevah, ki bi bile na dnevnem redu ustreznega zasedanja teh predstavniških teles. Predlog je bil utemeljen s tem, da bi predstavniško telo ob takšni spreminjajoči se sestavi, ki bi se prilagajala konkretnim problemom, o katerih pristojni zbori razpravljajo in odločajo, lahko delovalo in zlasti odločalo bolj kvalificirano in odgovorno, kot če je sestavljeno iz stalnih in za vse delo predstavniškega telesa odgovornih poslancev, ki morajo tako biti v bistvu poslanci »splošne politične prakse«.

Ceprav je bila idejno-politična zasnova tega predloga ocenjena pozitivno, predlog vendarle ni bil sprejet. Zoper njegovo uresničitve v praksi so navajali zlasti dva razloga. Prvič, da je v sedanjih

fazi graditve našega političnega sistema še potrebno v republiki oziroma v federaciji tako predstaviško telo, ki je glede na svojo sestavo stabilno in ki takó tudi kontinuirano deluje v vsej svoji mandatni dobi. Spričo tega, da morajo navedena predstavniška telesa še biti pretežno aktivna v zakonodajni sferi, se pravi, v izvrševanju funkcije oblasti, bi neprestano spreminjajoča se sestava predstavniškega telesa njegovo vlogo organa oblasti slabila. Drugič, da bi ob takšni nestalni sestavi republiške oziroma zvezne skupščine bilo težko uveljavljati politično odgovornost poslanca za njegovo delo volilnemu telesu, saj potem, ko opravi nalogo na seji ustreznega zbora predstavniškega organa, njegov poslanski mandat avtomatično ugasne.

V razpravah v zvezi s proučevanjem tega, kako se uresničuje ustava, in s pripravo novih predlogov amandmajev k ustavni ureditvi je bilo v okviru teme o sestavi skupščine in o volilnem sistemu vnovič sproženo in tudi podrobno obravnavano vprašanje značaja in vsebine poslanskega mandata v sistemu družbenega samoupravljanja. V analizi tega problema se je pokazalo, da se že v zvezi z vlogo predstavniškega telesa v našem skupščinskem sistemu vprašanje poslanskega mandata postavlja v povsem drugačni luči kot v klasični parlamentarni demokraciji.

V klasičnem parlamentarnem sistemu je namreč vloga predstavniškega telesa omejena na vlogo splošnega političnega reprezentanta. Kot takšen ocenjuje in potrjuje parlament splošno družbeno politiko, ki se oblikuje v strukturah zunaj njega (v politični stranki, vladi, upravi). V bistvu gre za demokratično fasado, sestavljeno na temelju splošne volilne pravice iz poslancev kot splošnih političnih predstavnikov, ki odtrgani od svoje volilne osnove izvajajo funkcijo oblasti vladajočega razreda oziroma birokratskega družbenega vrha nad delovno večino. Čeprav so mandat formalno dobili od volivcev, so v resnici mandatarji politične stranke, ki je zmagala na volitvah. Sistem socialistične demokracije, katere vsebina je družbeno samoupravljanje, izhaja od svobodnega delovnega človeka in njegovega neposrednega interesa, in tudi služi samo temu cilju. V tem sistemu mora biti odstranjen ne samo posrednik med delovnim človekom in produkcijskim sredstvom (zasebni lastnik, država), ampak mora biti vse bolj eliminiran tudi posrednik med človekom in družbo pri opravljanju splošnih družbenih nalog. Predstaviško telo mora izhajati neposredno iz družbene osnove, se pravi, od občanov in njihovih delovnih in drugih samoupravnih skupnosti. Hkrati pa mora biti predstaviško telo kot najvišji organ samoupravljanja družbenopolitičnih skupnosti neposredni ustvarjalec družbene politike, ki v tej svoji vlogi opravlja tudi zakonodajno funkcijo oblasti; vlada kot politično-izvršilni organ skupščine in organi uprave skrbijo za izvajanje te politike. Ob takšni strukturi skupščinskega sistema, kakršen je v organizacijskem in funkcionalnem pogledu uveljavljen v naši ustavni ureditvi, poslanski mandat oziroma razmerje med

volilno osnovo in poslancem ne more več temeljiti na načelu splošnega političnega predstavnštva. Se pravi, član našega predstavnškega telesa ne more več biti klasičen politični predstavnik, ki se v trenutku izvolitve tudi že dokončno odtrga od svoje volilne osnove. V sistemu družbenega samoupravljanja se z volitvami, ki so same neposredni akt samoupravljanja, določi delegat delovnih ljudi za kvalificirano in odgovorno opravljanje njihovih lastnih skupnih družbenih nalog. Z izvolitvijo delegata se ne pretrga, ampak vzpostavi organska in trajna samoupravna zveza med volilno osnovo in njeno problematiko ter predstavnškim telesom in njegovimi nalogami. Delegat, ki se neposredno včleni v predstavnško telo, ter v njem samostojno in odgovorno odloča, je pod stalno kontrolo volilne baze (volilnega telesa), je njej odgovoren za svoje delo in je tudi njegov mandat vsak čas moč preklicati. Za delegatski odnos ni bistven sam način volitev. Ta odnos se lahko vzpostavi z neposrednimi volitvami občanov oziroma delovnih ljudi ali pa prek stalnega oziroma ad hoc neposredno izvoljenega volilnega telesa. Res pa je, da se z volitvami prek stalnega volilnega telesa vzpostavlja čvrstejši odnos med poslancem in volilno osnovo ter omogoča boljše uveljavljanje poslančeve odgovornosti.

Ob tako postavljeni vlogi skupščine kot najvišjega organa samoupravljanja družbenopolitične skupnosti, ki kot delovno telo oblikuje družbeno politiko, ter vlogi njenih članov in značaju njihovega mandata, zasnovanega na temelju delegatskega razmerja, dobiva vprašanje o osebni sestavi skupščine drugačno in pomembnejše mesto. Aktivno in neposredno določanje splošne družbene politike v predstavnškem telesu pomeni — ne glede na instrumente, s katerimi se to izvaja (družbeni plan, zakon ali drug akt) — ne več samo formalno, ampak tudi stvarno najbolj odgovorno splošno družbeno nalogo, ki jo morajo opravljati za to tudi najbolj kvalificirane osebe. Družbena delitev dela zahteva zlasti v samoupravnih zborih skupščine ne le splošno kvalifikacijo razgledanega družbenopolitičnega delavca (politika), ki uživa zaupanje volilne baze, ampak hkrati tudi politika, ki sam tako rekoč neposredno raste iz problematike na posameznem ožjem področju družbenega življenja, jo dobro pozna in ji je zato lahko kos. Ta cilj se deloma že uresničuje v specializiranih zborih delovnih skupnosti, ki so v naših skupščinah organizirani za posamezna širša področja združenega dela; nadaljnja drobitev teh zborov ne bi bila mogoča, ker bi ovirala delo skupščine.

V razpravah o osnovah za spremembo ustave Socialistične republike Slovenije je bilo v zvezi s predlogom, naj se ustanovi nov zbor občin, ki naj bi ga sestavljali odposlanci občinskih skupnosti, voljeni v občinskih skupščinah, postavljeno vprašanje, ali naj bi glede njegove sestave ostali pri splošni praksi, ki je veljala doslej pri oblikovanju skupščinskih zborov. Dilema je bila prav v tem, ali naj posamezna občina, ki bi volila enega odposlanca v ta zbor, volila tega poslanca kot svojega splošnega delegata in za ves čas mandatne

dobe zbora ali pa naj bi tu bila omogočena nova rešitev, namreč, da bi občina pošljala v ta zbor delegate, ki bi bili v prej obravnavanem smislu bolj kvalificirani za reševanje posameznih vrst zadev. Ponujali sta se dve rešitvi. Prva je bila tista, ki so jo predlagali že l. 1966. Se pravi, občinska skupščina naj bi določala oziroma imela pravico določati delegata občinske skupnosti v zbor občin ad hoc, to je sproti glede na predmet, ki ga bodo obravnavali na seji zbora. Po drugi rešitvi naj bi bilo občini omogočeno, da za poslansko mesto v zbor občin izvoli za vso mandatno dobo ne le enega, ampak več delegatov, s tem da bi na seji zbora sodeloval in odločal vedno le eden izmed njih, in sicer tisti, ki je neposredno seznanjen in živi z ustrežno problematiko, o kateri bo tekla razprava v zboru. Prve predlagane rešitve ni bilo mogoče sprejeti, ker je prevladalo mnenje, da bi takšno neomejeno stalno menjavanje v sestavi zbora občin vendarle preveč razbijalo kontinuiteto dela tega zbora in bi praktično ne bilo mogoče uveljavljati politične odgovornosti poslanca za njegovo delo, ker potem, ko je posamezna seja zbora končana, mandat delegata ugasne. Preostala je druga rešitev, ki je zdaj kot varianta zajeta v osnovah za spremembo republiške ustave oziroma v ustreznem predlogu amandmaja.

Besedilo predloga tega amandmaja (I., 2. točka) se glasi:

»V vsaki občini se voli en poslanec zbora občin. Statut občine lahko določi, da se za posamezno poslansko mesto izvolita dva ali več odposlancev, od katerih bo sodeloval v delu zbora občin in odločal le po eden od njiju glede na vrsto zadeve, ki jo zbor obravnava in o njej odloča.«

Iz objavljene obrazložitve predloga amandmaja je videti, da je glede navedenega predloga obstajalo več stališč oziroma da je zoper uveljavitev tako institucionaliziranega fleksibilnega mandata bilo navedenih več razlogov. Sem šteje zlasti razlog, naj bi bil bodoči zbor občin glede na svoje pristojnosti v bistvu politični zbor, ki bi obravnaval vprašanja družbenopolitičnega sistema. Takšnim pristojnostim mora ustrezati tudi struktura zbora, se pravi, njegovi člani bi morali biti splošno razgledani družbenopolitični delavci. Stalno menjavanje članov zbora bi zmanjševalo njihovo odgovornost. Sodelovanje občin z republiško skupščino bi bilo, če bi bil predlog amandmaja sprejet, zmanjšano. Prišlo bi do tega, da bi interesi z ožjega področja prevladali nad splošnimi interesi; stroka bi dobila premočno mesto v primerjavi s politikom. Končno, nastale bi tudi tehnične težave v zvezi z organizacijo dela tega zbora in s tem vse skupščine.

Stališče, ki je zagovarjalo omenjeno varianto v amandmaju, je bilo mogoče podpreti z močnejšimi razlogi, od katerih naj nekatere navedem. Prvič, tudi zbor občin je samoupravni zbor odposlancev občinskih skupnosti, ne pa splošni politični zbor, kot je republiški zbor. V zboru občin bo šlo predvsem za soočanje in usklajevanje stališč z zelo različnih dužbenih področij, kar pa bo tem bolj uspešno, čim bolj bo sestava zbora pri posameznem vprašanju ustrezala nalogi.

Drugič, težišče dela v skupščini je obravnavati najpomembnejše skupne družbene probleme in aktivno odločati o njih, snovati politiko, ne pa formalno potrjevati zunaj skupščine oblikovano politiko. To pa terja takšno sestavo njenih samoupravnih zborov, da bo zbor — konkretno zbor občin — sposoben čimbolj kvalificirano in odgovorno odločati o navedenih problemih. Prav s takšno vsakokratno sestavo zbora, ki bi ustrezala problematiki — kar tudi predlaga ustavni amandma — bi bilo navedeni zahtevi ustrezno. Tretjič, predlagana rešitev, ki se občinam ne vsiljuje, ampak se z ustavnim amandmajem le daje vsaki občini možnost, da jo sprejme ali pa ne sprejme, ne slabi, ampak nasprotno krepi odgovornost delegata volilnemu telesu. Delegat je, oziroma mora biti kot politik seznanjen ne le s splošno, ampak tudi s specializirano problematiko na ustreznem področju, voljen pa ni ad hoc, ampak za vso mandatno dobo skupščine. Pri tem ne gre za strokovnjaka, ki naj zamenja politika, ampak za politika, ki je sposoben politično odgovorno ocenjevati primernost in utemeljenost posameznih predlaganih strokovnih rešitev, ki se nanašajo na ustrezno splošno družbeno problematiko. Četrtič, naš družbenoekonomski in politični sistem je že toliko utrjen, da ga ni treba zagotavljati z nezamenljivo osebno sestavo predstavniških organov, zlasti njihovih samoupravnih zborov, v vsej mandatni dobi skupščine. Kontinuitete dela, če je ne gledamo s formalne, ampak z vsebinske strani, tudi več ne zagotavlja toliko fiksna osebna sestava omenjenih teles, pač pa najboljše odločitve v teh telesih, ne glede na to, ali so jih sprejeli isti ali drugi ljudje.

V razpravi o navedeni možnosti fleksibilnega poslanskega mandata, ki se je v primerjavi s predlogi iz l. 1966 pokazal v novi obliki in bi po mnenju večine prišel že zdaj v poštev predvsem pri zboru občin republiške skupščine, so problem še razširili, in sicer v dveh smereh. Po eni naj bi bilo z ustavo omogočeno občini, da določi s statutom, da se izvolita za posamezno odborniško mesto v posameznem zboru ali v vseh zborih občinske skupščine dva odposlanca ali več, od katerih bi sodeloval z vsemi pravicami odbornika le po eden v delu zbora in pri odločanju, pač glede na vrsto zadeve, ki jo zbor obravnava ali pa o njej odloča. Ta predlog je obsežen v posebnem predlogu amandmaja (IV.) k republiški ustavi. Na drugi strani je bilo postavljeno vprašanje, ali ne bi kazalo v ustavi že zdaj predvideti možnost, da bi v prihodnje načelo fleksibilnega poslanskega mandata realizirati tudi pri zborih delovnih skupnosti republiške skupščine. V teh zborih, ki so v bistvu že specializirani zbori za posamezna širša področja, so ta področja vendarle heterogena. V pristojnosti posameznega zbora (npr. gospodarskega) so vključena družbena vprašanja z različnih sektorjev (npr. industrije, trgovine, kmetijstva itd.).

Ob vsem tem je bilo postavljeno posebno vprašanje, ali je mogoče vpeljati fleksibilni mandat v republiški skupščini in v občinskih skupščinah, ne da bi bila poprej izvršena ustrezna sprememba

normativnih določb ustave SFRJ o skupščinskem sistemu ali pa dano pooblastilo republiški ustavi, da odstopi od določb zvezne ustave. Ker gre za vprašanje organizacije predstavniških teles v republiki in je originarna pravica republike, da to področje uredi v svoji ustavi samostojno, ni za uvedbo fleksibilnega mandata potrebna niti poprejšnja sprememba zvezne ustave niti posebno ustavno pooblastilo republikam. Ne glede na to pa bi bila takšna rešitev povsem v skladu s temeljnim načelom v uvodnem delu ustave SFRJ, ki determinira predstavniška telesa družbeno-političnih skupnosti. Označi jih za konstituirane in »zamenljive« v občini izvoljene delegacije vseh občanov, zlasti pa delovnih ljudi v delovnih organizacijah.

Danes, ko to pišem in javna razprava o predlogih amandmajev k republiški ustavi še traja, seveda ni mogoče reči, kakšna bo končna odločitev skupščine SR Slovenije o predlogih amandmajev, vštetiši tiste, ki zadevajo vprašanje fleksibilnega mandata. Ne glede na to pa je iz vsega povedanega — mislim — videti, da gre za vse bolj pereč problem v našem političnem sistemu in njegovi organizaciji, če ga seveda gledamo iz pravičnega zornega kota. Ta zorni kot oziroma izhodišče pa v teoriji in praksi determinira pravilno postavljena družbena vloga predstavniškega telesa družbeno-politične skupnosti in pa značaj poslanskega mandata, zasnovanega na delegatskem razmerju. Omenjenega problema ni mogoče kratko malo odpraviti z utemeljitvijo, da pomeni »spet nov model« v organizaciji političnega sistema ter da bi bilo bolje ostati pri dosedanjem sistemu fiksne osebne strukture naših predstavniških teles, kakršen je obstajal doslej in je v klasičnem parlamentarizmu že preizkušen. Resnica je ravno nasprotno. Iz našega političnega sistema in njegove organizacije moramo odpraviti model klasičnega parlamentarnega sistema oziroma vse tisto, kar je od njega še ostalo, pa ni združljivo z družbenim samoupravljanjem in s skupščinskim sistemom v njem. To pa sta ravno formalni demokratizem in hipokrizija klasičnega parlamentarizma, v katerem je zato, da lahko prikriva resnico, parlament organiziran kot splošno politično predstavništvo, odtrgano od svoje volilne osnove, ter orodje v rokah zunaj njega stoječih struktur za njihove posebne koristi in cilje. Njegovo mesto mora v sistemu družbenega samoupravljanja zavzeti skupščina kot najvišji organ samoupravljanja, ki neposredno raste iz družbene osnove, ki je delovno telo, snovalec družbene politike in javna arena za demokratično razreševanje najpomembnejših družbenih problemov v skupnem interesu delovnih ljudi. Sodim, da je vse tisto, kar takšno vlogo skupščine krepi, demokratično in napredno. Nasprotno pa pomeni vse, kar takšno vlogo slabi in skupščino odriva na pozicije in v vlogo klasičnega parlamenta, vračanje nazaj in oddaljevanje političnega mehanizma od delovnih ljudi in njihovih interesov, kar pa je brez dvoma v nasprotju s samim bistvom in cilji socialistične demokracije.

Razmerjem znanosti na rob

I. Smo sodobniki družbenega znanstvenega in tehničnega zagona, katerega burnosti in obsega ni mogla predvideti niti najdrznejša domišljija. Še danes, ko nas je ta vrtinec že potegnil vase, le z napotrom zbiramo misli v poskus, da bi ga dojeli v njegovi temeljni razsežnosti in mu določili razmerja, iz katerih bi lahko izvajali realne posledice družbenega razvoja.

Znanost je kompleksen fenomen sodobne družbe, ki postaja oprijemljiv šele v svojih pojavnih oblikah. Zato govorimo o znanstveni — revoluciji, govorimo o eksploziji znanstvenih informacij in o obsegu znanstveno-raziskovalnega dela. Vsi iz sebe se naslanjamo nad podatki, da danes živi in ustvarja 90 % znanstvenikov vseh časov; da se v znanostih na konici te ekspanzije vsako poldruho minuto rodi nova znanstvena informacija kot rezultat obširnega in zamotanega raziskovanja. Znanost prinaša nepredvidljive spremembe v družbo, v način materialnega proizvodnje in mišljenja. Teorije družbenega razvoja so »znanstvene« in filozofija in politika poskušata postati znanost. Pojem »znanstven« postaja v modernem svetu sinonim *zaresnega* in resničnostnega, nekaj izjemno *temeljnega in korenitega*. Znanost je torej tisto, kar leži sodobnemu svetu v *temelju* in mu sega do *korenin*. Od tu izhaja utemeljenost in radikalnost sprememb, ki jih postavlja znanost v vseh razparcializiranih sferah prebivanja, ko postaja *modus vivendi*. Te spremembe so utemeljene v temelju modernega sveta, ki s tem postaja znanstven.

II. Praktična stran vprašanja, ki povzema v premislek, kako se znanost dogaja svetu, je v tem zapisu za nas pomembnejša; zastavlja pa se na trojen način: kot vprašanje znanstvenega raziskovanja, kot vprašanje znanstvenih informacij in komuniciranja sploh in kot vprašanje znanstvenega pristopa do znanosti same.

1. Vprašanje znanstvenega raziskovanja lahko tu zastavimo le v perspektivi organiziranega napora za razvoj v vsaki znanosti posebej (znanstven program razvoja), ki navsezadnje teži k vzpostavitvi urejene, organizirane, v bistvu funkcionalne (v najširšem smislu) družbe. Vsa druga določila znanstvenega raziskovanja so drugotnega pomena oziroma so »določila na krajši rok« in so izvedljiva iz tega temeljnega — težnja za vključitvijo gibanja v funkcionalno strukturo.

2. Vprašanje informacij in njihovega posredovanja sólo razpada spet na tri podvprašanja. Kaj dejansko so informacije? Na tej ravnini razlikujemo znanstvene informacije od informacij o znanosti. Na prvi pogled je razlika v tem, da imajo prve atribut nečesa *zaresnejšega*: so znanstvene. Toda ta razlika obstoji samo v predpostavki, da področje zbiranja, prenašanja in uporabe informacij o znanosti (še) ni organizirano po načelu te znanosti same; da torej »upravljanje« in »politika« (na teh področjih so informacije o znanosti pomembne) še nista »znanstveni« — to pa je začasna predpostavka, ki jo razvoj teh področij sam zanikuje — ukinjajoča se predpostavka.

Sistem posredovanja znanstvenih informacij in sistem posredovanja informacij o znanosti morata rešiti isti problem: kako najhitreje in najnatančneje posredovati že selekcionirano informacijo tistemu, ki jo potrebuje. V prvem primeru je to znanstvenik na delovnem mestu (lahko tudi menager), v drugem človek, ki odloča o okoliščinah, v katerih neka znanost v družbi živi in deluje — torej nekdo iz »politike« ali »uprave«. Obe vrsti informacij sta tesno vezani na znanstveno področje. To vezavo nakazuje misel, s katero se začena Weinbergovo poročilo: »Posredovanje informacij je neoddvojljiv del raziskovanja in razvoja. Vsi, ki se ukvarjajo z raziskovanjem in razvojem — znanstveni delavci in inženirji, industrijske in akademske organizacije za raziskovanje, tehnične zveze, vladne ustanove — morajo prevzeti odgovornost za prenašanje informacij v istem razmerju in v istem duhu, kot so odgovorni za sólo raziskovanje in razvoj.«¹

Ta povezava informatike kot znanosti o informacijah — ustvarjanju, hranjenju, prenašanju in uporabi znanstvenih informacij — izraža težnjo k povečanju vsote informacij hkrati s povečanjem učinkovitosti.

Z druge strani pa *način* posredovanja informacij sploh — način komuniciranja — določa odnose med člani družbe. Hierarhični sistem posredovanja informacij omogoča vzpostavitev in ohranjanje od družbe oddvojene »elite informiranih«, oziroma narobe, »z legitimacijo horizontalnih komunikacij (ko »horizontalno komuniciranje . . . ni več samo dovoljeno, ampak tudi zaščiteno«) je onemogočena reprodukcija totalitarnega sistema.«²

Ta drugi vidik posredovanja informacij razkriva razmerja, ki so značilna tudi za področje znanstvenih informacij, vendar tu navadno ne v tako čisti obliki, da bi jih lahko zadovoljivo opredelili.

¹ Iz teksta: Znanost, vlada in informacija, znanega kot poročilo Weinbergove komisije predsedniku J. F. Kennedyju, januar 1963.

² Glej več o tem: Veljko Rus: Sistem komuniciranja v samoupravni delovni organizaciji, Moderna organizacija 1968/2 stran 113. Večino tega, kar avtor ugotavlja za delovne organizacije, velja tudi za »največjo delovno organizacijo«, za družbo v celoti.

Omenim naj le: »cena« informacije (ne v ekonomskem, temveč v političnem pomenu), javnost oziroma zaupnost informacije itd.

3. Znanost o znanosti je od vseh treh vprašanj najpomembnejša: iz svojega odgovora opušča *tehnično* rešitev prvih dveh vprašanj, povzema pa njuno *vsebinsko* rešitev in jo zastavlja v kontekstu bistvenjšega razmisleka o znanosti kot znanosti. Tako razmerje do prejšnjih vprašanj pa ne pomeni, da sama nima svoje praktične razrešitve: nasprotno, ta je tista, h kateri v tem kratkem zapisu težimo in v kateri vidimo neposredno potrebnost tega premisleka.

Teoretično je stvar »čista«: v tistem trenutku, ko znanost začne pronikati v temelj obstoječe suprastrukture (ko se pojavijo »znanstvene« teorije razvoja, »znanstvena« politika, »znanstvena« ideologija itd.), se vzpostavi povratno razmerje, ki se razkrije kot »znanstveno« obravnavanje znanosti same.

Obstoječa struktura sveta, sama postavljena kot institucionalizacija volje do obvladovanja, se izmika obvladovanju in postaja »odročna«, kar poskušamo odpraviti z neprestanimi reorganizacijami. Pojem reorganizacije zaobsega v pojmu organizacije dimenzijo urejenega, logičnega in v tem smislu racionalnega, uporabnega. Tu ni zastavljeno samo vprašanje tehnike, ki danes prestopa meje tehničnega³, temveč sleherne organizacije in adaptacije in povratnega odziva na procese, ki to in tako organizacijo in adaptacijo izzivajo: torej znanosti o znanosti v celoti. Neobvladovanje obstoječe strukture in njene strahovite ekspanzije ogroža sodobnega človeka v njegovem prebivanju in zato zahteva od tega človeka, da se izroči bistvu tehničnega z namenom, da bi to strukturo zmožni obvladati. Vse drugo je romantični avanturizem.

III. Odpira se možnost, da se v Sloveniji napotimo na to popotovanje, ki je daljše kot od Litije do Čateža. Tehnična rešitev vsakoterega od treh vprašanj, ki sem jih zastavil, je stvar družbenega dogovora, ki bo moral temeljiti na razumevanju te poti in na prepričanju, da je ta pot neizbežna in možna. Namen tega zapisa je, da v luči tehnične rešitve vsakega od teh treh vprašanj nakaže možna izhodišča: s tem ponovno zberemo misel na ostrini zastavljenega vprašanja in jo izzovemo v odgovor. Mogoče se nam bodo kasneje razkrile ustrežnejše razrešitve: toda dokler vztrajamo v stanju *istega*, ki ga kar naprej barvamo z različnimi prelivami *različnega*, ni za nas nobenega »kasneje«: tega si je treba šele izbojevatj.

1. 1. K prvemu vprašanju: predvidena *skupnost raziskovalcev* kot institucija dogajajočega se raziskovanja mora institucionalizirati ne le že realizirane rezultate, temveč predvsem možnosti. To pa

³ Glej na primer izjavo Josepha Weizenbauma na zadnjem posvetovanju nemško-ameriškega kongresa strokovnjakov za računske stroje v Berlinu: »Ne moremo si več privoščiti, da bi bili čisti znanstveniki in tehnologi«. V tem kontekstu dobi izjava, ki jo je dal profesor MIT, Feno: »The computer may kill us«, čisto nove razsežnosti in nas opozarja, da v svetu že potekajo procesi, ki jim komaj miselno sledimo, kljub temu pa so za nas bistvenega pomena.

pomeni, da mora v jedru vsakega znanstvenega področja odkriti poleg že danih odgovorov in njihovih afirmiranih nosilcev predvsem porajajoča vprašanja in njih iskalce. Edino ta orientacija nam zagotavlja, da ne bomo uzakonjali svojega včerajšnjega raziskovanja.

2.1. K drugemu vprašanju: Kljub neposredni povezavi informatike s samim raziskovanjem je prva slej ko prej potisnjena ob stran in je v sedanjih razgovorih o formiranju skupnosti raziskovalcev (te razgovore izsiljuje priprava zakona o raziskovalni dejavnosti) skorajda neupoštevana. Še vedno je odprto vprašanje sistema — kako najhitreje do najnatančnejše informacije — in še vedno ni razčiščeno vprašanje, zakaj so vsi dosednji poskusi, da bi organizirali oziroma vzpostavili nekak začasen sistem, spodleteli oziroma v čem so ti poskusi nezadostni. Že obstoječi sistemi različnih znanstvenih področij niso preiščeni v kontekstu naših možnosti in potreb. Ob vseh teh neizbežnih nalogah se še vedno zadovoljujemo z določanjem osebnih prioritiet in z drugimi interpersonalnimi igrami. Nezaresnost.

Posredovanje informacij potrebuje institucionalizacijo. Raziskovalno delo, predvsem pa proizvodna sfera, se morata vključiti v že obstoječa svetovna razmerja ali pa bosta prisiljena v nezadržno propadanje: posredovanje *znanstvenih* informacij je v prvem obdobju predvsem transmissijsko in mora omogočati povezavo uporabnikov informacij z obstoječimi svetovnimi centri za hranjenje in zamenjavo informacij. Zamenjava informacij pa že zahteva lastno ponudbo; ta lahko izhaja le iz organiziranega zbiranja informacij oziroma iz temeljite organizacije samega raziskovanja.

Posredovanje informacij o *znanosti* spet lahko temelji le na organiziranosti nacionalnega znanstvenega raziskovanja (skupnost raziskovalcev to omogoča, vendar ne zagotavlja) in na dominaciji sodobnega koncepta upravnih organov (spet skupnosti raziskovalcev in vladnih ustanov.) Prve institucije informatike (predvsem za transmisijo in zbiranje in zamenjavo) bo treba vezati na območje porabnikov (zaradi večjega interesa uporabnikov iz gospodarske sfere) in nanje vezati tudi pretežni del (zlasti tehničnega) raziskovanja. Hkrati bo treba pri skupnosti raziskovalcev ustanoviti organ za posredovanje informacij o znanosti. Samo taka dvosmerna organizacija zagotavlja učinkovito prekrivanje danes popolnoma praznega prostora.

Izpuščam vprašanje legitimacije ali horizontalnega ali vertikalnega sistema komuniciranja v prepričanju, da bo obstoječa struktura kot volja do moči vselej težila k vzpostavitvi totalitarnega sistema (vertikalno posredovanje informacij) in da te težnje ne bomo mogli nikdar docela izključiti. Trudimo se, da bi jo omejili in vzpostavili horizontalen komunikacijski subsistem, ki šele v svoji demokratičnosti postaja verifikanten za funkcionalnost celotnega posredovanja. Do kolikšne mere je ta napor uspešen, je stvar družboslovnih analiz: sporadični ekscesi v »upravi« in visoka »cena« informacij nas opozarjata, da ne popolnoma.

3. 1. K tretjemu vprašanju: tehnična rešitev tretjega vprašanja je v temelju preprostejša od rešitve drugih dveh vprašanj. Znanost o znanosti ne potrebuje institucionalizacije nekega *delovanja* (kolikor tega ne razumemo kot predpripravo, zbiranje materialnih dejstev — to pa je zajeto pod točko 2. 1, temveč *dogajanja*; za to pa zadošča, da pri predvideni skupnosti raziskovalcev ustanovimo *študijsko skupino*.

IV. 3. 2. Naloga te študijske skupine je s teoretičnega stališča že določena. Določa jo njen predmet — znanost — to je stanje in razvoj tega predmeta. Po eni strani jo torej določa najvišja teoretična refleksija znanosti, ki ji lahko sledimo od prvih začetkov študija časa in nato študija izdelovnih časov oziroma študija elementov gibov vse do kompliciranega študija dela in sistemov vnaprej določenih časov, časovnih vrednosti za tehnološka dogajanja in za umsko delo. Teylorjeve časovne študije in Gilbrethove študije gibov z razvojem znanosti same teže v kompleksen sistem univerzalnih standardov za fizično in umsko delo⁴.

Po drugi strani pa nasproti tej strahotni ekspanziji standardizacije kot pogoju funkcionalne usklajenosti delujočih elementov vsakega, tudi organskega, iz sistemov obstoječega sistema, stoji realno stanje naših razmer v svojem materialnem razmerju in v svojem psihičnem odsevu; ne le razvitost in razporejenost orodij in materialne strani organizacije (izobrazba, struktura, sredstva itd.) temveč zrcaljenje tega stanja v zavesti vseh delujočih in odločujočih posameznikov.

3. 3. To je obmejitev diapazona delovanja te študijske skupine. Njena naloga je v analizi obstoječega stanja in v *spreminjanju tega stanja* ne toliko v materialnem pomenu kot v spreminjanju zavesti o dogajanju in neizbežnosti tega dogajanja. Študij časa in univerzalnih časovnih standardov za dogajanje bo slej ko prej izpadel iz znanosti o znanosti in na praktični poti prešel iz področja *industrial engineeringa* v področje ekonomske politike⁵, kjer se bo pokazal kot prvina sistemov za planiranje in upravljanje proizvodnje. Čeprav to v svetovnem merilu ni stvar tako daljne prihodnosti, pa pri nas ostaja v komaj slutenih zametkih. Vpliv te študijske skupine na v to smer naravnano dogajanje bo nedvomno potreben.

V svoji teoretični zastavitvi pa študij univerzalizacije časovnih standardov prav tako prehaja sedanjo možnost uporabe teh standardov za racionalizacijo programiranja v mikro — in makro — gospodarstvih in stopa na področje, kjer se bodo te zdaj ločene prvine znanosti prek fiziologije in psihologije dela in ustvarjanja soočile z vsemi obstoječimi teorijami politične, gospodarske, moralne in organizacijske strukture družbe in njenega razvoja.

⁴ Več o tem glej: Arthur E. Stukej: Razvoj študija dela v naslednjih 20 letih, Moderna organizacija 1968/1, str. 85.

⁵ Glej pripombe dr. H. Maula na prej citirani članek, prav tam.

V. 3. 4. Brez dvoma bo resno zastavljeno delo močno spremenilo naša sedanja predvidevanja. Ekspanzija nekaterih področij ustvarjanja je tolikšna, da ji v poprečju sledimo le z izjemnimi napori. Nečesa pa ta ekspanzija ne more spremeniti: neodložljive potrebe, da vendar poskušamo te stvari *pognati v dogajanja* in to na način, ki ne bo že v naslednjem trenutku sprožil povratne samoukinitve s tem, da bomo na osnovi začetih dvomljivih rezultatov zastavili vprašanje ustreznosti (pravilnosti) tega delovanja. To nam pa hkrati narekuje obliko, ki jo predlagamo za organiziranje te skupine.

Načela uspešne organizacije take skupine so jasna. Da spodbudimo razmišljanje v to smer, navajam tu kot dodatek tri misli, katerih vsako bo treba še določneje opredeliti, je pa lahko izhodišče za omejeno razmišljanje.

3. 41. »Samo najboljši ljudje so dovolj dobri. Iskati, iskati in samo iskati vse dotlej, dokler ne najdemo človeka, o katerem ne bo nobenega dvoma, da bo zares dober; samo ne poprečnih ljudi.«

To je načelo, ki ga je postavil strokovnjak za vprašanje razvoja (podjetij), dr. Christian Gasser, profesor ekonomskih in socialnih ved na univerzi v Sankt Gallenu, direktor svetovno znane firme Mikron. Njegova utemeljitev: »Le taki ljudje imajo malo predsodkov, ne preveč »skušenj« (znano je namreč, da 90 % »skušenj« sestavljajo prikriti predosdki), skromne želje po prestižu. Potemtakem imajo velik odstotek delovne sile, ki se porabi za stvarno produkcijo, in le neznamenit odstotek, ki se izkorišča za spletkarjenje proti drugim.«

3. 42. V temelju ne sme biti finančnega problema, ki bi ogrožal ustvarjalni obstoj skupine. Ta je lahko samo breme. Gre za razmeroma majhne stroške, ki ne zahtevajo pretiranega napora. Osebni dohodki morajo zagotavljati, da bodo mesta dostopna najbolj strokovnim ljudem, ki jim je treba nuditi vso afirmacijo. Koristnost te skupine se ne more zastavljati na neposredni ravnini. To načelo je hkrati temeljno načelo, ki ga Weinbergova komisija postavlja kot pogoj za uspešnost enot za informatiko.

3. 43. *Afirmiranost* te skupine mora biti očitna v obstoječih razmerjih odgovornosti in vplivnosti. Samo to je zagotovilo za učinkovitost. To načelo je logična posledica obeh prejšnjih in ne potrebuje dodatne razlage.

Ratko Ščepanovič

Družba — šolanje

Vsaka družba je temeljne dejavnosti (proizvodne, upravne, kulturne in vzgojne itd.) urejevala na svoj način. Tako lahko govorimo o gospodarskem sistemu, sistemu upravljanja, šolskem sistemu itd. Vsakokratni globalni družbeni sistem ne določa le načina reproduciranja materialnega bogastva, temveč tudi način reproduciranja ljudi. Obnavljanje prebivalstva pa ni samo reprodukcija biološkega obstoja, temveč tudi socialnega obstoja ljudi (izkustva, znanja, vedenja).

Vzgoja je proces, v katerem se že obstoječe izkustvo, znanje, in vedenje prenaša na nove generacije. En del izkustva, znanja in vedenja se na nove generacije prenese v oblikah, ki niso specifično družbeno organizirane oblike vzgoje. Velik del izkustva, znanja in vedenja človek dobi v družini, v spontanem prevzemu navad, norm, pogledov, načinov vedenja, socialnega *okolja*, v katerem živi, itd.

Šolanje pa imenujemo tisti vzgojni proces, v katerem se že obstoječe izkustvo, znanje in vedenje prenaša na nove generacije sistematično in z določenimi nameni. V procesu šolanja si nove generacije ne ustvarijo samo pretežnega dela svojega izkustva in znanja, temveč si ustvarijo tudi temelje (branje, pisanje, razvoj mišljenja itd.) na podlagi katerih si lahko samostojno razširjajo svoje izkustvo in znanje. Razširjeno in izpopolnjeno izkustvo ter znanje pa je podlaga vsakega po vsebini samostojnega in zahtevnejšega dela. Kateri motivi ležijo v osnovi tega samostojnega in s tem tudi v temelju nastajanja novega izkustva, ta problem mora tu ostati odprt. Če smo vzgojo opredelili kot prenašanje že obstoječega izkustva in znanja na nove generacije, potem je jasno, da nastajanje novega izkustva in znanja ni rezultat vzgoje. Celoten problem vzgoje je zato problem načina, kako prenesti dosedanje izkustvo in znanje. Vzgojni sistemi se med seboj razlikujejo prav po načinu prenašanja dosedanjega izkustva in znanja.

Učiteljsko delo je prenašanje znanja in izkustva z določenimi metodami na druge ljudi. Učiteljsko delo ni ustvarjalno delo glede snovi, ustvarjalno pa je glede načina (metode-pota). To velja za tipično učiteljsko delo, ne velja pa za učiteljsko delo, ki je združeno z lastnim znanstvenim in raziskovalnim delom (predvsem to velja za

univerzitetni pouk). V tem primeru učitelj ne prenaša na učence že znanega in preverjenega znanja, temveč jih seznanja z novimi dognanji lastne znanstvene dejavnosti. V tem primeru pa je učiteljsko delo ustvarjalno delo tudi glede snovi, saj učitelj prenaša na učence doslej še neznano znanje. Vendar pa tudi tisto, kar smo imenovali tipično učiteljsko delo, ni samo rutinsko in šablonsko prenašanje že obstoječega znanja. Glede načina je lahko učiteljevo prenašanje znanja enkratna, neponovljiva dejavnost in ima zato vse značilnosti ustvarjalnega dela. Le iz tega lahko izvira pedagoški eros, to je tista prevzetost, ki je značilna za vsako ustvarjalno delo.

II

Vse do pojava množičnega in obveznega šolanja se prenašanje znanja in izkustva ni osamosvojilo kot samostojno področje družbenega dela. Prenášanje znanja in izkustva je bilo neposredno vezano na delo v materialni produkciji. Le za opravljanje religiozних opravil (vodenje obredov itd.) je bila potrebna posebna usposobljenost, ki so jo ustvarjali v cerkvenih šolah; to so bile edine institucije, ki so sistematično in z določenimi nameni prenašale znanje. V tem času so bila delovna opravila v proizvodnem procesu tako enostavna, da se zanje ni bilo treba posebej usposabljanja in si pridobivati posebno sistematično in načrtno ustvarjeno znanje, potrebno je bilo kvečjemu le krajše priučevanje (vajensko priučevanje v obrtnih, slikarskih itd. delavnicah). Šele z nadaljnjo delitvijo dela, z nastajanjem moderne industrije in z vzporednim nastajanjem trgovine, bančništva, komunikacij, transporta, administracije itd., nastanejo tako zahtevna delovna opravila, da sta zanje potrebna posebna usposobljenost in posebno znanje. V teh dejavnostih nastajajo in se množijo delovna mesta, ki zahtevajo osnovno izobrazbo velikega števila prebivalstva. V teh razmerah nastaja potreba po obveznem in množičnem šolanju. To obvezno in množično šolanje pa zahteva tudi veliko število tako usposobljenih ljudi, da bodo mogli prenašati že obstoječe znanje na druge (učiteljske šole).

Delitev dela in z njo povezana specializacija opravil in povečana zahtevnost dela ustvarijo potrebo po srednje strokovno in visoko strokovno usposobljenih delavcih (strokovne šole).

Na tem mestu je potrebno, da natančneje opredelimo pojem delovni proces v zvezi z pojmom izkustvo in znanje. Delovnega procesa ne enačimo z »neposredno materialno produkcijo«, še manj pa s pojmom »industrija« ali »ekonomika«. S pojmom delovni proces označujemo *celotnost spreminjanja prirode in spreminjanja človeške družbe in človekove osebnosti*. Tako opredeljen delovni proces ne vključuje samo neposredno produkcijo in umetniško dejavnost, fizično delo in umsko delo, duhovni sektor in materialni sektor produkcije, temveč vključuje tudi vse vrste del (strgarsko, zidarsko, raziskovalno itd.). Če trdimo, da mora šolski sistem v skladu z razvojno

stopnjo in s strukturo proizvodjalnih sil neke družbe reproducirati ustrezno število in ustrezno strukturo kadrov, to ne pomeni, da se vsi ti ljudje usposabljaajo za delo v neposredni materialni produkciji, temveč pomeni, da mora šolski sistem reproducirati celotnemu spreminjanju prirode, družbe in človeka (kulturnemu, političnemu, tehnološkemu itd. spreminjanju) ustrezno usposobljene ljudi. Prevlada tehničnega, manualnega, rutinskega dela je značilnost delovnega procesa v preteklosti, ne pa tudi — po vseh tendencah sodeč — v prihodnosti. Prav tako tudi bistvena vsebina izkustva in znanja, ki se v vzgojnem procesu prenaša na nove generacije, ni samo uporabno, tehnično znanje. Izkustvo in znanje nastaneta kot rezultat celotnega spreminjanja (ne samo tehnološkega, temveč tudi kulturnega, političnega itd.).

Če trdimo, da šolski sistem reproducira celotnemu spreminjanju (celotnemu delovnemu procesu) ustrezno število in strukturo kadrov, ta splošna (a ne prazna) ugotovitev ne daje razen temeljne orientacije nikakih konkretnih napotkov za načrtovanje kadrov v neki državi. Prav planiranje kadrov in izobraževanja je eden najtežjih in najmanj urejenih problemov vseh držav. Avtorji večine razprav (glej npr. material XII. mednarodnega seminarja, »Univerza danes« v reviji Univerza danes, št. 3-4, 1968) se ne glede na različne metode in stališča strinjajo, da se nobeni državi kljub velikim denarjem, ki jih dajejo za to, ni posrečilo, da bi si s svojim šolskim sistemom zagotovila ustrezen obseg in ustrezno strukturo kadrov.

Na Zahodu se obseg in struktura kadrov oblikujeta nenačrtno, na podlagi zakonitosti trga delovne sile, na Vzhodu pa se je strogo centralistično planiranje kadrov pokazalo za neučinkovito, ker je temeljilo na produkciji, ki je bila politično utemeljena in ni izvirala iz dejanskih družbenih potreb. Ne glede na vsakokratno presežek ali primanjkljaj posameznih vrst kadrov pa si v načelu potrebe proizvodnje same vedno ustvarijo ustrezen obseg in ustrezno strukturo kadrov. Potrebe proizvodnje si same ustvarjajo ustrezen obseg in ustrezno strukturo kadrov skozi različne oblike. Ugled nekaterih dejavnosti (poklicev), bolje plačani poklici, večje učne kapacitete šol za nekatere poklice, večje popraševanje po nekaterih kadrih itd., vse to so odločujoči vzgibi, s katerimi si proizvodnja sama nenačrtno ustvarja ustrezen obseg in ustrezno strukturo kadrov. Kolikor hitreje in kolikor ustrežneje se šolski sistem prilagaja zahtevam produkcijskega procesa, toliko manj boleči so problemi, ki nastajajo zaradi presežka ali primanjkljaja posameznih vrst kadrov. Pri tem pa ponovno poudarjamo, da delovni proces ni samo neposredna materialna produkcija, temveč spada vanj tudi trgovina, transport, komunikacije, raziskovalno delo, celotno področje kulture itd. Prav v sedanjem času postaja znanstveno in raziskovalno delo čedalje pomembnejši dejavnik v razvoju proizvodjalnih sredstev in zato potrebe produkcije ne zahtevajo samo aplikativnih strokovnjakov, temveč tudi strokovnjake, ki bodo sposobni delati na področju znanosti.

Družbeno potreben profil ljudi, ki ga izoblikujejo posamezne vrste in stopnje šol, je *celotnost znanja ljudi*, ki končajo te šole. Družbeno potreben profil, to je celotnost znanja, utemeljenosti in usmerjenosti znanja, je v neposredni zvezi s posameznimi sistemi delovnih vlog in s socialnimi statusi.

V klasičnih kapitalističnih družbah nastajajo posamezne vrste in stopnje šol ustrezno razdeljenosti celotnega proizvodnega procesa. Ljudje, ki se šolajo v teh šolah, se usposobijo — ustrezno vrsti in stopnji šole — za opravljanje določenih delovnih funkcij v delovnem procesu. Celotnost njihovega potrebnega znanja določa *celotnost opravil* posamezne *delovne vloge*. Vsa opravila pa imajo čisto tehnični, izvrševalni značaj. Ker je vsa socialna moč (oblast, odločanje, upravljanje, nadzor) združena v rokah vodstva in lastnikov, je vsa delovna sila ločena od središč proizvodjalnih odločitev in formalno¹ po svojem statusu ne more posegati v ekonomske, psihične, tehnološke probleme, ki nastajajo v delovnem procesu. Ker so vsi omejeni na svojo tehnično delovno funkcijo in na izvrševalna delovna opravila, je njihovo potrebno znanje omejeno na poznavanje tehničnih problemov tistega dela delovnega procesa, v katerem bodo delali. Ni pa jim treba poznati problemov socialne organizacije dela, ekonomskih, psihičnih odnosov, ker so ločeni od središča odločanja. Prav tako pa tudi središčem moči (vodstvu, lastnikom) ni treba, da poznajo znanosti o teh problemih (ekonomije, psihologije, sociologije itd.) ker znanost ne more urejati proizvodnega procesa, ki je določen s proizvodnjo kapitala. Vsi najeti strokovnjaki (ekonomisti, psihologi, sociologi) lahko organizacijo dela uredijo le tako, da se delovna sila proizvodnemu procesu prilagodi. Vsa znanost, ki hoče spremeniti odnose v delovnem procesu, ostaja zaprta v univerzah in inštitutih in nima skoraj nobenega vpliva na dogajanja v proizvodnem procesu.

To, kar precej neustrezno imenujemo idejnost pouka, je pravzaprav *temeljna usmerjenost* razlage vsega bivajočega (družbe in prirode). Tako lahko govorimo o marksistični, buržuazni idejnosti, o idejnosti političnih nazorov itd. Brezidejnost je potemtakem golo faktografsko opisovanje in naštevanje empiričnih podatkov. Idejnost pouka je *način* razlage vsega dogajanja v družbi in prirodi. Idejnost v biologiji je način razlage razvoja živih bitij. Razlika med idejnostjo in ideološkostjo (ideologijo) je v tem, da je ideologija razlaga ožjega političnega dogajanja (političnih bojov, političnih strank, borbe za oblast itd.), medtem ko pa je idejnost razlaga vsega bivajočega.

¹ Temeljitejša analiza idejnosti pouka v šolah kapitalističnih dežel bi zahtevala podrobnejše proučevanje organizacije in programov pouka. Prav tako pa bi verjetno to podrobnejše proučevanje odkrilo tudi velike razlike med posameznimi državami: na primer razmere v skandinavskih deželah so najbrž precej različne od razmer v Španiji ali v ZDA.

Za buržoazno idejnost pouka je značilno dvoje:

1. razlaga buržoazne ureditve kot večne, naravne in nespremenljive ureditve. Ta razlaga je izšla iz klasične buržoazne znanosti (politične ekonomije, filozofije, sociologije, psihologije);

2. na vseh področjih, kjer je znanost dokazala razvoj (biologija, sociologija, zgodovina itd.), se je vzgoja omejila na golo opisovanje in naštevanje posameznih dejstev, temu pa je dodala doktrinarno državljansko in politično vzgojo, ki vzgaja ljudi k državljanski pokornosti, neupiranju in prilagoditvi ljudi na obstoječi sistem. Zato je razumljivo, da se je na primer v zadnjih študentskih nemirih po svetu študentski protest usmeril ne samo proti neenakim možnostim šolanja, nedemokratičnosti odnosov, temveč predvsem proti zastarelemu, nesodobnemu študiju.

IV

V vseh deželah, v katerih je prišlo do socialistične revolucije, so se vsi problemi prvega obdobja izražali tudi v organizaciji šolstva. Šole so prav tako kot vse druge institucije bile državne institucije, prosvetni delavci pa so imeli prav tako kot vse druge vrste delavcev državno mezni status. Nerazvita industrija, velik del prebivalstva (75 %), ki se je ukvarjal s primitivnim kmetijstvom, izredno velik odstotek nepismenega prebivalstva, pomanjkanje ustreznega učiteljskega kadra, vse to je vplivalo na slabo organizacijo šolstva. Strogo centralistično planiranje je prav tako kot na vseh drugih področjih tudi na področju šolstva prinašalo neustrezne rešitve. V takih razmerah je bilo potrebno veliko število nizko in srednje kvalificirane delovne sile. Vse proizvodne, ekonomske in socialne odločitve so prihajale iz administrativnih središč, delo je imelo čisto izvrševalni značaj in zaradi tega proizvodni proces na tej stopnji ni potreboval ljudi z razvitejšim izkustvom in večjim znanjem.

Tem razmeram je bil prilagojen tudi šolski sistem. V procesu šolanja so ljudje dobivali le najosnovnejše znanje. Mnogo važnejša kot znanje je bila predanost, navdušenje, pripravljenost na žrtve. V tem ozračju grajenja so verjeli, da je edina prava vzgoja množic sodelovanje pri obnovi porušene domovine. Sam vzgojni proces je bilo zato v marsičem napolnjen z dogmatičnostjo, parolami, poenostavljenim patriotizmom itd.

Šele v času, ko smo zgradili temeljne panoge industrije in ko so le-te potrebovale boljšo kvalifikacijsko strukturo in bolj usposobljene kadre, je tudi v šolstvu prišlo do ustreznih sprememb. Strukturne spremembe na področju proizvodnje so zahtevale tudi spreminjanje socialne organizacije delovnega procesa in s tem tudi vseh drugih področij spreminjanje državno administrativne organizacije v samoupravno organizacijo). Vse tako imenovane reforme šolstva so imele svojo spodbudo v strukturnih spremembah družbene proizvodnje.

Nastajanje moderne industrije in z njo povezan razvoj trgovine, komunikacij, transporta itd. so ustvarili potrebo po večjem številu srednje in visoko strokovno usposobljenih kadrov. Iz te potrebe so v tem času nastajale in se širile srednje šole (srednje tehnične in druge srednje šole) in višje in visoke šole. Vzporedno z nastajanjem razvojnih in raziskovalnih oddelkov, ki jih je potrebovala neposredna proizvodnja, so nastajali številni najprej tehnični, znanstveni in raziskovalni inštituti, kasneje pa tudi inštituti za proučevanje socialne organizacije, produktivnosti dela, upravljanja itd.

Z nastajanjem moderne industrije in z razvojem vseh dopolnilnih dejavnosti z uveljavljanjem samoupravne organizacije družbe je nastajala potreba po novem družbeno potrebnem profilu ljudi, ki naj se izšolajo v posameznih vrstah in stopnjah šol. Predvsem dve težnji v razvoju naše družbe imata odločujoč vpliv na nastajanje novega potrebnega profila: 1. z naraščajočo delitvijo dela se povečuje zahtevnost delovnih opravil. Težnja, da stroji prevzemajo vse težaške in rutinske delovne operacije, povzroča, da se zmanjšuje delež in pomen ročnega dela in da se povečuje delež in pomen intelektualnega dela. Delavec v modernem tehnološkem procesu vse bolj postaja usmerjevalec in nadzornik delovanja strojev. V skladu s to razvojno težnjo družbena proizvodnja potrebuje vse več strokovno visoko usposobljenih kadrov. Ta težnja pa vpliva na oblikovanje družbeno potrebnega profila, to je na oblikovanje celotnosti znanja in idejnosti znanja. Kolikor so v preteklem obdobju prihajali iz šol ljudje s pomanjkljivim znanjem, s slabim poznavanjem svoje znanosti (stroke), brez znanja o najnovejših dosežkih in problemih znanosti, toliko uveljavljanje modernih tehnoloških procesov zahteva od ljudi dobro poznavanje sistema znanosti in novejših tehnologij.² Naraščanje delitve dela pomeni hkrati podružbljanje proizvodnega procesa. To podružbljanje proizvodnega procesa pa zahteva ustrezno organizacijo dela, ustrezno upravljanje, ustrezno institucionalizacijo in pravno uzakonitev. Podružbljanju proizvodnega procesa ustrezno organizacijo smo v Jugoslaviji našli v samoupravljanju. Ker je delo osvobojeno državno-administrativne določenosti, odločajo o celotnem delovnem procesu in o odnosih delavci sami. Vsi problemi organizacije proizvodnje, ekonomske, odnosov med skupinami in posameznikom, psiho-socialnega obnašanja delavcev itd. postajajo stvar kolektivnega odločanja in urejanja. Kljub temu, da še vedno obstaja nasprotje med samoupravno organizacijo in hierarhičnim sistemom v delovnem procesu, pa je prav ta novi socialni status delovne sile vplival na oblikovanje tiste sestavine družbeno potrebnega profi-

² Popolnejša in pravičnejša ocena sistema šolanja v tem obdobju bi bila možna le s podrobno in konkretno analizo tedanjih učnih načrtov, razmer v šolstvu in splošnih družbenih razmer. Ta analiza pa ne bi bila potrebna samo zaradi pravičnejšega odnosa do preteklosti, temveč tudi zaradi tega, ker brez razumevanja evolucije šolstva v povojnem obdobju v marsičem ne bomo mogli razumeti današnjih razmer na področju šolstva.

la, ki smo jo imenovali idejnost. Ne samo, da postaja poznavanje ekonomskih, družbenih, moralnih itd. problemov sestavni del človekovega znanja, temveč postaja zavest o neodvisnosti od kakršne koli človeku nadrejene sile (države, stranke, cerkve) osnovno načelo idejnosti. Pravica do objektivne resnice o razvoju narave in o zgodovinski družbe postane neodtujljiva pravica vsakega posameznika. Vsi totalitarni in dominacijski vzgojni sistemi morajo resnico toliko izkrieviti, da se prekrije tisto, kar jih kot totalitarne in dominacijske sisteme sploh omogoča. Ta pravica do objektivne resnice je tako na strani učitelja kot učenca, zato nobena šola, ki kot institucija služi interesom katere koli posebne skupine (države, stranke, cerkve), te pravice ne more realizirati. Edino šola kot samoupravna institucija, ki pa ni odtegnjena javnemu nadzoru, lahko uresniči to pravico. O idejnosti pouka in s tem tudi o znanju ne odloča nobena prisila, noben kriterij — razen kriterija resnice.

Ti dve težnji, ki smo ju v grobem orisali, kažeta smer družbenega razvoja. Dejansko stanje je zato v marsičem drugačno. Če za ilustracijo navedemo samo nekatere podatke, bomo videli, da je dejansko stanje marsikje zelo drugačno od opisanih teženj. Iz podatka, da v Jugoslaviji 80 % prebivalstva nima dokončane osemletne šole, smemo sklepati, da so zanje, delovne zmožnosti, spoznavne in miselne moči ljudi zelo nizko razvite. Prav tako nas podatek, da od skupnega števila zaposlenih 56 % nima dokončane osemletne šole, sili k sklepu, da je proizvodni proces razdeljen na tako enostavna in nezahtevna delovna opravila, da jih lahko opravljajo ljudje, ki so od vsega zgodovinskega izkustva in znanja prevzeli le majhen del. Ta dejstva kažejo, da zaradi nerazvitih delovnih sposobnosti in majhnega znanja ljudi ne samo ne moremo govoriti o svobodnih ustvarjalnih osebnostih, temveč je to prav tako tudi vzrok, da se v teh razmerah samoupravna organizacija družbe ne more v celoti uveljaviti. Če k temu dodamo še podatek, da imamo danes v Jugoslaviji 20 % prebivalstva nepismenega, je slika še bolj jasna. To stanje pa je še toliko bolj zaskrbljujoče, ker pri tako visokem odstotku prebivalstva, ki nima dokončane osemletne šole, iz leta v leto pada število strokovnih ter splošnih šol za odrasle in število ljudi, ki obiskujejo te šole.

V

Če poskusimo določiti mesto in vlogo posameznih vrst in stopenj šol v šolskem sistemu, vidimo, da je največ nejasnosti pri srednjih šolah. Srednje strokovne šole (tehnične, ekonomske šole, učiteljsišča itd.) so po eni strani pripravljalne šole za študij na višjih in visokih šolah iste ali sorodne stroke, po drugi strani pa so to zaključne šole, ki morajo učencem dati toliko popolno znanje iz stroke, da so usposobljeni za posamezna strokovna dela. Ti dve funkciji srednjih strokovnih šol se ne izključujeta, vendar se v celoti tudi ne pokrivata. Srednje strokovne šole niso splošno izobraževalne šole in zato tudi

ne splošno pripravljane srednje šole, temveč specializirane šole za študij iste ali sorodne stroke na višjih in visokih šolah³.

Glavnim in dopolnilnim predmetom posamezne stroke so dodani predmeti splošno izobraževalnega značaja, ki pa po obsegu in pomenu niso enaki istim predmetom v splošno izobraževalnih šolah (gimnazijah). Gimnazije so po svoji funkciji v celoti pripravljalne srednje šole. To funkcijo so gimnazije dobile šele v zadnjem času, kajti v preteklosti so zaradi nerazvitosti in nespecializiranosti strokovnih šol absolventi gimnazije lahko delali tudi na tistih delovnih mestih, za katere je danes že potrebna srednja strokovna izobrazba. Po tej svoji pripravljalni funkciji so gimnazije splošno izobraževalne šole. Kot take morajo gimnazije pripravljati in usposabljeni dijake za študij na višjih in visokih šolah *vseh strok*. To ima svoje pozitivne, prav tako pa tudi negativne strani. Pozitivna stran se kaže v popolnejšem znanju, ki ga dijak dobi v gimnaziji iz vseh strok, negativna stran pa v tem, da absolvent gimnazije pri vpisu na primer na ekonomsko fakulteto slabše pozna ekonomijo kot dijak, ki je končal srednjo ekonomsko šolo. Dijaki, ki končajo posamezne vrste srednjih strokovnih šol, imajo boljše znanje iz svoje stroke in so zato bolj usposobljeni za študij na višjih in visokih šolah iste ali sorodne stroke, kot pa dijaki iz gimnazije. Iz tega se nam vsiljuje sklep, da je gimnazija splošna pripravljalna šola za študij tistih strok, ki nimajo svojih srednjih strokovnih šol. V primeru, da bi vse stroke imele svoje srednje strokovne šole, bi potemtakem gimnazija bila nepotrebna. Pa vendar to ne drži. Verjetno je, da nekatere stroke (npr. etnologija, astronomija, arheologija, itd.) ne bodo nikdar mogle imeti svojih srednjih šol in bo zato morala obstajati neka splošnejša srednja pripravljalna šola. Pa vendar, glede na to, da so absolventi srednjih strokovnih šol bolj usposobljeni za nadaljevanje študija iste stroke kot njihovi sovrstniki iz gimnazije, bi smeli sklepati, da bi lahko, če imajo ekonomska elektrotehnična, rudarska, medicinska, kemična, pomorska, gradbena, itd. stroka svoje srednje šole, tudi zgodovinske znanosti (zgodovina, arheologija, etnografija, umetnostna zgodovina, itd.), humanistične znanosti (psihologija, filozofija, politologija itd.), jezikoslovje (skupina jezikov) imele svoje srednje šole.

Če bi hoteli vse srednje šolstvo organizirati po *enotnem* načelu, bi morale vse srednje šole biti ali 1. splošno izobraževalne in splošno pripravljalne šole ali pa 2. specializirane pripravljalne in končne šole za posamezne stroke ali skupine strok. Ob sedanji razdeljenosti šol bi pričakovali, da bodo absolventi gimnazij študirali predvsem na tistih višjih in visokih šolah, ki nimajo svojih srednjih šol. Pa vendar temu ni tako. Razlogi niso samo psihološke narave (izbira stroke glede na interes, nagnjenje, talent), temveč — in morda pred-

³ Podrobnejši prikaz razvoja šolstva v tem obdobju bi bil vezan na daljšo študijo, ki bi morala podrobneje prikazati rast števila in vrst šol, večanje števila učencev in pedagoškega kadra, materialna sredstva, ki so jih dajali za šolstvo itd.

vsem — socialne narave (večji ugled nekaterih poklicev, ekonomsko konjunktorni poklici itd.) in med temi so morda ne najmanj pomembni tisti razlogi, ki jih povzroča družbena razslojenost prebivalstva. Podatki nam kažejo, da se v gimnazijah šola velik procent otrok tistih družin, ki so v hierarhiji družbenih položajev na višjih mestih. Zaradi materialne moči družine je otrokom že vnaprej zagotovljeno nadaljevanje študija, zato je razumljivo, da se ti otroci šolajo v šolah (gimnazijah), ki so v celoti pripravljalne šole. Otroci družin, ki so na nižjih družbenih položajih se zaradi majhne materialne moči družine šolajo v tistih šolah, ki jih usposablja za določen poklic. Seveda pa ta odnos ni enostaven in enosmeren vzročno — posledični odnos.

Nekatera ta sklepanja potrjujejo tudi podatki o socialnem sestavu študentske populacije. Za nas sta pomembna predvsem dva podatka: 1. da so na vseh višjih in visokih šolah v veliki meri ljudje, ki so končali gimnazijo; in 2. da se na višjih in visokih šolah šola izredno majhen procent otrok iz delavskih družin. Družbeni položaj in materialna moč staršev imata vpliv na možnosti šolanja, če skrb družbe ni tako velika, da bi ustvarila enake možnosti šolanja. Če bi vsi imeli enake možnosti šolanja (zadostno število in zadostna višina štipendij, zadostne kapacitete študentskih domov, enaka kvaliteta v predhodnem šolanju, itd.), socialna stratifikacija ne bi imela nikakega vpliva na možnosti šolanja. Toda ne samo, da neenake možnosti šolanja ne izginjajo, temveč se celo poglobljajo. V zadnjih letih neprestano pada število štipendij glede na naraščanje življenjskih stroškov. Zaradi tega temeljna selekcija v šolanju ne poteka glede na sposobnost, temveč jo povzroča družbena razslojenost. Za večjo možnost šolanja, ki je otrokom odprta zaradi družbenega položaja in večje ekonomske moči staršev, pa otroci nimajo prav nobene zasluge.

Renata Mejak

Položaj pouka filozofije na srednjih šolah

(Organizacijski in vsebinski problemi)

Spremljanje pouka filozofije in pojavov, ki so v neposredni zvezi z njo, opozarja na probleme, ki so trajno prisotni na tem področju in ki nazorno kažejo na veliko razliko med deklariranimi smotri predmeta in dejanskimi možnostmi za uresničevanje začrtanih ciljev in nalog ter realizacijo.

Analiza problemov pouka filozofije kaže, da težave in pomanjkljivosti izhajajo deloma iz nekaterih neustreznih predpisov šolske zakonodaje (so organizacijske narave), deloma pa iz neizdelanih ali improviziranih vsebinskih rešitev (so vsebinske narave). V pedagoški praksi pomanjkljivosti oziroma problemi organizacijske in vsebinske narave vplivajo medsebojno drug na drugega ter se prepletajo, vendar so zaradi jasnejše osvetlitve in nakazovanja ustreznih rešitev prikazani posebej. Tak prijem v obravnavi problema je potreben predvsem zaradi številnih kritik predmetnega področja, enostranskega prikazovanja oziroma posploševanja določenih pomanjkljivosti, kar pa zbuja napačno domnevo, in sicer, da je mogoče urediti problematiko predmetnega področja s parcialnimi rešitvami.

Cesto se dogaja, da se na kaki šoli združijo in razrastejo negativne posledice organizacijske in vsebinske narave do take mere, da izzovejo konfliktna situacije in kritično ocenjevanje mladine, staršev, družbenopolitičnih organizacij itd.

Razčlenitev problematike pouka filozofije na srednjih šolah, skupna razprava o njih in iskanje ustreznih rešitev bodo nedvomno prispevale k večji afirmaciji in kvalitetni rasti pouka filozofije.

Problemi organizacijske narave

1. Odnos do predmeta na srednjih šolah (gimnazijah, pedagoških gimnazijah, vzgojiteljskih šolah, srednjih umetniških šolah).

Mnoga znamenja kažejo, da kljub deklaracijam o enakopravnosti in enakovrednosti vseh predmetnih področij na srednjih šolah uvrščajo v praksi nekaterih šol filozofijo med manj pomembne predmete, kjer je mogoče spregledati večje ali manjše pomanjkljivosti, ki po laični sodbi ne morejo bistveno ovirati realizacije načrtanih učnih in vzgojnih prizadevanj celotnega šolskega režima. Nedslednost takega negativnega ali malomarnega odnosa do filozofije na srednjih šolah pride najbolj do izraza ob kritičnih ocenah pedagoškega dela na šoli, glede nezadostnega in neustreznega svetovno-nazorskega usmerjanja mlade generacije, čeprav seveda filozofija ni in ne more biti edini krivec za takšno stanje, je pa pomemben soindikator.

Le v času kritičnega ocenjevanja prešibkega vzgojnega dela, pri ugotavljanju pomanjkljive vloge šole pri osebnotnem oblikovanju mladega človeka se vsa pozornost usmeri na učitelja filozofije, ki ga iz sence nepomembnosti postavijo kritiki v središče dogajanj. Ob tej priložnosti njegovo delo z vso ostrino in neprizanesljivostjo ocenjujejo drugi učitelji na šoli, ravnatelj, kakor tudi celotna širša javnost.

Dogodki zadnjih let dokazujejo, da vsa teža odgovornosti za pojave brezidejnosti ali napačne idejne usmerjenosti mladine zadane prav učitelja filozofije na šoli, ki naj bi v najbolj neenakopravnih

delovnih pogojih zadostil najzahtevnejšim in najbolj občutljivim nalogam osebnostnega oblikovanja mladega človeka.

2. Zaradi skromnega števila tedenskih ur (3 ure na teden v 4. razredu) so minimalne možnosti za uveljavljanje zahtev po strokovno ustrezni zasedbi predmeta. To pomeni, da je le na nekaterih največjih gimnazijah v Sloveniji (Ljubljana I, Ljubljana II, Ljubljana Poljane, Celje, Maribor) izvedljivo, da učitelj poučuje vseh 22 tedenskih ur (kolikor znaša polna tedenska učna obveznost) filozofijo. Na vseh drugih gimnazijah poučujejo učitelji filozofije še sociologijo ali psihologijo, na mnogih gimnazijah pa celo filozofijo, sociologijo, psihologijo. Na manjših, nanovo ustanovljenih gimnazijah (Velenje, Ljutomer) pa niti v primerih, ko poučuje učitelj filozofijo, sociologijo in psihologijo, skupno število vseh tedenskih ur ne doseže predpisane tedenske učne obveznosti za učitelje (22 ur na teden). Kljub težavam pri polnem zaposlovanju filozofov je treba omeniti gimnazije, ki so spoznale pomen strokovne zasedbe predmeta in našle sprejemljive kombinacije s tem, da so namestile diplomante oddelka za filozofijo na gimnazijah. Manjkajoče tedenske ure so dopolnili z vodstvom oziroma mentorstvom dodatnih dejavnosti na šoli (npr. marksistični krožki, mladinska organizacija itd.). Nemajhno pa je število gimnazij, kjer se vodstva šol sklicujejo na zakonite predpise (zakon o srednjih šolah), ki dopuščajo, da šola objavi razpis za prosto delovno mesto šele takrat, ko je nezasedenih 20 tedenskih ur. Na ta način večina manjših gimnazij pridobi pravico do urejanja kadrovskih vprašanj po lastni presoji (na številnih gimnazijah ne doseže učitelj filozofije 22 tedenskih ur, četudi poučuje še sociologijo in psihologijo). Posledice so v teh primerih občutne, kajti po eni strani poučujejo filozofijo učitelji, ki so brez osnovnega filozofskega znanja, po drugi strani pa pogojujejo take improvizirane rešitve nezaposlovanje mladih diplomantov oddelka za filozofijo.

Posebej je treba opozoriti še na dejstvo, ki je v tesni zvezi z organizacijsko pomanjkljivostjo pouka filozofije, obenem pa ima tudi resne vsebinske posledice. V mislih imam podeželsko mladino, ki v primerjavi z mestno mladino izhaja iz bolj konservativnega okolja (za njihovo svetovnonazorsko usmerjenost smo često zaskrbljeni), nima pa možnosti na nekaterih manjših gimnazijah zaradi neustreznega in nestrokovnega pouka filozofije spoznati in presojati idejne tokove v sodobnem svetu in jih soočati s stališči marksistične filozofije. Še manjša je možnost, da bi v takih neugodnih okoliščinah učenec osvojil marksistični svetovni nazor, oziroma da bi kritično presojal družbena dogajanja s stališč dealektičnega in zgodovinskega materializma.

Uresničevanja ostalih zahtev, ki zajemajo predvsem vzgojne dimenzije predmeta (tako posredovanje filozofskih spoznanj, da jih bo učenec doživljal kot velike in pomembne vrednote, ki ga osebno-stno bogatijo in plemenitijo...), pri strokovno neustrezni kadrovski zasedbi sploh ni mogoče pričakovati.

Pri iskanju poti za ustrezno reševanje kadrovskega problema je treba upoštevati realne možnosti. Pričakovanja, ki bi temeljila na tolikšnem povečevanju števila tedenskih ur za pouk filozofije, da bi zadostili zahtevam po polni tedenski obremenitvi učitelja, so neuresničljiva. Primernejša se zdi možnost, da bi študenti na fakulteti poleg čiste filozofije vpisovali še predmet, ki je v predmetniku srednjih šol kontinuirano zastopan z večjim številom ur (na primer slovenski jezik, zgodovina, tuji jezik). Nove predmetne povezave s filozofijo bi prav gotovo prispevale k vsebinski bogatitvi filozofije pri nas.

Druga možna alterativa pri reševanju kadrovskega problema temelji na dogovoru med različnimi zainteresiranimi institucijami (na primer: na osnovnih šolah često poučujejo temelje socialistične morale učitelji, ki nimajo posebnih nagnenj za razlago etičnih problemov; tudi delavske univerze bi lahko uspešno sodelovale z diplomiranimi filozofom), ki delujejo tam, kjer je sedež gimnazije.

3. Kljub pogostim posegom šolskih organov v strukturo srednjih šol ni opaziti, da bi ti posegi zagotavljali večje izboljšave na področju pouka filozofije. Značilno za sedanje desetletje je poudarjanje pomena naravoslovnih in tehničnih predmetov na gimnazijah, kar je še posebej prišlo do veljave pri procesu verifikacije gimnazij s tem, da so bili zagotovljeni materialni in kadrovske pogoji predvsem le za naravoslovne in tehnične predmete.

4. Da je vrednotenje filozofije prešibko, dokazuje tudi mesto, ki ga je imela filozofija zadnjih nekaj let na zaključnih izpitih na gimnazijah. Ze dejstvo, da pričenjajo spoznavati filozofijo učenci šele v zadnjem razredu gimnazije (torej predmet nima kontinuitete), daje manjše možnosti za izbiro seminarske naloge iz filozofije pri zaključnem izpitu. Drugi predmeti, ki imajo kontinuiteto iz nižjih razredov gimnazije, omogočajo, da se dijaki odločijo za seminarsko nalogo že prej, ker so se interesi in motivi za izbiro določene problematike razvili že ob seznanjanju s predmetom v nižjih razredih gimnazije. V času odločanja in izbiranja seminarske naloge (prvi meseci pouka v 4. razredu gimnazije) je za učence zadnjega razreda gimnazije filozofija še do neke mere neznanka in le redki posamezniki zmorejo toliko poguma in znanja, da se odločijo za seminarsko nalogo s področja filozofije. Razen omenjene neugodne okoliščine za odločanje za seminarsko nalogo iz filozofije je nespodbudno vplivala na učence še neka okolnost, in sicer prejšnji predpis o zaključnih izpitih, ki je predpisoval, da mora učenec v primeru, če je izbral seminarsko nalogo iz filozofije, opraviti še ustni izpit iz matematike. Praksa je pokazala, da so mnogi učenci, ki so imeli sicer notranji interes za filozofske probleme, raje izbrali kombinacijo predmetov, ki ne predvideva izpita iz matematike.

Ta organizacijska pomanjkljivost je imela globlje vsebinske oziroma idejne posledice. Pogosto smo priče razpravam o nezanimanju mladine za teoretične osnove socialistične idejne orientacije, o apo-

litičnosti mladine in podobnem, pozabljamo pa, da tudi določeni uradni predpisi navajajo učence k pragmatičnim rešitvam.

Najnovejša odredba republiškega sekretariata za prosveto in kulturo (Uradni list SRS števil. 18—136/68) je to pomankljivost odpravila in sprostila toge kombinacije pri izbiri predmetov. Že v šolskem letu 1968/69 lahko izbere učenec kombinacijo z ustnim izpitom iz filozofije brez poprej obveznega pismenega in ustmenega izpita iz matematike. Prav tako omogoča nova odredba tudi izbiro seminarske naloge s področja filozofije brez dodatnih obveznosti do drugih predmetnih področij.

Po prvih podatkih, ki prihajajo z gimnazij, lahko ugotovimo, da bo na zaključnih izpiti v letu 1968 primerno zastopana tudi filozofija.

5. Pomanjkljivo je urejeno dopolnilno izobraževanje učiteljev srednjih šol, kar povzroča v kvaliteti dela opazne razlike, omogoča subjektivne interpretacije snovi kakor tudi neustrezne oblike dela. Pravilno zastavljen koncept dopolnilnega izobraževanja učiteljev bi v veliki meri prispeval k vsebinski rasti predmetnega področja, zmanjšale bi se tudi razlike med delom učiteljev, ki so diplomirali pred vojno, kmalu po vojni ali pa v zadnjem času.

6. S predpisi bi bilo treba določiti predmete, katere so diplomanti Visoke šole za politične vede usposobljeni poučevati. V sedanji situaciji so ravnatelji šol v dilemi glede namestitve diplomantov Visoke šole za politične vede, posebno v primerih, ko se predstavniki občinskih skupščin zavzemajo za njihovo nastavitve.

7. V predmetniku pedagoških gimnazij je število tedenskih ur, namenjenih za filozofijo, manjše kot v gimnazijah splošne smeri (2 uri tedensko), kar je docela neopravičljivo, še posebej, ker obljubljenih ur filozofije na pedagoških akademijah sploh ni. Ravno tako pogrešamo na pedagoških akademijah discipline, ki so bile v predmetniku nekdanjega učiteljišča, zdaj pa so povsem izpadle, tj. etiko in logiko.

Problemi vsebinske narave

1. Smotri pouka filozofije in neustrezni pogoji dela na šolah za realizacijo smotrov. V smotrih predmeta so načrtane ambiciozne naloge predmeta. Učenec bi moral v enem šolskem letu (4. letnik gimnazije je časovno celo krajši) spoznati osnovne filozofske probleme in smeri, prerez zgodovinskega gibanja filozofske misli s posebnim poudarkom na nastanku, razvoju in današnjem stanju marksistične filozofije, temeljno problematiko dialektičnega materializma, etične in humanistične probleme socializma, pri tem pa bi moral filozofija razvijati kritično in abstraktno mišljenje, sistematizirati pridobljena spoznanja iz drugih predmetov, razvijati sposobnosti dojemanja teoretičnih problemov, razvijati pri učencih idejne in družbenopolitične kvalitete, ki so potrebne za aktivno vključevanje

in sodelovanje v socialistični družbeni skupnosti. Uresničevanje navedenih ambicioznih smotrov terja razen urejenega kadrovskega in finančnega stanja tudi koordinirano delovanje dejavnikov, ki neposredno ali posredno prispevajo k osebnotnemu oblikovanju mladega človeka. Praksa kaže, da večinoma ni koordiniranega in sinhroniziranega vzgojnega dela na šolah, delovni pogoji za pouk filozofije pa so neurejeni. Lahko ugotovimo le, da je med smotri pouka filozofije in dejanskim stanjem veliko neskladje.

2. Učni načrt za filozofijo. Med ocenjevalci kvalitete pouka filozofije (posamezniki zunaj šole, nekateri učitelji filozofije itd.) mnogi iščejo in delno tudi najdejo vzroke za neučinkovitost pouka filozofije v učnem načrtu za filozofijo. Pogosti so očitki, da je učni načrt za filozofijo zastarel, historičen, dogmatičen, nedodelan itd. Ugotovitve pri spremljanju pouka filozofije kažejo, da so izjemno redki učitelji, ki se strogo držijo učnega načrta; velika večina prilagaja in razlaga snov po lastni presoji tudi v vsebinskem pogledu. Zaradi tega ni primerno čez mero pripisovati učnemu načrtu krivdo za neuspehe pouka, kajti interakcija drugih elementov pouka izraziteje vpliva na kakovost pouka kot sam učni načrt za filozofijo.

Pri ocenjevanju ustreznosti učnega načrta za filozofijo je treba upoštevati tudi dejstvo, da je vsebina predmeta kljub dolgi tradiciji pouka filozofije na naših šolah doživela revolucionarne preobrazbe, ne le v primerjavi s predvojno vsebino, temveč tudi v primerjavi z razvojem filozofije v zadnjih dveh desetletjih. Omeniti je treba, da so ocenjevalci v razgovorih o ustreznosti učnega načrta za filozofijo izrekli v glavnem le kritične ocene, premalo pa so posredovali konkretne predloge za vsebinske izboljšave učnega načrta.

Kljub pogostim kritičnim ocenam učnega načrta lahko ugotovimo, da so vse korekture učnega načrta pomenile korak naprej, skladno z rastjo filozofske misli na Slovenskem, da nikoli ne bo mogoče izdelati dokončnega, idealnega učnega načrta za filozofijo (dinamika družbenega življenja terja, da spremenimo vsakih 5 let učne načrte za družboslovne predmete), da pa smo v naši republici prvi opustili historično obravnavanje učne snovi, obenem pa vsa prizadevanja usmerili k temu, da marksistične filozofske misli ne bi dogmatično in stereotipno obravnavali.

3. Bolj kot pri kateremkoli izmed drugih predmetov je pri pouku filozofije odločilnega pomena učiteljev osebni odnos do predmeta (učiteljeva nazorska usmerjenost).

V pedagoški praksi lahko zasledimo pri pouku filozofije različno niansirana stališča učiteljev (od nevtralnega do dogmatskega in nevsiljivo opredeljenega stališča). Vsa prizadevanja na tem področju so usmerjena k temu, da bi bil celoten pouk filozofije — zlasti pa še poglavja marksistične filozofije — prežet s konfrontacijo z drugimi stališči, tako da bi učenec lahko pri tem dojel osebno stališče učitelja in pri tem oblikoval kritično in samostojno mišljenje.

4. Metode pouka filozofije.

Med osrednje probleme pouka filozofije spada metoda poučevanja filozofije. Poglavitna težava je v abstraktni naravi predmeta (druge vede so bolj ali manj deskriptivne, uporabljajo eksperimente, vaje itd.). Zaradi narave predmeta je težko vzbuditi in ohraniti interes učencev. Praksa kaže, da v izdelanih filozofskih formulacijah določenih filozofov učenec ne najde ali ne spozna več vprašanj, ki ga vznemirjajo in zanimajo v docela konkretni obliki in ki se nanašajo največkrat na smisel človeške eksistence. Učitelji filozofije bi morali upoštevati, da neustrezen metodičen prijem (posredovanje snovi po strogo odmerjenih, nepovezanih enotah, formalistično, brez ilustrativnih primerov, brez spodbujanja k razpravi, brez ustvarjanja situacij, ki bi učenca navajale k samostojnemu razmišljanju in sklepanju) povzroča pasivnost pri učencih, ki sicer sprejemajo formalno urejeno znanje, vendar jih to osebno ne vznemirja ali pa jih angažira v mnogo premajhni meri, da bi se lahko afirmativno vključevali v nadaljna razmišljanja in iskanja načinov za reševanje problemov, s katerimi se srečujejo.

Kljub temu, da še srečujemo prej navedene pomanjkljivosti, pa tudi še predavateljsko metodo kot edino metodo dela pri pouku, diktiranje učne snovi (brez predhodne razlage ali razprave z učenci) in podobno, pa zadnji dve leti že lahko opazimo določene premike v pozitivni smeri glede uporabe sodobnejših metod pri pouku filozofije. Čeprav so za izbiro metod pri pouku filozofije omejene možnosti, se učitelji poleg tradicionalnih predavateljskih metod zavestno odločajo tudi za učne ure z referati in za delo z izvirnimi filozofskimi teksti. Obe obliki dela omogočata, da izhajajo učitelji iz konkretnih primerov, ki jih pripeljejo v sodelovanju z učenci do abstraktnih formulacij, s tem uspešno aplicirajo pri delu induktivno metodo, ki aktivira učence, razvija mišljenje in prispeva k razvijanju potrebnih delovnih navad.

5. Učbeniki, priročniki, filozofska literatura.

Številni so očitki in celo napadi nekaterih učiteljev filozofije, ker že toliko let manjka učbenik za filozofijo. Učitelji filozofije navajajo na posvetovanjih o pouku filozofije kot poglavitni vzrok za neuspešen pouk pomanjkanje ustrezne literature (pri tem mislijo predvsem učbenik iz filozofije in ne izvirne filozofske literature). Dejstvo je, da so zaradi pomanjkanja ustreznega učbenika učitelji prepuščeni lastnim kriterijem pri izbiri filozofske literature in virov, kar povzroča zamudno in naporno delo, rezultati dela pa vedno ne ustrezajo vložnim naporom. Pri nestrokovnjaku ima samostojno iskanje in prilagajanje filozofske literature še vrsto negativnih posledic. Zadnje leto je delo učiteljev nekoliko olajšala izdaja priročnika J. Kosa »Oris filozofije«. Nujno pa bi bilo izdati antologijo filozofskih tekstov v slovenščini z ustreznimi komentarji. V sedanji situaciji bi na ta način najhitreje dopolnili vrzel in najbolj ustregli sodobnim konceptom pouka filozofije.

Strokovne knjižnice na številnih šolah so brez najnujnejše filozofske literature. Zaradi tega ni mogoče uvajati sodobnejših oblik dela pri pouku filozofije.

6. Neracionalna poraba časa pri pouku. Večina učiteljev filozofije prične kljub dogovorom na sestankih aktivov učiteljev filozofije obravnavati marksistično filozofsko misel šele konec marca ali v sredini aprila. To pomeni, da je obravnava marksistične filozofije zelo površna, da učenci ne spoznajo razvojne poti marksistične filozofske misli in ne sodobnih filozofskih tokov. Prav tako ni kritičnih presoj in primerjav marksistične filozofske misli s sodobnimi strujami idealistične in nemarksistične materialistične filozofije (glej naloge pouka filozofije!).

Med pripravami za korekturo učnega načrta za filozofijo smo želeli dobiti primerjavo o številu ur, ki jih porabijo posamezni učitelji na gimnazijah za obravnavo iste učne enote. Rezultati kažejo na veliko neenotnost pri uporabi časa za obdelavo posameznih poglavij učnega načrta. (Na primer: temo »nemška klasična filozofija« obravnavajo od 4 do 40 ur; temo »spoznavnost sveta in njegovih zakonitosti« obravnavajo od 3 do 30, temo »materialistična in idealistična filozofska misel v starem veku« obravnavajo od 3 do 16 ur itd.)

Prevelikih zaostankov pri obravnavanju snovi zaradi bližajočih se zaključnih izpitov večinoma ni mogoče več nadoknaditi. To pomeni, da snov, ki bi doraščajojo mladino verjetno najbolj zanimala, ostane neobdelana, zaradi pomanjkanja učbenika ali primerne priročne filozofske literature pa celo za učence neznana. V teh primerih so upravičeni očitki, da je pouk historičen, nezanimiv, da ne angažira mladega človeka in podobno.

Ne bi smeli dopustiti, da odhaja mladina iz srednjih šol nepoučena o sodobnih filozofskih tokovih, o današnjem stanju in perspektivah marksistične filozofske misli, o filozofskih osnovah nekaterih današnjih literarnih smeri, ki so se pojavile tudi v našem kulturnem prostoru. Nepoučenost glede teh vprašanj ima lahko različne neugodne posledice za poznejše osebno oblikovanje mladega človeka. Ena izmed možnih posledic je trajna ravnodušnost do najbolj človeških problemov. Druga možna posledica neinformiranosti lahko izzove občutek globoke osamljenosti, »vrženosti v svet« ob neizbežnem srečanju s problemi, ki jih prinaša sodobna tehnična kultura.

V čem je vzrok konfliktov v podjetjih?

Kaže, da zanimanje za konflikte v delovnih organizacijah, predvsem velja to za najvidnejšo obliko — imenujemo jo štrajk, protestna ustavitve dela ali kako drugače, ne popušča. To dokazuje posvet sociološkega društva na temo »konflikti«, članki v časopisih ipd. Priznam, da me je k pisanju spodbudil predvsem prispevek Janeza Jerovška v enajsti številki Teorije in prakse. To pa predvsem zato, ker sem trdno prepričan, da je ne samo mogoče, ampak da je tudi koristneje, če nekatera dejstva iz naše stvarnosti drugače razlagamo.

Oblik konfliktov je več

Nekako v navado je že prišlo, da se, ko obravnavamo konflikte, ustavljamo samo ob eni, resda najbolj izraziti obliki — protestnih ustavitvah dela. Dejansko nam praksa delovnih organizacij nudi pravo bogastvo različnih oblik, kako se izražajo nasprotni interesi oziroma protesti enih proti (po njihovem mnenju) nepravilnemu uresničevanju interesov drugih.

Tudi kriterijev, po katerih lahko klasificiramo te oblike konfliktov, je več. Pravniki radi govorijo o individualnih in kolektivnih sporih. Ena možnih delitev so individualni in strukturni vzroki konfliktov. Po vsebini jih spet lahko delimo na spore v zvezi z delovnimi razmerji, dohodkom itd. Štrajki¹ so samo ena od oblik kolektivnih sporov, ponavadi med dvema grupacijama znotraj delovne organizacije, včasih pa tudi na relaciji delovna organizacija — širša družbena skupnost.

Druge oblike kolektivnih sporov, kot so skupinske ostavke oz. odstopi, skupinske izključitve iz kolektiva, kolektivni odpoklic samoupravnih organov ali vodilnih delavcev, prepiri med skupinami oz. tabori v podjetju, obstoj »neformalnih opozicij«, zavestno zmanjševanje ritma dela in morda še kaj, so manj znane. Predvsem so politično manj pompozne, ne zbudajo »viharjev«, tuje radijske postaje o njih ne poročajo, za policijo niso zanimive itd. S tem pa ni-

¹ Besedni boj o tem, kaj je pravilneje: štrajk, prekinitev dela ali protestna ustavitve dela, še ni končan. V tem sestavku bomo vse tri pojme navajali kot sinonime za isti pojav.

kakor ni rečeno, da so učinki teh oblik konflikta na odnose med delavci, pa tudi na ekonomsko situacijo podjetja kaj manjši kot pa v primeru protestne ustavitve dela. Kvečjemu narobe: zaradi dolgotrajnosti konfliktov te vrste so posledice še hujše. Točnih podatkov seveda ni na voljo, ker tudi škodo, ki nastane zaradi stavk, le redko ugotavljajo.

Konflikte torej kaže obravnavati širše, ne samo v zvezi s protestnimi ustavitvami dela. Izhodiščna domneva je, da gre za skupne vzroke različnih pojavnih oblik konfliktov. Kaj je to skupni vzrok oz. kombinacija vzrokov, pa je najbrž najbolj zanimivo vprašanje.

Je štrajkov veliko ali malo?

Težko je oceniti, ali se pri nas število konfliktov veča ali manjša oz. intenzivira (Jerovšek). Pisarne pravne pomoči pri sindikatih resda poročajo o naraščanju števila delavcev, ki iščejo pravno pomoč. To pa seveda ne pomeni, da se število individualnih sporov veča. Enostavno ni ustreznih podatkov, s katerimi bi podkrepili kakršenkoli zaključek.

Tudi za štrajke ne moremo — vsaj če želimo biti objektivni — reči niti, ali jih je vedno več ali manj, niti, ali jih je veliko ali malo. V publikaciji *Obustave rada*² najdemo podatke o številu protestnih ustavitvev dela v Sloveniji, zbrane po letih, in sicer:

leto	število
1960	42
1961	55
1962	104
1963	76
1964	78
1965	60
1966	52

Po številu sodeč, bi lahko trdili, da je štrajkov vedno manj, ne pa več. Seveda, če se odločimo, da navedenim številkam verjamemo. Vendar, kdor se je resno ukvarjal s pojavom in ve za metodologijo registracije, podatkom ne bo pripravljen verjeti. Vsaj na začetku se je k prekinitvam dela štelo tudi primere, ko sta dva ali trije delavci začeli proslavljati nedeljo že v soboto in v netreznem stanju marsikaj rekli, tudi čez »oblast« v podjetju. Dalje: sestanki na zahtevo kolektiva, ki so recimo trajali čez polurni odmor med delovnim časom, so prav tako vštet v navedeno število itd.

Dalje: število udeležencev štrajkov je relativno majhno, pri več kot polovici štrajkov ne presega 50 udeležencev. V zadnjih letih (1967, 1968) opažamo, da se število udeležencev povečuje, vendar

² Centar za političke študije i obrazovanje, Beograd 1967, str. 82.

točnih podatkov nima *nihče*. Pomeni, da ne moremo z gotovostjo zaključevati, kolikšno je poprečno število udeležencev. (Morda poznamo samo večje štrajke. Sklepi so lahko odsev prepričanja oz. pričakovanj avtorja sklepov, ne pa odsev objektivne stvarnosti. Poudarjam: ne trdim, da ni mogoče, da število štrajkov v Sloveniji raste; trdim le, da ni objektivnih podatkov, na katerih bi lahko temeljil ta sklep. Zato seveda tudi ne podpiram trditve nekaterih (tudi sindikalnih) funkcionarjev, da so štrajki tako nepomembni in jih je tako malo, da jih ne kaže strokovno proučevati.

Recimo, da se je število štrajkov v Sloveniji ustalilo na ravni leta 1966 in da jih je letno okrog 50. Ker vemo, da imamo v Sloveniji okrog 5000 delovnih organizacij, to pomeni, da pride do štrajka približno v vsaki stoti (če ne upoštevamo, da pride v nekaterih do ponavljanja štrajkov v kratkih časovnih intervalih). Je to veliko ali malo?

Dosedanje raziskave štrajkov so nezadostne

Da imamo štrajke kljub samoupravljanju, je dejstvo. Naj nam je to dejstvo politično še tako neprijetno, ga ne moremo zanikati. Menda je bil prvi štrajk v Trbovljah leta 1958. Kasneje so se štrajki razširili na vso Slovenijo in postopno tudi na Jugoslavijo. V glavnem so jih industrijsko bolj razviti predeli doživeli prej, manj razviti pa kasneje.

Dosedanje raziskave in ocene, ki jih ni ravno malo³, so uspešno opravile pionirska dela: prva spoznanja in sistemizacijo osnovnih podatkov o številu pojavov, številu udeležencev, značilnosti (zlasti socialno-demografske in funkcionalno-profesionalne) udeležencev, značilnostih delovnih organizacij, vrsti dejavnosti in povodih protestnih ustavitvev dela, ki so nedvomno dragocena in nujna.

Verjetno pa ne moremo reči, da je katerakoli dosedanja raziskava razkrila prave vzroke (o enem samem najbrž ne kaže govoriti) pojava. Vse dosedanje klasifikacije (eno od njih je pred leti izdelal tudi avtor tega prispevka) niso uspеле odgovoriti na vprašanje, *zakaj v nekaterih delovnih organizacijah ne pride do štrajkov, čeprav so »dani« oziroma obstojijo pogoji, ki so v drugih delovnih organizacijah bili neposredni povod za ustavitev dela.*

Iz dostopnih podatkov sledi, da so bila povod za večino protestnih ustavitvev dela izplačila osebnih dohodkov, ko se je pokazalo, da so delavci več pričakovali, kot dobili. Povod so torej bodisi absolutno oz. relativno nizki osebni dohodki ali pa napačno obračunani, nepriznani ipd. osebni dohodki. Vendar imamo štrajke:

— tako v podjetjih, kjer je osebni dohodek absolutno nizek kot v podjetjih, kjer ni nizek, oziroma *nimamo* štrajkov v vrsti podjetij, kjer je osebni dohodek prav tako absolutno nizek;

³ Bibliografijo vsebuje že omenjena publikacija Obustave rada.

— tako v panogah z nizko kot v panogah z visoko akumulativnostjo;

— tako v panogah s podpoprečno kot v panogah z nadpoprečno kvalifikacijsko strukturo (isto velja za podjetja);

— tako v podjetjih, kjer je odstotek žensk visok, kot tudi v podjetjih, kjer je nizek;

— tako v podjetjih z relativno zastarelo kot v podjetjih z relativno moderno organizacijo dela;

— tako v podjetjih z relativno visoko iztrošenostjo porizvajalnih orodij kot v podjetju s praktično novimi (tudi moralno neamortiziranimi) stroji;

— itd.

Iz logike vemo, da je eden od pogojev, da lahko pojavu x rečemo, da je vzrok pojava y , ta, da se skupno pojavljata: če se pojavi x , mu mora slediti y in če se x ne pojavi, mu ne sme slediti y . Pri štrajkih situacija najbrž ni tako enostavna, da bi lahko govorili o enem samem vzroku. Vendar doslej ni uspelo odkriti dejavnika ali kompozicije dejavnikov, ki bi imeli opisano lastnost.

Doselej tudi še ni bila izdelana študija, ki bi dala odgovor na vprašanje, kakšna je vloga »subjektivnega«
»človeškega«
dejavnika. Z drugimi besedami, kakšno vlogo pri stavkah imajo osebne lastnosti (značaj delavcev, ki delajo v določenih okoliščinah). Prav tako ne vemo, ali bolj demokratični odnosi v organizaciji dela zavirajo ali pospešujejo izbruh stavke.

Pomanjkanje študijskega pristopa k pojavu je neopravičljivo posebno v zadnjih dveh letih, ko opažamo nove lastnosti protestnih ustavitvev dela. Ko se zmanjšuje število prekinitev dela, se vidi, da narašča število udeležencev. Delo prekinijo celi kolektivi, delavci uporabljajo napisane transparente, demonstrirajo na ulicah, vodijo jih štrajkovni odbori itd.

Je za štrajke krivo samoupravljanje

Dejstvo, da štrajke imamo, nedvomno pove, da takšen sistem upravljanja podjetij, kot ga zdaj poznamo pri nas, ni tak, da bi do takšne oblike konflikta, kot so protestne ustavitve dela, ne prihajalo. Vprašanje je, ali je temu krivo samoupravljanje v načelu ali pa gre za pomanjkljivosti konkretiziranega samoupravljanja na dani stopnji razvoja, z danimi oblikami in dano zavestjo ljudi. Jerovšek se je očitno opredelil za prvo stališče, ko pravi: »Sprajšujemo se: ali je možno samoupravljanje v delovni organizaciji tako izpopolniti, da bi bili konflikti med delavci in vodilnimi toliko ublaženi, da ne bi prišlo do prekinitev dela. Naš odgovor je ne.«
V naslednjem stavku sicer vprašanje postavlja širše, namreč o konfliktnosti interesov. Vendar se kasneje, ko govori o legalizaciji stavk, spet vrača samo na to obliko.

Zanikati načelno možnost, da se v samoupravnem sistemu da različne interese razreševati izključno z manj ostrimi oblikami in morda tudi bolj racionalnimi, pomeni samoupravljanje opredeliti s stališča razreševanja konfliktov kot nič bolj učinkovito od tradicionalnega kapitalističnega sistema. Pomeni obenem tudi zanikanje spremembe v položaju delavca, vsaj v njegovem stvarnem vsakodnevem položaju. Žal Jerovšek ne navaja dokazov za svojo trditev in jo torej lahko jemljemo predvsem kot njegovo prepričanje, ne pa kot empirično dokazano trditev.

Da teorija samoupravljanja predvideva »mirno« razreševanje različnih interesov, najbrž ni težko dokazati. Že sama ustavna določila o tem, kaj je pravica in dolžnost samoupravljalcev in da so si zaposleni pri samoupravljanju enakopravni, so dovolj. Najbrž noben resen znanstvenik tudi ni prepričan v nasprotno. Gre za to, ali teorije *ni mogoče* praktično izvesti, ali pa tega *ne moremo, ne znamo ali nočemo*. Jerovšek predlaga nov model: kot nosilca, zaščitnika različnih interesov naj bi nastopala vodstvo podjetja na eni strani in sindikat na drugi, delavski svet pa naj bi bil neke vrste arbitražni organ.

Če pustimo ob strani vprašanje, do kakšne mere gre pri predloženi soluciji za vplive zahodnih sistemov, ne moremo mimo dejstva, da ta zahteva pomeni spremembo celotnega sistema naše družbene ureditve. Najnevarnejša posledica bi najbrž bila praktična izročitev upravljanja proizvodnih sredstev v roke vodilni liniji. Ne smemo pozabiti, da organizatorji proizvodnje, celotna vodilna linija predstavlja le kakih 8 — 15 % zaposlenih. Torej absolutna manjšina, ki je sicer nujno potrebna za proizvodni proces, vendar zato še zmeraj manjšina. Sodobna borba zahodnega delavskega razreda in tudi nekaterih sindikatov je usmerjena prav v to, da bi delavci dosegli pravico samoupravljanja podjetij. Zdi se mi, da postane logika Jerovškovega predloga ob tem vprašljiva.

Nadalje: najbrž nimamo pravice, vsaj ne pod naslovom objektivnosti, zavračati neki sistem, še preden se je sploh uveljavil. Prepričan sem, da se iz opravljenih empiričnih študij da dokazati, da je samoupravljanje uspešno opravilo prve korake, da pa je do praktične uveljavitve samoupravljanja, kot je idejno načrtano, še daleč. Poskusili bomo to trditev dokazati z nekaj podatki iz raziskav, ki smo jih opravili na sindikatih.

Že vnaprej pa morda kaže poudariti, da se mi zdi tako kot apriorna diskvalifikacija samoupravljanja nesprejemljiva tudi dogmatsko mehanicistična teza, ki pravi, da so težave, ki spremljajo samoupravljanje, razvojna nujnost, ki pa naj nas ne skrbi, ker jih bo razvoj sam po sebi odpravil (podobne ocene smo slišali celo na nedavnem kongresu ZKS).

Kdo odloča v naših podjetjih

Kljub poenostavitvi odnosov je vendarle odločanje praktično sinonim za upravljanje. Pomeni, da upravlja tisti, ki odloča.

V raziskavi, s katero smo zajeli reprezentativni vzorec delavcev iz industrije in rudarstva v Sloveniji, smo na vprašanje »Kolikšen vpliv imajo te skupine na dogajanje v podjetju« dobili te ocene:

	november 1967	november 1968
— kolegij (direktor in šefi sektorjev)	3,27	3,36
— upravni odbor	2,97	3,06
— delavski svet	2,91	2,98
— šefi (vodje) ekonomskih enot, mojstri, delovodje	2,75	2,76
— vodstvo Zveze komunistov	2,65	2,61
— visokokvalificirani in kvalificirani delavci	2,29	2,27
— vodstvo sindikata	2,19	2,19
— polkvalificirani in nekvalificirani delavci	1,84	1,86

Pomen ocen:

1,00 zelo majhen vpliv; 2,00 majhen vpliv;
3,00 velik vpliv in 4,00 zelo velik vpliv.

Podobno strukturo vpliva potrjujejo tudi druge raziskave. Kdo odloča — beri: upravlja — na tem temelju ni več vprašanje, na katerega bi bilo treba v odgovor ugibati. Zlasti dva sklepa sledita iz podatkov:

a) Bistveno večji vpliv kot delavci imajo organizatorji proizvodnje, zlasti kolegij, torej manjšina zaposlenih. Njihov vpliv se še povečuje zaradi odločilnega vpliva na samoupravne organe. V tem je ena od — po avtorjevem trdnem prepričanju — nerešenih dilem naše konkretne izvedbe samoupravljanja. Na eni strani imamo samoupravljalne pravice in dolžnosti, ki so za vse enake. Tako za delavce kot za organizatorje proizvodnje. Ustava npr. posebej poudarja, da so vsi zaposleni pri samoupravljanju enaki. Na drugi strani pa imamo tehnično delitev in organizacijo dela z organizatorji proizvodnje kot eno stran in delavci (izvrševalci proizvodnje) kot drugo. Delitev dela postavlja organizatorje proizvodnje v položaj formalno grupnih vodij, delavce pa v njihovo odvisnost. Ker so organizatorji proizvodnje tudi bliže virom informacij in ker so vertikalno razmeroma trdno povezani, se »tehnološka« odvisnost delavcev od organizatorjev proizvodnje spreminja v tradicionalni obrazec hierarhičnih odnosov med nadrejenimi in podrejenimi. To je »samoupravni industrijski konflikt«, ki ga še pojačuje odpornost tradicionalne organizacije dela iz predvojnih in povojnih let.

⁴ J. Jerovšek: Prekinitve dela kot oblike konflikta, Teorija in praksa 1968, str. 1618.

b) Kljub temu pa vendarle ne bi bili objektivni, če bi sprejeli trditev, da so delavci brez moči ali da zavračajo samoupravljanje. Če v imenu objektivnosti zavračamo idealizirane ocene uresničeno-sti samoupravljanja in ugotavljamo, da je npr. med ustavno skico samoupravnih odnosov in realnim stanjem velika razlika, pa moramo v imenu te iste objektivnosti tudi priznati, da je samoupravljanje postalo last delavcev, da je v znatni meri že spremenilo njihov tradicionalni podrejeni položaj. Ko smo v Kranju jeseni leta 1966 vprašali reprezentativni vzorec zaposlenih v kranjski občini, ali bi pristali na ukinitvev samoupravljanja, jih je le 8 % odgovorilo pritrdilno⁵. Hkrati nam je 45 % anketiranih iz reprezentativnega vzorca delavcev v družbenih službah odgovorilo, da imajo možnost vplivanja na odločitve svojih samoupravnih organov.⁶ Itd. — bi še lahko navajali rezultate empiričnih študij. Tudi podatki iz analiz porazdelitve vpliva — ki sicer povedo, da stanje ni idealno — dokazujejo, da delavci niso brez moči in brez vpliva. Žal razpolagamo s primerljivimi reprezentativnimi podatki samo za leto 1967 in 1968 in pa s teoretično, iz načel izvedeno distribucijo vpliva. Manjka nam torej standard primerjave in ocene naših podatkov. Empirična distribucija vpliva je hierarhična oz. avtoritativna in tako principiello različna od demokratične. Vendar mi ni znano, da bi kjerkoli v svetu doslej že ugotovili v delovnih organizacijah demokratično porazdelitev vpliva. Premalo vemo, kakšne spremembe prinaša čas v porazdelitev vpliva v naših podjetjih. Primerjava podatkov dveh let ne kaže razlik, za katere bi lahko z (običajno statistično) gotovostjo trdili, da niso posledice vzorčenja. Zato je najbrž malo pre-zgodaj, da bi valili grom in žveplo na komaj osemnajst let staro (mladoletno) samoupravljanje.

V taki situaciji sta realni dve alternativni:

— ali na osnovi dosedanjih skušenj s samoupravljanjem ocenimo, da sistema v zamišljeni obliki ni mogoče uresničiti in predlagamo sistemske spremembe (oziroma konkretne ukrepe, ki zahtevajo sistemske spremembe);

— ali pa še naprej verjamemo, da je zamišljeni sistem mogoče uresničiti, in iščemo poti in načine za odpravljanje vzrokov pojavov, ki niso v skladu s sistemom (deviacije).

Za katero od teh dveh se bo posameznik odločil, ni odvisno le od njegovega poznavanja sistema, ampak tudi od njegove nazorske usmeritve in ideologije.

Če se odločimo za drugo pot, potem se seveda moramo zavedati tudi objektivnih okvirov naših prizadevanj. Vprašanje o vplivu tehnološke delitve dela na samoupravljanje lahko preoblikujemo v vprašanje o tem, kolikšna razvitost materialnih proizvodjalnih sil je

⁵ Mnenje o sindikatu in samoupravljanju, Občinski sindikalni svet, Kranj 1967.

⁶ Mnenja delavcev v družbenih službah o splošno družbenih problemih — Javno mnenje št. 2, Center za raziskovanje javnega mnenja pri RS ZSS, februar 1967, str. 26.

nujen pogoj oziroma osnova za oblikovanje demokratičnih proizvodnih odnosov. Zveza med tema dvema pojavoma očitno je — kakovost in količina (stopnja) te zveze pa sta najbrž še odprti vprašanji, na kateri odgovora še ne vemo.

Sistem vodenja in samoupravljanje

Morda ne bo odveč, če v ponazoritev zgornjih vprašanj navedemo nekaj podatkov iz ene zadnjih raziskav Centra za raziskovanje javnega mnenja pri slovenskih sindikatih⁷. V razpravah in publicistiki pogosto pridemo do vprašanja, kakšna in kolikšna je povezanost med organizacijo dela in samoupravljanjem. Navadno se zadovoljimo s frazo, da samoupravljanje ne sme ostati politična oblika *ob proizvodnji*, ampak da se mora uveljaviti v *proizvodnji* in da je uveljavitev samoupravljanja v proizvodnji bistven pogoj za njegovo resnično uresničitev.

V navedeni študiji smo na vzorcu šestih podjetij (treh parov) poskušali empirično preveriti omenjeni odnos. Izdelali smo indeks razvitosti samoupravnih odnosov, ki je sestavljen iz tehle kazalcev:

- upoštevanje pritožb delavcev
- ocena dela samoupravnih organov
- zaupanje samoupravnim organom
- skladnost ciljev vodstva in delavcev
- ocena izvajanja sklepov samoupravnih organov
- vnaprejšnja obveščенost o vsebini sej samoupravnih odnosov
- posledice javnega izražanja mnenja v podjetju
- ocena kvalitete predlogov delavcev.

Za sestavo indeksa »sistem vodenja« smo uporabili Likertovo teorijo iz knjige *New patterns of management in sicer kazalce*, ki smo jih za naše razmere že preskusili. To so:

— sproščeno in odkrito pogovarjanje s predpostavljenimi o zadevah v zvezi z delom

— predpostavljeni vpraša za mnenje in predloge v zvezi z delom

- tisti, ki odločajo, so seznanjeni s problemi podjetja
- odnos članov kolektiva do vodstva podjetja
- delavci sodelujejo pri odločitvah
- sproščенost v nestrinjanju s predpostavljenim.

Uporaba teh in takih indeksov in kazalcev je obširno utemeljena v omenjeni študiji, zato je ne bomo navajali.

Za obravnavani problem protestnih ustavitvev dela so zanimivi naslednji rezultati:

1. Sistem vodenja, kvaliteta odnosov, pravila obnašanja med delavci in organizatorji so bila v vseh šestih podjetjih konsultativ-

⁷ B. Kavčič: Razvitost samoupravnih odnosov, Javno mnenje št. 18, Center za raziskovanje javnega mnenja pri RS ZSS, december 1968.

nega tipa z elementi participativnega tipa v nekaterih podjetjih in benevolentno avtoritativnega v drugih. Razlike med podjetji niso principielnega značaja. Odnosi med ravninami organizacije so približno enake kvalitete. Niso sicer participativne narave, toda tudi niso avtoritativni.

2. V podjetjih, kjer je samoupravljanje bolj razvito, je »sistem vodenja«¹ bolj participativen. Pravzaprav bi morali reči narobe: kjer so odnosi med delavci in organizatorji dela bolj demokratični, so tudi drugi odnosi samoupravno bolj razviti. Ker je organizacija dela časovno prvotna, se vsiljuje sklep, da je v podjetju samoupravljanje toliko razvito, kolikor to dopuščajo odnosi v tehnični hierarhiji dela. Tak sklep je nedvomno poenostavitev dejanskih odnosov, v stvarnosti gre verjetno za vzajemno medsebojno pogojevanje.

3. Primerjava porazdelitve vpliva v podjetjih z različno razvitimi samoupravnimi odnosi je pokazala tole zakonitost: kjer so samoupravni odnosi bolj razviti, je poprečni vpliv (torej vpliv vseh skupin) večji kot v podjetjih z manj razvitimi samoupravnimi odnosi. Principielne razlike v porazdelitvi vpliva med skupinami pa ni — krivulje na grafikonu v podjetjih z bolj razvitimi samoupravnimi odnosi so višje pa imajo enak hierarhičen potek. Zveza med razvitostjo samoupravnih odnosov in višino poprečnega vpliva vseh skupin je tako močna, da bi pravzaprav smeli kot enakovredna jemati oba kazalca. Podatki, ki smo jih navedli, nimajo reprezentativne vrednosti za slovenska podjetja, služijo le za ponazoritev problema.

In kako naj se samoupravljanje »uveljavi v proizvodnji«²? O tem imamo doslej le še zelo splošne ideje. Ena od poti je verjetno ta, da je delavec pri svojem delu, za katerega vsebino, obseg in kvalitete se je poprej dogovoril širši ali ožji kolektiv, samostojen in odgovoren. Vprašanje pa bi bilo treba še podrobneje preiskati.

Še en »objektiven«³ dejavnik bi omenili. To je zavest ljudi, stopnja njihovega znanja in pa njihove vrednote. Niti stopnje znanja niti vrednot in idealov ni mogoče na hitro spremeniti, imajo pa vpliv na obnašanje ljudi. Imamo niz podatkov, prav tako iz empiričnih študij, ki verjetno dokazujejo, da pri znatnem delu zaposlenih znanje in vrednote niso takšne, da bi zagotavljale kvalificirano sodelovanje pri upravljanju podjetij.

Po vsej verjetnosti je še niz pomembnih dejavnikov, ki jih nismo omenili. Vendar pa bi šele negativen odgovor na vsa zastavljena vprašanja opravičeval zahtevo po spremembi, zamenjavi samoupravnega sistema s čim drugim. Kadar govorimo o učinkovitosti nekega sistema, je treba opredeliti kriterij učinkovitosti. Če je kriterij *samo ekonomska učinkovitost*, potem je najbrž mogoče dokazati (in je že dokazano), da so učinkoviti tudi avtorski sistemi upravljanja podjetij in to ne samo v »zaostalih razmerah«, ampak tudi za sodobno moderno Ameriko. Sodobna delavska gibanja v svetu pa opozarjajo tudi na druge cilje.

Jerovškova zahteva je, da naj bi stavke legalizirali. »To pomeni, da bi sindikat pripravil in organiziral stavko in se kot predstavnik delavcev pogajal z direktorjem in vodilnimi managerji«. ⁸ Navaja vrsto prednosti, ki naj bi jih to — po njegovem mnenju — imelo. Na koncu pride do zahteve, da bi bilo treba legalizirati in povečati moč direktorjev. To pomeni, da bi kot socialna partnerja v stavkah nastopala sindikat kot predstavnik delavcev in direktor oziroma vodstvo kot druga stran. Tudi sedanje protestne ustavitve dela navadno vsebujejo konflikt med delavci in vodstvom. Predložen model je zelo podoben situaciji, kot jo poznamo iz Italije, Francije, ZDA in drugih zahodnoevropskih držav. Treba je le še dodati piko na i. Če v zahodnih državah nastopa sindikat kot predstavnik delavcev, potem moramo povedati še to, da direktor (vodstvo) nastopa ne kot drugi del delavcev, ampak kot predstavnik kapitala, lastnikov proizvodnih sredstev. V čigavem imenu naj bi pri nas nastopal direktor oziroma vodstvo podjetja? Zahteva po legalizaciji in povečanju moči managerjev v bistvu ne more pomeniti drugega kot to, da damo direktorjem in njegovim ožjim sodelavcem legalni položaj upravljalcev družbenih sredstev. Če za bistveno lastnost lastnine ne štejejo pravno lastništvo, ampak pravico do razpolaganja, potem bi s tako »reformulacijo« samoupravljanja v bistvu postavili direktorje v vlogo in položaj, kot ga imajo v kapitalističnih deželah. Njihov položaj bi imel še en privilegij več: če zahodnega managerja zelo temeljito kontrolira lastnik kapitala, ki ga je najel, pa bi našega managerja pravzaprav kontrolirala le anonimna družba. Na tovarne pa bi zraven sedanje plošče: »Dne ... 1950 so delavci prevzeli tovarno v upravljanje ...« prizidali še eno: »Dne ... 19(69) je direktor prevzel tovarno v svoje roke za srečo in blaginjo svojih delavcev«. Zame bi bilo kaj takega le korak nazaj v naši zgodovini, če ne celo korak v močvirje. Rad bi zvedel, kako bi bilo kaj takega mogoče, ne da bi postavili na glavo osnovnih načel naše družbene ureditve. Vprašanje postavljam čisto strokovno, ne da bi želel koga »politično« diskvalificirati (kaj takega je tudi zunaj mojega dosega).

Mimogrede Jerovšek navaja tudi znano tezo, da »sposobni kadri niso motivirani, da bi prevzeli direktorske položaje«. Zdi se mi, da bi bil čas in da nam empirične raziskave že dovoljujejo, da ta problem postavimo nekoliko drugače.

Kljub temu, da je položaj vodilnih delavcev in zlasti direktorja pod neprestanim notranjim in zunanjim pritiskom, nam empirični podatki dokazujejo izredno stabilnost njihovega položaja. Po nepopolnih podatkih je bilo ob letošnji reelekciji npr. zamenjanih poleg tistih direktorjev, ki so šli v pokoj ali so sami izpraznili delovna mesta (odšli prostovoljno), le še okrog 2 % direktorjev. Najbrž ni

⁸ Op. cit., str. 1619.

sistema na svetu, v katerem bi bila direktorska funkcija bolj stabilna. Ne da sposobni kadri niso motovirani, da bi prevzeli direktorske položaje, ampak ti položaji so enostavno že trdno zasedeni, in če tisti, ki na njih sedijo, prostovoljno ne odidejo, »sposobnim kadrom« nobena motivacija ne pomaga. Ni slučajno, da potencialni kandidat ob razpisu najprej preveri, ali gre res za prazno delovno mesto ali za reelekcijo (kar postaja sinonim za zasedeno delovno mesto). Ne poznam nobene »oblasti« (in če kdo, potem je v podjetju »oblast« direktor — čeprav ne absolutna, ampak le največja), ki bi svoj položaj prikazovala kot idealen, brez pritiskov in brez težav. In končno — kateri delavec živi brez zunanjih in notranjih pritiskov, samo da ima on manj možnosti s tem seznanjati javnost?

Dimitrij Rupel

Tekstualna pisava in literarno ustvarjanje

V procesu, ko se naše življenje sprošča v dinamično gibanje, ko postaja miselni pluralizem običajna pravica in možnost pišočin in govorečin, postaja naravno tudi to, da poskušamo izgovarjati celo najbolj neverjetne in včerajšnjim očem nepredstavljive »resnice«. Razumljivo postaja tudi dejstvo, da nove »resnice« na glavo obračajo stare kodekse, da največkrat neizprosno zametujejo stare sheme mišljenja, obenem pa ne poskušajo ustvariti nekakšnega »programa«, ki bi ustrezno pokrival stare koncepte. Takšna dejavnost (prav tako razumljivo) doživlja resne in trde ugovore, saj zares ne »tolaži« onih, ki so zgubili staro resnico, temveč ves razmišljajoči svet postavi pred nekakšno samoobnavljajočo in neskončno vrtečo se kompozicijo vprašanj, na katera ni mogoče odgovoriti. V tem smislu kaže dojeti misel J. Lintzbacha, ki pravi: »Tu ni ustvarjalnosti, pač pa pomanjkanje ustvarjalnosti, ni zibelka novih idej, ampak pokopališče starih. Stojimo pred obdobjem v življenju človeštva, ki je bogato in samo po sebi zanimivo, ki pa se je steklo do konca in ga ne more nič obuditi k življenju.«

Z zadovoljstvom sprejemam vabilo k dialogu, ki ga je naslovil name in še na marsikoga v svoji glosi »Proletkult in kulturna revolucija« (»Teorija in praksa«, november 1968, str. 1667) F. Jerman. Čeprav se je avtor glose tu in tam pregrešil zoper pravila fair dialoga,

je njegova misel v bistvu vseskozi logična in utemeljena. Seveda mislim, da je neustrezno, če F. Jerman trdi, da so moje (in drugih) misli nerazumljive po sebi, ne skuša pa se jim približati in jih razumeti. Te vrste nesporazumov je v naši glosatorski in esejistični praksi precej, zato nanje opozarjam. Daleč so časi, ko so lahko člankarji nastopali v imenu razumljivosti in zdrave pameti, ne da bi jih ob tem čakala ostra kritika. »Nerazumljivost«, »neberljivost«, »hermetičnost«, v imenu katerih še dandanašnji nastopajo nekateri razsojevalci knjige, je spretno prikrita cenzura, obramba zoper *mišljenjski pluralizem*, ki je dandanašnji spoznana dinamika družbenih odnosov. Nesporazum okrog »nerazumljivosti« je v naši javnosti močno razširjen, zato lahko rečemo, da Jerman s svojim zapisom participira na zelo razširjenem, dasi vulgarnem prepričanju množic, »razsodno« in »po zdravem razumu« usmerjenih v najbolj priročne predstave o svetu besede in književnosti še posebej. Seveda sem daleč od tega, da bi Jermanu očital željo po popularnosti, vendar je nemogoče iti mimo dejstva, da takšna pojmovanja knjige še vedno doživljajo frenetičen aplavz.

Dovolj zgovorna in za temelj tega dialoga nujno koristna se mi zdi že prva Jermanova definicija revolucije: »Revolucija je spreminjanje danega v kvalitativno višjo stopnjo nove danosti.« (Opozarjam, da je iz razlogov politično moralistične narave popolnoma nujno razumeti besedo »revolucija« — kot *prisposobo*: izraz bi bilo nujno uporabljati v narekovajih, vendar zaradi pogostne rabe takšno punktuacijo opuščam.) V skoraj vseh definicijah revolucije srečamo pojem eksplozivnega, celo nasilnega: revolucija se lahko zgodi le tedaj, če so protislovja (med razredi...) tako močna, da naravnost izzivajo h konfliktu, tedaj *razdoru danosti* po tistih nosilcih revolucije, ki jim je ta *danost* venomer *dajala*, kolikor je bilo njej prav, po tistih »proletarjih«, ki jim je bila ta danost nedosegljiva in *nejemljiva*. Revolucija vselej pomeni definitiven konec danosti, je z njo v temeljnem protislovju. Če razumemo revolucijo kot preskok iz ene danosti v drugo, kakor to poudarja Jermanov zapis, tedaj razumemo zgodovino kot gibanje v krogu. V takšnem primeru pomeni zgodovina nenehno ponavljanje istih odnosov in *razmerij*, revolucija pa restavrira iste vladavine. Položaj, ko nekdo *daje* in je nekemu vse *dano* in uokvirjeno, ostane slej ko prej isti. Reprodukcijska danost, čeprav jo odkrivamo zgolj na ravni jezika, je zelo podobna ravnanju tistih revolucionarjev, ki si želijo miru in počitka, ki konstituirajo pozabljenje revolucije, resignacijo, perpetuiranje istega. In bržkone raven jezika ni tako nepomembna, kot se zdi: vse predolgo že zamenjamo to raven in se sprašujemo po *smislu*, ki je za njo. Ne zadovoljimo se z znaki, celo več, *brišemo jih*, da bi nam bil jasnejši smisel, njihov pomen. Tako se gibljemo v romantičnih višavah, kjer se po božji volji ustvarja smisel. Mrzko nam je drdranje tiskarskih strojev, ljubša nam je večna neoprijemljiva glasba, simbolični zefir, neobvezni šepet... To vodi v nenatančno »izražanje«. Nas ne zani-

ma, kakšen pomen je hotel dati »danosti« njen avtor, temveč to, kar v tem znaku leži.

Seveda je treba priznati doslednost, ko F. Jerman sprašuje: »v imenu česa (proletarec) zapušča danost in v imenu česa noče biti vezan?« (Podčrtal D. R.) Takšna formulacija je popolnoma v skladu s preostalim Jermanovim tekstom. Poskusimo natančno razumeti ta »v imenu česa?« Takšno vprašanje je srečno naključje, saj nam omogoča, da spregovorimo kaj več o imenih. Bržkone se lahko strinjamo, da ima beseda »ime« izredno prozornost. Zelo nesamostojna je, prehodna, kliče iz sebe. Kliče po nečem, kar bi ji dalo samostojnost in smisel. Išče partnerja, ki bi ji priznal resničnost in vrednost. Tradicija našega branja in razumevanja narekuje, da nenehno dodajamo imenu, ki je znak, še predmet, smisel. Recimo: ime pravice, ime resnice, »v imenu srečne prihodnosti«, »v imenu razumljivosti« ... Dualizem, ki ga začenja »ime«, je v bistvu temelj evropske misli sploh. To je proces mišljenja, ki skriva svoje manipulacije za neko »ime«; ta proces potrebuje videz in bistvo, ime in smisel, znak in pomen. Lahko rečemo, da je neka reč po svojem videzu dobra ali slaba, da pa moramo preiskati bistvo, da ugotovimo, ali nas videz ne vara. Takšen sistem preiskovanja omogoča Jermanu, da vztraja pri trditvi, da počnem »nepremišljene neumnosti«, saj ne upoštevam resnice, ki jo ima v posesti. Ta način mišljenja omogoča vsem, ki berejo tekste v »Tribuni«, »Katalogu« z očali »smisla« in resnice«, da izrečejo kaj nevarna ideološka opozorila, češ da je tam center nekakšne birokratske (stalinistične—Mao Ce Tungove) politične struje.

Dvojice, ko sta »ime nečesa« in »nekaj, ki nosi ime«, so prav inkvizitorske narave. Saj je mogoče zelo hitro zamenjati imena, se razglasiti za »kirurga« in »odstraniti bolno tkivo«. Navadno tudi kakšno akcijo »v imenu pravice«, če je ta ponesrečena in če pahne ljudi v krivico, imenujemo v bistvu pravično, da pa je naletela na težave in ni šlo vse gladko, kot je bilo predvideno po načrtu ... Takšne dvojice so izrazito sumljive, zato tudi ni verjeti tistim klicalcem strpnosti in tolerance, ki pravijo, da so mladi v bistvu dobri, da so slabi le na videz ... In iz istega razloga je težko verjeti tistim, ki končujejo svoje kritične prispevke z mislijo, da so mladi ljudje sicer nepošteti, vendar jim je treba omiliti »kazen«. To je kvečjemu neodgovorno početje, neodgovorno z moralnega vidika, nedosledno z družboslovnega vidika ...

Vprašanje »v imenu česa« početi revolucijo, akcijo, dejanje ... je na videz nedolžno, saj se nam, četudi odmislimo (vendar le začasno) boga, ponuja kar preveč preprostih odgovorov nanj. Predvsem je lahko odgovoriti na takšno vprašanje, če mislimo preteklostno (prihodnostno) ... Seveda je v tem vprašanju skrita majhna manipulacija, kajti znano nam je, v čigavem imenu so naši predniki počenjali svoje revolucije. Na vprašanje, kot ga je zastavil F. Jerman, je možno(dovoljeno) odgovoriti le s formulo: v imenu srečne pri-

hodnosti, v imenu nacionalne integracije, v imenu osvoboditve proletariata izpod kapitalistovega škornja, v imenu bolj funkcionalne ureditve gospodarstva . . . Kot rečeno, nobeden od teh odgovorov ni izmišljen, vsi so že bili verificirani v preteklosti na ta ali oni način in so sprejemljivi še za naprej. Če sprašujemo iz trenutka 1968, kaj storiti? Storimo isto. Še naprej bomo verovali v srečno prihodnost naroda, da nam v srečnem trenutku magičnega stika s srečno zvezdo slovenska mati rodi pesnika, ki bo velik kot France Prešeren . . . Kaj je narobe s temi odgovori? Vsi ti odgovori so že dobro znani, preverjeni, v njih ni trohice tveganja. Vsi, ki odgovarjajo na takšna vprašanja, so trdno vpeti v že preizkušeni sistem vrednot. In zdaj od nekoga, ki hoče oditi še naprej, nadaljevati revolucijo, akcijo . . . F. Jerman »po zdravem razumu« zahteva, naj odgovori, v imenu česa bo to počel. Kajti: početi revolucijo v Jermanovem mišljenjskem konceptu pomeni reproducirati že uveljavljene odnose. Če je tako, potem lahko ponudiš že uveljavljeno načelo, lahko dahneš v radovednega spraševalca lepo v celofan zavito formulo, prijetno na pogled in nenevarno za *danost*. Vprašanje o »imenu« izhaja iz *danosti*, iz stare zvijače z videzom in bistvom, kjer noben odgovor, če je še tako površen, ne more zgrešiti »resnice«. Kajti če ni resničen, je lažen le na videz, v bistvu pa pravilen, »saj so dobri fantje, le malce neugnani, premalo znajo, preveč govorijo in se premalo ravnajo po zakonih . . .« Seveda se položaj v trenutku spremeni, če nekdo noče, *danosti*, temveč *drugost*. Če nekdo kratko malo ne mara odgovoriti, noče ali ne more lepo skladno zaviti tistega paketa, ki bi zadovoljil »sodnika«. Če se spraševani upre in noče odgovarjati, ker se mu zdi vprašanje »problematično . . .«, to je zdaj nepreračunljivo dejanje, ni ga mogoče predvideti, to je zdaj nevarno početje. To je tudi nerazumljivo početje. Zato Jerman govori, da sam ne razumem, kar pravim. Jerman je, čeprav z drugačnim namenom, odkril »resnico«. Ne razume več. Kajti razumeti pomeni odpustiti, kot zelo tipično pravi neki slovenski pesnik v nekem svojem geslu. Ne odpusti tega, da ne vztrajam v *danosti*. Razumevanje je last *danosti*, tega, kar je.

Revolucionar počne nekaj, kar ni. Revolucionar črpa smisel svoje revolucije iz nečesa, kar še ni, zato ne more odgovoriti na vprašanje, kaj bo. Toda vse to je osebni problem revolucionarja. Dosti usodnejši je položaj za institucijo spraševalca, za »sodnika«, ki mora verificirati spraševančevo dejanje. »Sodnik« primerja reč s svojim nazorom o tej reči, njegova operacija se imenuje »*adaequatio rei et intellectus*«, je priravnavanje posameznega k splošnemu, neveljavljenega k uveljavljenemu, novega k staremu . . . Gre namreč za to, da spraševani akter odgovori sodniku, zakaj vendar počne svoja dejanja, zakaj hoče tisto, kar hoče, saj sodnik vendar ne more biti kar preprosto zadovoljen, da oni počne, kar hoče, da kar po svoji glavi blodi po svetu in se ne vključuje v institucije, ki imajo svoja pravila . . . Sodnik ima resnico v predalu, bistvo hrani v varno zakle-

njeni blagajni . . . Spraševani je obsojen na večni odsev resnice, na njen videz, na to, da je lahko trajno prevaran in da živi v večni zmoti, saj mu je resnica nedostopna, če ne pristane, da jo bo zvesto poslušal, ji sledil s plahimi koraki . . . No, četudi je uporen, sodnik pozna sredstvo, s katerim je njegovo upornost mogoče razložiti z navidezno upornostjo, mogoče je razglasiti upornika za slabo informiranega, pomanjkljivo obveščene v bistvu, ne seznanjenega s tajnim sporazumom, ki se je sklenil v jedru resnice . . . Hote ali neho te se upornik sprijazni z resnico, njegov upor je slej ko prej v območju resnice in laži, je slej ko prej afirmacija ali negacija resnice, kar je še vedno območje istega. In po starem Cankarjevem pravilu, da »oko še silneje zahrepeni po svetlobi«, če blodi po »temi«, je mogoče upor razglasiti za potrdilo resnice. Spraševanje in odgovarjanje o smislu »akcije«, o temelju »revolucije« je slej ko prej del diplomatske zarote, je mehanizem, ki deluje brez zastoja, je v sebi sklenjen in zase delujoč, precizen in samopotrjujoč, iz sebe vase alimentiran stroj, ki kamne upora zmelje v tenak prah, s katerim asfaltira staro pot danosti, vpetosti, ujetosti, konformizma, konservativizma, reakcije . . .

Če bi poskušal odgovoriti na vprašanje o smislu revolucije in o smislu vsega, kar počnem, bi privolil v začetno Jermanovo ugotovitev, da je revolucija rekonstrukcija danosti. Seveda ne mislim, da je sleherna akcija ali sleherna revolucija obsojena na Jermanov metafizični sistem. *Akcija je možna šele zunaj spraševanja in dogovarjanja. Je možna šele v »prostem času«, ko nas ne mori služba pri odgovoru.* In predvsem ni z revolucionarjevega stališča mogoče privoliti v nobene pogoje revolucije, ki bi zahtevali črno na belem, kaj bo ta revolucija počela. Jasno je namreč, zakaj Jerman postavlja vprašanje »v čigavem imenu?«. Zato, da kakšna nepredvidena akcija, kakšna revolucija, ki ni v načrtu, ne bi skalila miru tistih, ki poveljujejo območju vsega nehanja, ki hočejo imeti svet urejen, kot je urejena šolska čitanka — v obliki vprašanj in odgovorov.

Seveda skriva vprašanje »v imenu česa?« še vrsto drugih razsežnosti, od katerih ne bi kazalo prezreti odnosa med *imenom* in gibanjem, ki nosi neko ime. Jermanovo vprašanje pravzaprav cilja v tisto, kar ime *skriva*. Saj pravi, da sam ne razumem, kar pišem, tedaj pomeni, da že lahko počnem revolucijo, toda ne vem, kaj s tem hočem, kakšen smisel ima ta revolucija. Kot smo videli, Jerman s tem utrjuje tisto razliko, tisto temeljno pravilo, ki govori o resnici in videzu, o odsevu resnice itd. Jerman z drugimi besedami govori o bistvu naše akcije, o *bistvu* »proletarske kulture« in *bistvu* »kulturne revolucije«. Lahko bi rekli, da Jermana ne zanima niti proletarska kultura niti kulturna revolucija — njega zanima *bistvo*. Njega zanima smisel, resnica. Ne utegne se ukvarjati z vsemi temi »rogoviljenji« in »nepremišljenimi neumnostmi«, njega žene naravnost k bistvu, v jedro zadeve. Kot junaški kraljevič hiti odkrit *magično sestavo* vsega tega »rogoviljenja«, mudi se mu k resnici, saj

mu edinole z resnico in z bistvom kaže rešiti zakleto kraljičino, uročeno »mlado generacijo«, ki ne ve, kaj dela, in je skrajni čas, da ji nekdo to pove, da ji pokaže: pogledajte, otroci, za vašim hrbtom je bila zakopana čudežna listina, samo pedenj od mesta, kjer ste stali, le malo bi se sklonili, le korak bi storili, pa bi doživeli čudoviti trenutek razsvetljenja in odprlo bi se vam nebo, mogli bi se vključiti v viteško dogajanje resnice, bistva in smisla. Vse do magičnega dotika, ko je Jerman vzel »zadevo v svoje roke«, nam je bilo nejasno, kaj hočemo, blodili smo v temi, brez uspeha smo iskali zvezdo vodnico, krožili samo v blatni kotlini, iznad katere se nikdar ni dvignila megla. Kaj je tedaj z bistvom in imenom tega bistva? Bržkone se bomo strinjali, da v navadni rabi ime kaže le na zunanost, ki nas lahko prevara. Vrsto ljudi poznamo, ki imajo smešna imena, a so resnobni po naravi, vrsta imen zakriva za lepo fasado gnilo vsebino. No, zdaj nam je še kar jasno, kaj nam želi povedati F. Jerman. »*Skrivnost* pisave ni v njenem translilingvističnem proizvodnem procesu, pisava takšne funkcije ne more imeti, ker je konvencionalna, dogovorna in tako pri umetnih jezikih . . . kot v književnem jeziku rabi za *predstavljanje* smisla . . . *Pisava je vedno znak*«, razumno ugotavlja F. Jerman, »*in sicer znak nečesa . . .*« No zdaj smo se prepričali, da smo imeli prav, ko smo imenovali F. Jermana srečnega kraljeviča na poti k magičnim in nadvse znamenitim nalogam odkrivanja resnice, saj že takoj v začetku govori o *skrivnosti pisave*. Pisava je zanj na moč skrivnostna, a tudi lažna, saj prikriva neko skrito bistvo, saj le *predstavlja* smisel, ni pa sama ta smisel, je *suženj smisla*, ki ga je mogoče prezreti, ki rabi le kot sredstvo, da prek nje pridemo do glavnega cilja naše akcije. Pisava je po glosatorjevem mnenju le konvencionalna, lahko jo popolnoma zamenjamo, jo odlepimo in spravimo nekam na podstrešje. Pisava je po njegovem mnenju nadvse ubožna sama po sebi, spoštovanje si pridobi le takrat, kadar je njen *smisel*, njeno bistvo težko in zanimivo, očarljivo in polno skrivnostne moči. Pisava Jermana sploh ne zanima, ime ga sploh ne zanima, zanima ga smisel. V žarku zanimanja ni znak, pisava, predmet zanimanja je to, kar je za njo skrito. Če govorimo konkretnije: Jerman ni mogel razbrati pisave, ki jo pišejo nekateri, zagnal je pismo proč, rekoč, kaj me biga, kar pišejo, saj samih sebe ne razumejo, saj je vse skupaj »nepremišljena neumnost«.

Govorili smo o »dualizmu«. Morda se zdi, kot da je ta v napoto, da poskušam uvesti nekakšen nedualističen način mišljenja, da poskušam dokazati, kako se je ta dualistični način razmišljanja pokazal kot zabloda . . . Morda kdo razume, da poskušam odpraviti smisel in pomen, da smo nekateri v svoji preveliki vnemi pozabili na zgodovino in na kontinuiteto, na dialektiko, da smo zaripli od marksističnih gesel pozabili na jedro marksizma. Že je bilo slišati kritike, da nekateri, ko trdijo, da poskušajo obnoviti in obogatiti marksizem, napadajo samo bistvo marksizma, da hočejo zbrisati najbolj eminentne postavke marksizma . . . Takšne očitke je treba se-

veda zavriniti. Kot sem poudaril v uvodu, nikakor nimam namena izvršiti diverzije zoper obstoječi sistem vrednot, nikakor ne mislim predlagati novega »programa« — moj namen je slej ko prej poskušati prikazati zagate nekega načina mišljenja — tedaj tudi moje težave pri tem, skratka, moja raven je raven refleksije, je raven opazovanja, analize, ni aktivistična raven, kajti aktivizem slej ko prej nasede na pesku slabe neskončnosti, je povezan z lastnim uničenjem in se prej ali slej ujame v lastno zanko, ko postane predmet lastnega uničevalsko-konstruktivističnega nagona. Ravno v tem je glavni nesporazum med Jermanom in teksti, ki jih enači z manifesti birokratizma. Ves kompleks, ki ga opisujejo avtorji: Philippe Sollers, Jacques Derrida, Julija Kristeva, Jean-Louis Baudry in drugi iz skupine Tel Quel, je ravno precizna refleksija stanja, ki ga je povzročilo humanistično kopičenje resnic, blagih smislov in vseh vrst »bistev«; je po svoje tudi njihova radikalna destrukcija, ampak v znaku svobodne — pluralistične izbire. Kajti »program«, ki ga ponujajo, je predvsem znanstvene, tedaj »neuporabne« narave. Program, kot ga piše Philippe Sollers, se zavzema za »izdelavo teorije miselne celote, ki izhaja iz prakse pisanja«, ki prekinja (*prelom*) »zgodovino literature«, katera kopiči tekste v mitičnih ustanovah te družbe kot nedotakljiva dela ustvarjalnih genijev. Vsa ta dela, ki dajejo primat besedi pred pisavo, besedi, ki je del govora, pred pisavo, ki, kakor da je posnetek tega govora, *predstavljanje besede*, označuje Sollers kot »govorečo ideologijo«, »ekspresivno in reprezentativno« šaro, na katero je, žal, navezan ves evropski tradicionalni razum, poln mitologij in retorike. Ker imenuje težnje, ki so v zgodovini poudarjale *smisel* pisave in ki so, da bi lažje prišle do smisla, to pisavo kar zbrisale, »govorečo ideologijo«; tudi naprej v tekstu zaradi večje nazornosti operira z ideološkimi (tradicionalno marksističnimi) oznakami. *Tekstualna pisava*, v kateri nastopajo vsi svetovni fenomeni enakopravno *kot teksti* in kjer pesniški znak postaja znak samega sebe, postaja tekst kot vsi drugi, je zanj »proletarska literatura«; zagovorniki tradicionalne kulture, ki imajo pisavo za neke vrste dekorativno zunanost, nevarno možnost neresnice (videz), so *buržuji*. Beseda ima enako funkcijo kot denar v kapitalističnem sistemu. Enako pravi o »smislu«. »Ko smo spoznali«, pravi Sollers (»Pisava kot funkcija družbene transformacije«, »Tribuna«, številka 5/1968), »da je ‚smisel‘ v procesu govora igral vlogo, kot jo ima denar v cirkulaciji blaga, ni bilo vprašanje, da bi ‚opustili smisel‘, ampak da bi opozorili na možnost — kar je velikega teoretskega pomena — študija procesa njegove produkcije...«. Literatura, ki jo osvobaja Tel Quel, je predvsem *delujoče pisanje* (*scription opérante*), je *brezosebna*, ker jo piše ves svet in ne »po božje« obdarjeni avtor. Takole definira »stalno literaturo« Sollers: »neki subjekt (povečini povzdignjen nad delavca v bazi) »ustvari neko delo«, ki je *vredno* denarja (če govoreči kodeks razglasi njegov »smisel« za reprezentativen). Denar, ekonomski aspekt »objave« govora in njegove

ideološke orientacije, diktira apologijo in vrednotenje »smisla« (ki je vedno samo neki »določen smisel«) kot temeljni pojem. Kritizirati to prednjačenje tega pojma še ne pomeni odkloniti smisla: beseda *smisel* in *smisel* sta dve različni stvari, kakor tudi pojem *psa* ne laja. Za govorečo ideologijo — deskriptivno, zaprto v »pomen« (*vouloir dire*) — je način produkcije znaka indiferenten Takšno pojmovanje je seveda zelo jasna kritika tiste Jermanove misli, ki pravi, da je pisava vedno samo »znak nečesa«, kajti ta Jermanova misel jasno kaže pot ven iz pisave, v izničenje pisave, saj je le »konvencionalna«. Misel, ki misli razmerje med označujočim in označenim kot *poljubno*, (Saussure . . .) še vedno daje primat besedi pred pisavo. Seveda ne gre za to, da bi zdaj zahtevali »rehabilitacijo« pisave glede na besedo, ampak za to, da se, glede morebitne nove porazdelitve teh funkcij, sistematično prouči izključitev, ali kot pravi Derrida, »ponižanje, katerega predmet je bila pisava, po določeni ideologiji«.

Teorija, o kateri je govor, postavi »v razvidnost dokončni protislovni status tekstualnega pisanja, ki *ni jezik* (langage), temveč, vsakič, *destrukcija jezika* . . . Ta destrukcija in ta negacija sta razloženi s teorijo, ki je torej jezik (langage) te destrukcije jezika (langage)¹ »Teorija označuje radikalno neekspresivnost tekstualne pisave, njeno variabilno in večsmerno (plurilinéaire) igro, njeno funkcijo ,integrativnega', aktivnega in produktivnega spoznanja ,stvarnosti'; njen odnos do ,monumentalne zgodovine' kot spodbijanja ,kurzivne' zgodovine. Teorija poudarja meje med tekstualno pisavo (večdimenzionalna dobesedna mreža, verige generacij in recipročnih transformacij, vsote, ki so prazne porabe jezika po svoji artikulaciji) in netekstualno pisavo (linearno, ekspresivno, kavzalno, nevpisano in nepovezano s ,pisanim prostorom'). Teorija kaže, kako tekstualna pisava, po pravilu izključena iz ,sedanjosti' (katere naloga je, da je ne priznava), konstituira ravno to zgodovino — in ideološko razgaljenje — razlikovano od te sedanjosti²

Baudry je nekje zapisal, da družba zagotavlja suverenost nekega sistema, dokler ta sistem skriva, »kamufliira« proces produkcije na katerikoli ravnini. Ko povezuje pojav novih literarnih teorij s koncem humanizma (Foucault), pravi, da izgine tudi vzrok, subjekt pisanja in z njim vred »pisatelj«. »Pisava ne predstavlja ,kreacije' izoliranega posameznika; ne moremo je šteti za njegovo lastnino, temveč — narobe: prek imena, ki je le še tekstualni fragment, se nam pisava prikazuje kot ena izmed posebnih manifestacij splošne pisave. Že psevdonim je fenomen, ki datira iz zbrisanja pisatelja kot ustvarjalca in lastnika svojega dela³ Zanimiva je Baudryjeva definicija *akavzalne pisave*: »Na neki način bi definirali akavzalno pisavo naj-

¹ Philippe Sollers, »Programme«, »Tel Quel«, 31.

² Ibidem.

³ Jean-Louis Baudry, »Écriture, fiction, idéologie«, »Tel Quel«, 31.

prej z izginotjem enega označujočega, ki ji je hkrati izvir (avtor kot vzrok) in cilj (resnica, zakon, ekspresivnost). Ko je izgubila svoje opore, ko ni več (kot pravi Derrida) podvržena, odvisna in druga v odnosu do Logosa, postaja pisava, namesto da bi bila instrument predstavljanja, sama *kraj akcije*, ki je ne moremo imenovati predstavljanje, če se v njej nič njej zunanjega ne predstavlja (zastopa) — postaja hkrati scena in spektakel, igralec in gledalec, igra, kakor se izraža v ‚dionizični‘ dimenziji ‚eksistence in misli‘. Misliti pisavo v izrazih predstavljanja, to bi pomenilo, če je pisava res tisti znak, ki se izbriše, tisto umirajoče življenje, da lahko prisostvujemo njeni smrti kot predstavi (spektaklu) . . .⁴ Če bi povzeli vse te misli o »pisavi«, bi lahko rekli, da »nova literatura« »brez oseb, ki branje zavajajo k iskanju zadnjega smisla« razpenja mrežo informacij, ki je kompaktna, da zaduši »zadnji smisel« in definitivni namen. *Pleonazem namenov zaduši literaturo*. Teorija »pisave« poudarja *proces produciranja smisla*, literatura ni neki vnaprej pripravljen odgovor na bralčevo radovednost, je *polje*, kjer se srečujeta bralec in pisatelj z enakima vlogama in izdelujeta pomene. Zelo podobno kot kapitalist, ki se rad hvali, da kapital ustvarja presežno vrednost, meni današnji literarni buržuj, da je knjiga vredna le, če je oplemenitena z namenom in ciljem, če ima v lasti resnico, seveda tisto, za katero že ve in ga v ničemer ne more presenetiti, ne more ga vreči iz miru, le skladno in blago potrjuje, kar je že sam mislil. To so knjige, ki napihnjene s smisli opravljajo akcijo namesto bralcev, ki jih je mogoče brati brez lastne udeležbe. *Prikrivajo dualizem*. Pisatelj je demiurg, ki je opravil celotno delo, on jamči za pravilno uporabo literarnih pravil, za neoporečen jezik, za dobro slovnico . . . Roland Barthes se imenitno norčuje iz vloge, kakršno danes pripisujejo »pisateljem«, ko opisuje »pisatelje na počitnicah«. Tudi tisti, ki ničesar ne počno in samo počivajo, preprostim očem odkrivajo presenetljivo čudežno lastnost: to, da se vedejo kot popolnoma nadvani zemljani, jim daje neko mistično vrednost, jih zapiše še više med literarne bogove, saj njihovo brezdelje brez dvoma skriva neko posebno skrivnost, nekakšno nepredvidljivo rešitev tajne uganke . . .⁵

Mesto producenta v produkcijski družbi je najprej mrzko pisatelj samim, takoj nato pa vsem tistim, ki vzdržujejo pisateljski mit, da bi prikrili svojo nepotrebnost. Vendar kaže problem, kot nam ga zastavlja sodobna literarna znanost, kljub vsemu temeljito premisliti. Premisliti je treba problem, ki nam ga v izredno jasni obliki podaja Julija Kristeva⁶: »Literarni tekst se uvršča v celoto tekstov: je pisanje-replika (funkcija ali negacija) nekega drugega (nekih drugih) teksta (tekstov). S svojim načinom pisanja: tako da bere predhodni ali sočasni literarni korpus, avtor živi v zgodovini in družba se

⁴ Ibidem.

⁵ Roland Barthes, »Mythologies«.

⁶ Julija Kristeva, »Za semiologijo paragramov«, »Tel Quel«, 29.

piše v tekstu. Paragramatična znanost se mora tedaj ozirati na neko ambivalenco: poetični jezik je dialog dveh govorov. Tuj tekst vstopa v mrežo pisanja: to pa ga vsrka po specifičnih zakonih, ki jih je treba odkriti. Tako v paragramu nekega teksta funkcionirajo vsi teksti prostora, ki ga pisatelj bere. Pisatelj *participira* v neki alienirani družbi prek nekega paragramatičnega pisanja, izhajajoč iz lastne alieniranosti... ‚Brati‘ pomeni torej *agresivno participacijo*, aktivno polaščanje drugega. ‚Pisanje‘ bo torej ‚branje‘, ki je postalo produkcija, dejavnost: *pisanje-branje*, paragramatično pisanje bo prizadevanje za agresivnostjo in totalno participacijo. ‚Plagiat je potreben‘ — Lautréamont.)...«

Druga stran je odprta. Dialog je v polnem zaletu. Razprli smo vprašanja, ki kličejo po novih vprašanjih, ne da bi zahtevala odgovor. Mogoče bi bilo nadaljevati pogovor pozno v noč, vendar so že stavki in pisave, ki jih navajam, dovolj provokativni, da se za trenutek zaustavimo in premislimo, kako nadaljevati v najbolj produktivni smeri. Slovenska literatura stoji seveda še pred posebnim problemom, ko mora konfrontirati svojo zaspanost in slepo blodnjo v krogu realizma (ekspresionizma) z delom, opravljenim zunaj svojih meja.

Pavel Hruby

Problemi in dileme češkoslovaškega gospodarstva

I. ZNAČILNOSTI DOSEDANJEGA EKONOMSKEGA RAZVOJA V ČSSR

Pot Češkoslovaške od avtoritarnega k demokratičnemu socializmu vodi prek mnogih zaprek. Ena izmed njih je gospodarstvo države. Četudi se bo posrečilo popolnoma zadovoljivo rešiti vprašanje federativnega sožitja med Čehi in Slovaki in ustvariti demokratične institucije, ki bodo v vsem ustrezale potrebam moderne razvite industrijske družbe, ki temelji na družbeni lastnini proizvodjalnih sredstev, pa ostaja gospodarstvo — kolikor zares ne bo začelo delovati učinkovito — Ahilova peta te faze socializma.

Ni dvoma, da bo uveljavljenje resnične socialistične demokracije močno sprostilo iniciativo državljanov ter s tem zvišalo produktivnost družbenega dela, vendar pa to še ne bo odstranilo današnje neučinkovitosti češkoslovaške ekonomike. Samo hiter prehod od centralnega, administrativno direktivnega modela k samoupravnemu tržnemu modelu, podobno kot se je to zgodilo v Jugoslaviji, bo v tej smeri pomenilo izboljšanje. Ustvariti pogoje za delovanje tržnega mehanizma brez večjih gospodarskih pretresov in inflacije pa je veliko težje kot uresničiti federalizacijo in demokratizacijo — kolikor seveda ne bo prišlo spet do takšnih ali drugačnih zunanjih posegov.

Da bi lahko videli, kje je danes češkoslovaško gospodarstvo, moramo na kratko analizirati njegov dosedanji razvoj.

Ekonomika ČSSR se je mnogo let razvijala na videz izredno uspešno. Proizvodnja je vsako leto naraščala, prav tako tudi produktivnost dela, prirast delovne sile je bil brez preostankov absorbiran, razen tega pa so ga morali še črpati iz obrobnih rezerv — na primer iz kmetijstva, z zaposljevanjem ženske delovne sile in podobno. Tako je bila nenehno zagotovljena polna zaposlenost. Realna mezda in celotna življenjska raven sta bili najvišji v socialističnem taboru in sta neprestano rasli.

Potem je prišlo leto krize 1963, ko je industrijska proizvodnja zastajala, narodni dohodek pa je celo padel. Napredovati po poti sprejetega petletnega načrta (1961—1965) ni bilo več mogoče. Od tedaj vodijo gospodarstvo države samo letni načrti. Seveda se v takšnih okoliščinah zastavi vprašanje, ali je to sploh še socialistično vsedružbeno načrtovanje, ko pa je proizvodnja planirana samo za eno leto. Ali je to sploh planiranje?

Zato so se lotili temeljite analize državne ekonomike, ki so se je udeležili predvsem ekonomski teoretiki. Rezultat te analize je pokazal, da dosedanji razvoj še zdaleč ni bil tako uspešen, kakor so to prikazovale statistike in državni dokumenti. Nekateri ekonomisti celo sodijo, da so bili uspehi v nekaterih panogah, posebno v težki industriji, doseženi ob takšnem zaostajanju lahke industrije, kmetijstva in infrastrukture, da je težko govoriti o ekonomskem napredku.

socialistične dežele

Na splošno je analiza označila celoten dosedANJI razvoj za tipično ekstenziven razvoj, ki je z železno nujnostjo vodil naravnost k poglobljanju nesorazmerij. Te so se izrazito pokazale v cikličnem gibanju gospodarstva kakor tudi v njegovem mrtvem teku, končno pa tudi v napačnem investiranju.

1. Doba ekstenzivne rasti

Gospodarstvo neke države se razvija ekstenzivno, če pospešujejo njegovo rast s povečevanjem osnovnih fondov ter z zviševanjem števila zaposlenih. V ČSSR so v povojnih letih zelo intenzivno iskali in razširjali naravne vire ter pospeševali predvsem pridobivanje premoga, rud in tistih rudnin, ki so potrebne za proizvodnjo cementa. Zgrajene so bile nove separacije v rudnikih premoga, nove železarne, plavži in cementarne. Po proizvodnji premoga, jekla in cementa na enega prebivalca je Češkoslovaška prehitela vse države Zahodne Evrope. Ta proizvodnja pa je potrebovala velikanske količine električne energije. Zato so zgradili veliko novih elektrarn, pretežno termoelektarn na rjav premog, tako da so se kapacitete za pridobivanje električne energije osemkrat povečale. Kljub temu pa hitrost rasti proizvodnje elektrike v ČSSR zaostaja za industrijskimi državami Zahodne Evrope in skandinavskimi državami, kar hkrati neposredno kaže na kvalitativno zaostajanje strukture češkoslovaške ekonomike. Povečanje industrijske proizvodnje kaže predvsem težka industrija. (Indeks povečanja osnovnih industrijskih fondov znaša od leta 1948—1950 — 257, indeks povečanja skladov v strojni industriji pa 460.)

V istem času se je povečala zaposlenost v gospodarstvu nekako za milijon delavcev. Ker pa se je hkrati zmanjšalo število kmetijskih delavcev prav tako za milijon, to pomeni, da se je v drugih panogah zaposlilo kakih dva milijona delavcev, od tega v neproizvodni sferi 450.000, v proizvodni sferi pa 550.000. Indeks zaposlenosti v industriji je zrasel na 151, v gradbeništvu pa na 206.

K letnemu prirastku narodnega dohodka so ekstenzivni viri prispevali v poprečju za 82 %, intenzivni viri (to pomeni rast produktivnosti družbenega dela) pa samo za 18 %. Na zahodu je to razmerje približno 35 % : 65 %, kar je prav nasprotno.

Majhen delež intenzivnih dejavnikov pri ustvarjanju narodnega dohodka je nastal zaradi postopnega zniževanja učinkovitosti osnovnih fondov. Ta je v letu 1948 padla za eno tretjino. Še bolj izrazito je naraščal kapitalni koeficient (tako imenovani mejni kapitalni koeficient) in to skoraj trikratno. Hitrost rasti produktivnosti živega dela ni presegla hitrosti rasti opremljenosti dela. Potrošnja surovin in materialov je včasih naraščala in to zaradi izčrpanosti naravnih virov ali pa zaradi neugodne organizacije ali zaradi slabih gmotnih spodbud (na primer v gradbeništvu) in končno tudi iz političnih razlogov. (V Stalinski dobi vsesplošnega sumničenja so namreč tehniki, projektanti in konstruktorji gradili mnogo močnejše in trdnejše konstrukcije, kot so bile potrebne, pri tem pa seveda trošili tudi več materiala).

Naznačeni razvoj je povzročil padec učinkovitosti češkoslovaške ekonomike: v družbenem produktu je padal delež narodnega dohodka (od 55 % na 45 %), rasel pa je delež investicij v narodnem dohodku. Res je, da statistike navajajo delež investicij 23 %—26 %. Ker pa se izračunavajo investicije po cenah na debelo, splošna potrošnja pa v cenah na drobno, znaša dejanski delež investicij nekako eno tretjino narodnega dohodka. To pa pomeni, da ostaja od vsedružbenega produkta za potrošnjo prebivalstva zgolj 30 %.

V dvajsetih letih so v proizvodnjo investirali kakih štiristo milijard kron. Kljub temu, da so se osnovni fondi podvojili, od tega strojni park in oprema kar za štirikrat, je eden izmed glavnih delov osnovnih fondov

zastarel. To je bilo zaradi enostranske usmeritve investicij v industrijo goriv in energetike, v rudarstvo in težko strojno industrijo. V tekstilni in oblačilni industriji je 80 % strojev in naprav starejših od deset let, skoraj 60 % starejših od dvajset let in skoraj 40 % starejših od trideset let. V prehrabeni industriji so podobni podatki 70 %, 50 %, 30 %, v proizvodnji papirja in celuloze 74 %, 55 %, 30 %, v poligrafični industriji 70 %, 50 %, pri strojogradnji pa 60 %, 24 %, 8 %. Skoraj polovica parnih strojev je starejša od trideset let. Modernizacijo nujno potrebuje industrija stekla, keramike, porcelana, pohištvena in lesna industrija, pa tudi promet in zveze. Osnovni stanovanjski fond se je le malo povečal, veliko stroškov bo zahtevalo že samo vsakdanje vzdrževanje.

Težko je uganiti, kako velike bodo morale biti investicije v te zaostale panoge industrije, v zveze in v kmetijstvo, mnogi ekonomisti pa sodijo, da ne bodo znašale dosti manj od tistih 400 milijard, ki so jih investirali v težko industrijo. S tega vidika prečrpavanje presežka proizvodnje iz lahke v težko industrijo v preteklih letih ni bilo preveč ugodno.

2. Začarani krog

Ekstenzivni razvoj gospodarstva v državi, ki je glede naravnih virov razmeroma siromašna in ima majhen populacijski prirastek, je moral privedi do stopnjevanja protislovij, in to tedaj, ko so se ekstenzivni viri začeli izčrpavati. Sicer pa je sama koncepcija razvoja (to je tako imenovana jeklarska koncepcija) okrepila nesorazmerja ter je zašla v začarani krog.

V čem temelji začarani krog? Temeljna koncepcija razvoja gospodarstva od leta 1948 je bil razvoj težke industrije, njen delež se je povečal in znašal eno tretjino češkoslovaške industrijske proizvodnje v letu 1965. Ker potrebuje strojna industrija veliko železa in jekla, je bilo nujno potrebno povečati proizvodnjo črne metalurgije. Ta je spet zahtevala večjo proizvodnjo premoga, primerne za koksiranje, in večjo proizvodnjo električne energije. Razen tega je bilo treba razviti pridobivanje rudnin in boljše opremiti rudnike — Češkoslovaška namreč sploh nima bogatih rud — ter povečati njihov uvoz, predvsem uvoz železne rude iz Sovjetske zveze.

Razvoj rudarstva, črne metalurgije, energetike in strojne industrije je zahteval nov priliv moške delovne sile. Ženske za takšno delo niso primerne, ker je to pretežno in naporno delo, ki je pri nas ženam z zakonom prepovedano. Delovno silo so dobili tako, da so je manjši del premestili iz lahke industrije, večji pa iz kmetijstva, ki je v tej dobi imelo kakih 25 % manj delavcev kot pred vojno. Kmetijstvo, ki ga je poleg tega še močno prizadela kampanjska kolektivizacija in relativno majhna mehanizacija (tako je bil v letih od 1948—1956 porast mehanizacije manjši od porasta strojev v razvitejših državah zahodne Evrope) je prišlo v velike težave in ni moglo v zadostni meri založiti trga. Kmetijska proizvodnja namreč ni dosegla predvojne ravni. Povečevanje dohodkov uslužbenecv predvsem v težki industriji, kjer so mezde višje, je okrepilo pritisk na trg prehrabnih predmetov. Zato je bilo treba zvečati uvoz prehrabnih proizvodov, zanje so izvažali predvsem stroje. S stroji so plačevali tudi uvoz rudnin.

To pa pomeni, da je povečan izvoz strojev zahteval njihovo povečano proizvodnjo z vsemi nadaljnjimi posledicami: povečati je bilo treba proizvodnjo v rudnikih, v črni metalurgiji, v energetiki, pridobivati vedno novo delovno silo in jo trgati iz kmetijstva. Posledica je bila stagnacija kmetijske proizvodnje ob povečanem pritisku na trg s prehrabnimi artikli, s tem pa tudi povečan uvoz prehrabnih proizvodov za povečan izvoz strojev itd.

S tem se je zviševal tudi uvoz rudnin. Zaradi uvoza rudnin in prehrabnenih proizvodov se je povečal izvoz strojev toliko, da ni bilo mogoče tako hitro zamenjavati domačo zastarelo opremo, da bi lahko strojna proizvodnja ujela korak s svetovno proizvodnjo. Proizvodnja strojev je v poprečju zastarela, s tem pa se je poslabšal njen plasma na tujem tržišču. Za isti uvoz je bilo treba povečati izvoz strojev s prej naznačenimi posledicami. S tem se je vedno bolj večala pasiva v zunanji trgovini, najprej s kapitalističnimi državami, kasneje pa tudi z nekaterimi socialističnimi državami razen s Sovjetsko zvezo.

3. Mrtvi tek

Nesorazmerja so se poglobljala tudi v drugi smeri. V šestdesetih letih so ugotovili, da je hitrost rasti družbenega bruto produkta v industriji dva do štirikrat večja kot pa hitrost rasti narodnega dohodka. To pa pomeni, da proizvodnja absorbira povečanje v pretežni meri sama. Pri približni in podrobnejši analizi pa se je pokazalo, da ne gre za slučajen pojav. Ekonomisti menijo, da ta proizvodnja za proizvodnjo znaša kakih 15 % družbenega produkta. To pa spet pomeni tole: če bi bilo mogoče to proizvodnjo za proizvodnjo odpraviti, bi lahko dosegli isto stopnjo rasti narodnega dohodka, če bi znižali celoten družbeni bruto produkt za 15 %. S tem pa bi prihranili delovno silo, potrošnje surovin in materialov, znižal bi se uvoz, s tem pa bi postal izvoz bolj ugoden. Na koncu bi s to omejitvijo družbenega produkta narasel narodni dohodek, ker bi postalo gospodarstvo bolj učinkovito. Seveda pa bi bil temu pogoj, da bi ugotovili, kje je pravzaprav ta mrtvi tek. Razprostrt je po raznih gospodarskih panogah, razen tega pa ima še druge vzroke, med drugim tudi politične, ki povzročajo nizko produktivnost dela.

Pomembno nesorazmerje povzroča važen pojav, ki se kaže tako v zunanji trgovini kakor tudi na notranjem trgu. Pri nas je bolj ugodno izvažati osnovne izdelke in proizvode, z nizko stopnjo predelave (to so koks, premog, žlahtne kovine, kaolin, mostne konstrukcije, železniški tiri in podobno), kot pa tiste končne izdelke z visoko stopnjo predelave. To pomeni tole: čim višja je stopnja predelave surovine pri nas, tem manjša je produktivnost dela v primerjavi s poprečji, ki jih dosegajo v industrijsko razvitih državah.

Jasno je, da korenini ta pojav, ki nasprotuje vsem znanstvenim spoznanjem, predvsem v deformacijah mezd in cen. Velik delež pri tem ima zaostalost večine obdelovalnih panog.

II. DISKUSIJA O OSNOVNIH VZROKIH ZAOSTAJANJA

1. Dva vidika

Analiza gospodarskega razvoja ČSSR je prisilila ekonomiste, da so začeli razkrivati glavne vzroke za zaostajanje in neučinkovitost. Tu pa so se ekonomisti razdelili na dve skupini: prva skupina je videla glavni vzrok v neugodni strukturi ekonomike, ki je zanemarila potrošniško industrijo, kmetijstvo in infrastrukturo. Ta skupina je imela glavne zagovornike v državnem uradu za planiranje, oziroma v državni planski komisiji. Druga skupina ni zanikala, da je struktura neugodna, vendar pa je videla glavni vzrok za neučinkovitost v centralno-administrativnem direktivnem modelu planiranja in upravljanja gospodarstva, ki so ga uvedli še za stalinske ere, in je bil v tesni zvezi z avtoritarnim političnim sistemom.

Ni slučajno, da so bili v prvi skupini napredni ekonomisti iz centralnih institucij, iz državne planske komisije, ki so tako ali drugače sodelovali pri organizaciji preteklega razvoja, v drugo skupino pa so sodili predvsem ekonomisti teoretiki. Zastavonoša druge skupine je bil

teoretik Ota Šik, ki je dosledno in pogumno že nekaj let brezkompromisno uveljavljajl svojo koncepcijo. Medtem ko je prva skupina zahtevala milijardne investicije za spremembo strukture, je dokazovala Šikova skupina, da mora imeti prednost odstranitev centralno-administrativnega in direktivnega modela ter preusmeritev gospodarstva na samoupravni tržni model. Samo ta model lahko zagotovi, da bodo stomilijardne investicije v spremembi strukture zares učinkovite in da ne bo prišlo že čez nekaj let do zahtev po novi spremembi strukture, kakor se je to zgodilo prav zdaj. (Prednostni razvoj teške industrije, posebno strojne industrije, so po letu 1948 utemeljevali prav s tem, da je dotedanja češkoslovaška proizvodna struktura neugodna tako z vidika zunanje trgovine kakor tudi z vidika notranjega trga in da so potrebne milijardne investicije za njeno spremembo. Potem, ko so izvedli spremembo, so hitro ugotovili, da je nova struktura neugodna.)

Jasno je, da mora sprememba strukture korakati z roko v roki s spremembo modela delovanja, kar pomeni, da tržni model predpostavlja ravnotežje na trgih, ki pa ga današnja struktura ne more zagotoviti. Vendar pa ni mogoče ugotoviti, katera proizvodnja je za Češkoslovaško danes in dolgoročno dejansko ugodna in učinkovita, ker to preprečuje administrativno-direktivni model s svojimi meznimi in cenovnimi deformacijami. Zato ima v načelu prav Šikova skupina. Prednost ima sprememba modela. Njena neugodnost — kot neugodnost skupine teoretikov — je bilo nezadostno poznavanje razmerij dejanskega poteka reprodukcije in tako ni mogla dati praksi podrobnih navodil za ravnanje, ravno to pa je praksa zahtevala. Poleg tega niso dovolj podrobno in globoko obdelali nekaterih pomembnih problemov novega modela, kakršni so na primer vprašanje podjetij in njihove organizacije, vprašanje organizacije samoupravljanja, način nameščanja direktorjev, vprašanje vzajemne kompetentnosti delavskih svetov in direktorjev podjetij, zlasti pa niso obdelali težavne problematike cen, ki je za češkoslovaško gospodarstvo ključno vprašanje.

Te pomanjkljivosti so se pokazale takoj, ko je nastopila doba dejanj, to je pomladi in poleti 1968. leta. Ko je končno postal Šik namestnik predsednika vlade ter je že imel pristojnost, da bi lahko svoj model začel realizirati, je moral omogočiti dolge diskusije in razprave o načinu delovanja. S tem pa smo zgubili prvo polletje leta 1968 in še preden je prišlo do realizacije modela, je prišla usodna noč z 21. na 22. avgust in zavoľjo tega so se vse priprave na uresničenje novega modela ustavile. Izvajati jih bo zdaj veliko teže kot prej. Prišlo bo do mnogih notranjih in zunanjih težav, posebno ker se je glavni zastavonoša tega novega modela iz političnih razlogov umaknil s svojega položaja namestnika predsednika vlade.

2. Diskusije o ekonomskem in političnem modelu

Diskusija o ekonomskem tržnem modelu se je na široko razmahnila že po letu krize leta 1963. Teoretično so nanjo vplivali poljski teoretiki, posebno knjiga W. Brusa: *Modeli socialističnega gospodarstva*, pa tudi jugoslovanski ekonomisti, predvsem pa jugoslovanska praksa. V začetku je diskusija tekla v strokovnih revijah, kasneje pa se je prenesla tudi na strani glavnega partijskega glasila *Rudé právo* in v druge časopise. Treba je poudariti, da je ni v nobenem pogledu nihče oviral in da so že leta 1964 na pobudo vodstva KPČ izdelali precej ekspertiz, do konca 1965. leta pa so odločili, da bo Češkoslovaška prešla od administrativno-direktivnega k tržnemu modelu gospodarstva. Tedaj še ni bilo jasno, ali bo to samoupravni ali menedžerski tržni model. Ker pa politikom ni prišlo na um, da bi priznali napake in škodo, ki jo je povzročil stari model, je bil tržni model uradno imenovan »izpopolnjen sistem plani-

ranja in upravljanja«. Naziv naj bi izrazil načelo, »da je dotedanje gospodarstvo bilo vodeno pravilno in z velikim uspehom, da pa bo v prihodnosti sistem še bolj izpopolnjen«.

Ko so v načelu sprejeli novi model, se je v vseh komunikacijskih sredstvih začela velika kampanja, ki naj bi seznanila široko javnost s podrobnostmi tržnega modela.

Vsiljuje se vprašanje, zakaj je partijsko vodstvo z Novotnim na čelu sprejelo načela tržnega modela in to celo na zahtevo samega Novotnega, čeprav je moralo vodstvo prej ali slej zgubiti ekonomski temelj za svoje administrativno-direktivno odločanje. Odgovor je na dlani: ni bilo nobenega drugega izhoda, saj se je vodstvo zavedalo, da bo dotedanji ekonomski razvoj stopnjeval svojo neučinkovitost do te mere, da bo nujno potrebno znižati realne delavske mezde, in to celo v težki industriji. S tem bi režim zgubil politično oporo, kajti do tedaj se je vedno posrečilo vzdrževati, pa tudi počasi zviševati raven realnih mezd. Vodstvo z Novotnim na čelu je upalo, da se bo center z uvedbo ekonomskega tržnega modela z njegovo sorazmerno avtomatiko otrešel skrbi za gospodarstvo. To se bo razvijalo veliko ugodneje kot pa doslej, hkrati pa bo mogoče ohraniti dosedanji avtoritarni politični sistem, ki ga bodo uspehi na gospodarskem polju samo še okrepili.

Tu pa je vodstvo spregledalo dve načelni okoliščini, ki sta nenaavadno pomembni. Prvič — tržni mehanizem je po svojem bistvu demokratičen in decentraliziran in tudi v socializmu mora imeti svoje politične posledice. Ni mogoče torej avtoritarno in s centralno-administrativnimi metodami trajno vladati v politiki, ko je hkrati ekonomija demokratično decentralizirana. Drugič: prehoda od administrativno-direktivnega modela k tržnemu modelu in v njegovih posledicah k samoupravnemu tržnemu modelu ne spremlja takoj gospodarski vzpon. Narobe. Prehod je zelo težak, pomeni prevrednotenje dotedanjih preferenc in torej tudi okrnitev mnogih dotlej zadovoljenih interesov. In ne samo to, nenehno namreč grozi z inflacijskimi pritiski.

Napredni ekonomisti so seveda vedeli, da bo decentralizacija ekonomske oblasti neizbežno povzročila tudi decentralizacijo politične oblasti, vendar pa diskusije o političnih vidikih novega modela niso bile dovoljene.

Medtem ko se je v poteku diskusij ekonomska znanost na Češko-slovaškem precej razvila, pa ni bilo mogoče do leta 1968 govoriti niti o začetkih neapologetske politične znanosti. Nekaj uspehov je dosegla samo sociologija, ki so jo začeli podpirati enako kot psihologijo zaradi priprav na novi gospodarski model (uvedba določenih institucij za opazovanje tako imenovanih *human relations* v podjetjih).

3. Omahljivo uvajanje tržnega modela

Če bi uvedli ekonomski tržni model že 1963 in v naslednjih letih, bi si češkoslovaško gospodarstvo prihranilo veliko škodo in danes bi lahko že stopilo na pot enakomerne rasti.

Vendar pa v logiki družbenega razvoja pri danem razmerju oblastniških sil to ni bilo mogoče. Vodstvo Novotnega še ni zgubilo vse avtoritete in predvsem se proti njemu še niso izoblikovale dovolj močne sile.

Zato se je lahko začel realizirati ekonomski tržni model samo od zgoraj, in še to samo v skladu s predstavami tega vodstva. Treba pa je poudariti, da je tisti del vodstva, ki je imel na skrbi gospodarstvo, spadal k progresivnemu krilu. Zato se je posrečilo uvesti določene prvine že leta 1966, v letu 1967 pa celo začeti s pospešenim uvajanjem novega gospodarskega modela. (Na koncu 1966. leta so sprejeli resolucijo o pospešenem uvajanju novega sistema.)

Zato mnogokrat samostojne odločitve podjetij samo povečujejo kaos, ki ga je povzročil administrativno-direktivni centralistični sistem.

Uvajanje seveda ni šlo brez paradoksov, saj ob nameri Novotnega, da ohrani avtoritarni politični sistem, česa drugega tudi ni bilo pričakovati. Tako je bilo izročeno uvajanje ekonomskega tržnega modela, ki je po svojem bistvu decentraliziran, centralnim organom (ministrstvu in državni planski komisiji), ki že po svojih delovnih metodah in po svojem položaju niso mogli biti posebno zavzeti za dosledno izvajanje ekonomskega modela. Del tamkajšnjih uslužbencev sploh ni razumel njegovega pomena. Tako se je lahko zgodilo že na samem začetku, ko je bil novi model načelno sprejet, da so močno okrepili centralistično prvino z organiziranjem generalnih, področnih uprav, ki pomenijo višek administrativno-direktivne koncentracije češkoslovaške industrije.

Te generalne uprave so proglasili za najvišji organ decentralizirane sistema in poudarjali, da prav njihova gospodarska oblast zagotavlja gospodarstvu njegovo avtonomijo. Dejansko pa so gospodarska ministrstva gledala nanje kot na svojo podaljšano roko, vzvod, s katerim so hotela upravljati podjetja.

In ko so 1967. leta formalno dovolili podjetjem, da si izbirajo proizvodni sortiment (državni plan je vseboval samo 12 pomembnih smernic), je bila njihova svoboda silno omejena. Ostalo je namreč še 420 tako imenovanih orientacijskih smernic državnega plana in njihovo izpolnjevanje so gospodarska ministrstva generalnim direktorjem preprosto vsilila in ti so jih naložili direktorjem podjetij. Ne smemo pozabiti, da so imenovali generalne direktorje ministri za gospodarstvo, direktorje podjetij pa generalni direktorji. To pa pomeni, da so bili generalni direktorji osebno, po svoji funkciji in svoji eksistenci odvisni od centralnih organov, od njih pa so bili spet odvisni direktorji podjetij. Tako se je zgodilo, da je v marsičem tistih vsiljenih 420 orientacijskih smernic omejilo možnost in svobodo izbiranja proizvodnega programa. Pogosto se je dogajalo, da so te vsiljene smernice dejansko pomenile skoraj 90 % kapacitete podjetij. To pa spet pomeni, da so lahko podjetja svobodno razpolagala samo z 10 % do 20 % kapacitete. To pa je imelo kaj majhen vpliv na efektivnost podjetij.

V tem položaju so o novem sistemu natisnili na tisoče strani, uvajali pa so ga sila omahljivo. Lahko celo trdimo, da so uvedli samo obrobne prvine (odbitki od kosmatega dohodka, ki so hkrati izsilili spremembo cen na debelo, nadalje uvedba svobodnih cen za nekatera modna blaga, prehod na odkupne pogodbe v kmetijstvu namesto prejšnjega razpisa setvenih površin, stanja živine in odkupnih kvot).

Do malenkostnih sprememb je prišlo tudi v zunanji trgovini. Prav tedanji minister za zunanjo trgovino, ki ima še danes visok položaj v češkoslovaškem gospodarstvu — je namreč namestnik predsednika vlade —, se je zelo upiral kakršnimkoli večjim spremembam v zunanji trgovini.

Kljub temu pa je že majhna sprostitev zelo ohromila delovanje dotedanjega centralno-administrativnega direktivnega modela, ki še danes prevladuje. Treba se je zavedati, da so bili direktorji podjetij in tovarn dvajset let brez možnosti, da bi kakorkoli pokazali ustvarjalno iniciativo, ker so bile njihove kompetence minimalne. Saj so bili večinoma izbrani glede na to, kako znajo izpolnjevati predpisane smernice, in ne po tem, kakšno iniciativo so znali pokazati — narobe, iniciativa je bila nadrejenim organom odveč. Zdaj, ko bi morali pri sprostitvi pokazati gospodarsko iniciativo, se del direktorjev, ki je bil navajen na ukaze od zgoraj, ne zna orientirati. Najbolj pomembno pa je, da direktorji podjetij in tovarn še nimajo za svoje odločanje dovolj objektivnih kriterijev. V ekonomskem tržnem modelu mora nuditi te kriterije predvsem trg, tržni mehanizem pa deluje v češkoslovaškem gospodarstvu še zelo omejeno pri potrošniškem blagu, in še to v zelo deformirani obliki. Z drugimi besedami: stare kriterije smernic so deloma odstranili, novih pa še niso postavili.

III. NEKAJ MISLI O PREHAJANJU NA EKONOMSKI TRŽNI MODEL

1. Predpostavke tržnega modela

Da bi deloval ekonomski tržni model, mora delovati tržni mehanizem v popolnosti — tako kakor sploh lahko deluje v nepopolni oligopolni konkurenci in to na vseh trgih, to je na trgu potrošnih predmetov in proizvodjalnih sredstev, na trgu dela in trgu denarja, pa tudi v zunanji trgovini.

Tržni mehanizem pa predpostavlja tole :

1. da si lahko kupec izbere blago, ki ga potrebuje. Ta zahteva pomeni tržno ravnotežje ali vsaj trg z majhno premočjo kupcev.

2. da bi se prodajalci, to pomeni predvsem proizvajalci, lahko prožno prilagajali spremenljivemu povpraševanju, pa tudi vplivali nanj z novimi, popolnejšimi proizvodi. To pa ne predpostavlja samo svobode proizvodjalnih programov in investicijskih ciljev, ampak tudi ukinitve vseh direktivno določenih vezi med proizvajalci na eni strani in trgovsko mrežo na drugi strani, prav tako pa tudi znotraj teh skupin. To pa spet predpostavlja svobodno kapaciteto podjetij.

3. da bi se konkretne višine cen in odnosi med njimi oblikovale na podlagi vzajemnega razmerja med ponudbo in povpraševanjem. Tej zahtevi seveda ustrezajo samo svobodne tržne cene. Pri tem je razumljivo, da na te proste cene ne učinkuje samo nepopolna oligopolna konkurenca, ampak tudi dalekosežni državno-družbeni posegi, ki pa morajo biti splošni, posredni in ne smejo določevati direktivno posameznih cen. Empirično je ugotovljeno, da so ob uravnoteženi rasti tudi odnosi med cenami relativno stabilni.

Jasno je, da je češkoslovaško gospodarstvo še zelo daleč od razmer, v katerih bi lahko tržni mehanizem deloval. Oglejmo si zahtevo, ki smo jo navedli pod prvo točko. Na Češkoslovaškem čisto izjemno obstaja trg kupcev, na vseh trgih, razen pri izvozu v kapitalistične države in v nekatere socialistične države, prevladuje prodajni trg. Ravnotežje pa je mogoče doseči samo z večjimi ali manjšimi težavami.

V zvezi z drugo zahtevo : svoboda proizvodnih programov je omejena z orientacijskimi in obveznimi smernicami, predvsem pa z napestostjo na trgu proizvodjalnih sredstev in na trgu dela. Poleg ekonomskih monopolov obstajajo še veliko močnejši administrativni monopoli in to v proizvodnji, v trgovini in posebno v zunanji trgovini.

V zvezi s tretjo zahtevo : cene pri nas niso svobodno oblikovane tržne cene. Zdaj imamo trojno vrsto cen, to je trdne, limitirane in svobodne. Svobodnih cen je zelo malo, samo na obrobni vejah potrošniških predmetov, prevladujejo trdne in limitirane cene, ki so centralno določene. Relacije cen so zelo daleč od vrednostnih relacij in niso v teh štirih vejah v nobenem razmerju do produktivnosti dela. Cene proizvodjalnih sredstev, potrošniških predmetov in cene dela niso vzajemno povezane in poleg tega nimajo nobene povezave s svetovnimi cenami. V državi, ki je v tolikšni meri navezana na inozemski trg, kot je Češkoslovaška, je to pomembna pomanjkljivost.

2. Ravnotežje — predpogoj kupčevega trga

Ustvariti dinamično ravnotežje rasti z ravnotežjem na vseh trgih je gotovo dolgoročni problem, ki zahteva rešitev tako stvarnih (torej ne samo institucionalnih) problemov, marsikje pa tudi terja strukturalne spremembe. Gre za to, da je glavni vzrok neravnotežja sam administrativno-direktivni model. Če bi ga hitro odstranili, bi se znebili stalnega žarišča, iz katerega nastaja ekonomska labilnost. Tako bi se bilo mogoče

pri vseh trgih precej približati ravnotežju že zgolj z institucionalnimi spremembami, ki jih je mogoče izvesti v zelo kratkem času. In to celo danes, vendar samo, če bo češkoslovaški ekonomiki jasno, v katerem grmu tiči zajec.

Prvi in stalni izvir labilnosti je sam narodnogospodarski plan. V administrativno-direktivnem sistemu tudi drugačen biti ne more, ker je v načelu napet — pa četudi ne bi bil — ni mogoče iz centra določiti pravih razmerij, posebno če zanje ni vrednostnih kriterijev pri obstoječih cenovnih in mezdnih relacijah. Ekonomska kalkulacija je namreč v tem sistemu izključena, tako preostane samo še materialna bilanca, ki jo je mogoče izračunati samo za temeljna področja proizvodnje, na katerih lahko kaj pomeni. Kjer gre za tista področja, na katerih proizvajajo množico izdelkov, in kjer je nujno, da zaupamo agregiranim smernicam, tam materialna bilanca zgubi svoj pomen.

Drugi izvir labilnosti, neuravnoteženosti je direktivnost plana, ki vodi k razsipanju tako dela kot materiala, dalje k podaljševanju časa, potrebnega za graditev in k majhni učinkovitosti vsakdanje proizvodnje.

Investicijske preference direktivnega plana povzročajo s tem zaostajanje celih panog in so nadaljnji izvor neuravnoteženosti.

Administrativni modeli povečujejo togost proizvodnje in prometa ter so pogost izvir tržnih težav. Povzročajo namreč umetno pomanjkanje blaga, drugič pa spet njegov presežek.

Stalni izvir neuravnoteženosti pa so cenovne deformacije in mezдне relacije.

Iz navedenega torej izhaja, da lahko probleme ravnotežja rešijo predvsem institucionalne spremembe, ki pa so hkrati tudi pogoj za dejansko delovanje tržnega mehanizma.

3. Odstranitev administrativnih monopolov

Glavni predstavniki administrativnih monopolov so tako imenovane generalne ali področne uprave, nadalje monopolna zunanjetrgovinska podjetja ter centrale trgovskih organizacij in proizvajalnih združenj. Tudi v kmetijstvu so administrativni monopoli, in sicer v obliki združenih uprav, central državnih posestev in central odkupnih organizacij.

Demonopolizacija, povezana s prehodno dekoncentracijo, je edina pot, po kateri je mogoče po odstranitvi administrativne koncentracije doseči ekonomsko koncentracijo, ki je podpora uspešnemu gospodarskemu razvoju, in priti do ekonomike, ki ustreza doseženi ravni proizvajalnih sil. Dosedanja administrativna koncentracija je bila pretežno horizontalna, namenoma je ukinila vse vertikalne vezi (na primer Batov koncern in druge koncerne). Ni dvoma, da se bodo te vertikalne vezi spet obnovile in da bodo nastale nove v obliki kombinatov.

Nekatere izmed administrativnih monopolov in koncentracij bo mogoče odstraniti brez večjih težav, pri drugih pa bo treba zelo previdno določiti postopek. To velja predvsem za generalne uprave in zunanjetrgovinska podjetja.

Generalne uprave so nastale šele 1965. leta in horizontalno koncentrirajo podjetja, katerih proizvodnja večinoma sploh ni povezana. Njihov nastanek na začetku prehoda na ekonomski tržni model je bil paradoks. Zdaj je pred nami vprašanje, kaj z njimi, posebno ker skušajo mnoga velika podjetja izstopiti iz njih. Ni dvoma, da so lahko v ekonomskem tržnem modelu, kjer je podjetje osnovna pravno samostojna enota, združenja podjetij samo prostovoljna. Generalne uprave bi dobile funkcijo, ki je podobna funkciji kartelskih združenj: skupni nakup in prodaja, kjer je to ekonomsko ugodno, delež pri zunanji trgovini, raziskava trga in raziskovanje celotne panoge ter razvoj. To bi bila glavna vsebina njihovega delovanja. Treba pa se je tudi zavedati, da opravljajo danes

generalne uprave, in tako bo še nekaj časa, pomembno izravnalno funkcijo: zaradi predhodne preferenčne politike so v vsaki panogi podjetja, ki imajo zastarelo opremo, zastarelo tehnologijo, vendar ne po svoji krivdi, saj so jim dostikrat odtegnili sredstva celo za rekonstrukcije. Ta podjetja so pri današnjih cenah nerentabilna ali malo rentabilna. Generalne uprave pa z različnimi metodami izvajajo izravnavo v okviru celotnega področja ali gospodarske panoge. Posledica tega je takšen položaj, da skušajo iz področja izstopiti predvsem rentabilna podjetja, slabo rentabilna podjetja pa kažejo težnje po ohranitvi generalnih uprav. Zato velja, da dokler vlada ne bo našla ugodne rešitve, ni mogoče začeti s takšnim reševanjem problema generalnih uprav, kakršno bi ustrezalo logiki tržnega modela. Podobno težaven je problem v monopolnih organizacijah za zunanjo trgovino. Danes nimamo niti teoretično dovolj prepričljive rešitve za vprašanje zunanjetrgovinskih monopolov v socialistični državi, ki je te monopole ustanovila. Ni dvoma, da niso izpolnili upov, ki jih je država gojila v zvezi z njimi. Teoretično naj bi to bile prožne trgovinske organizacije, ki bi morale prav zaradi svojih možnosti do potankosti poznati inozemski trg. Na ta način bi morale imeti precejšnjo premoč nad svojimi kapitalističnimi partnerji in bi lahko dosegale ugodnejše cene.

Dejansko pa je logika centralno-administrativno-direktivnega modela naredila iz njih birokratske oblastniške organizacije, ki kaj slabo poznajo inozemski trg in so neprilagodljive.

Zdi se, da bi ta problem uredila fakultativnost teh organizacij. To pomeni, da bi morale biti podjetjem prepuščeno, da bi ali sama sklepala zunanjetrgovinske pogodbe ali pa bi uporabljala zunanjetrgovinske organizacije. Ni dvoma, da bi na začetku skušala vsa večja podjetja izvajati zunanjo trgovino predvsem sama in bi s trudom ustvarjala za to osebne in stvarne pogoje. Čeprav zunanjetrgovinske organizacije nimajo na voljo dovolj sposobnih trgovcev, pa je treba ugotoviti, da le imajo nekaj skušenj v zunanji trgovini, medtem ko podjetja, ki so bila dvajset let odrezana od inozemskih trgov in od kakršnegakoli izvajanja zunanjetrgovinskih poslov, večinoma nimajo ne skušnje ne strokovnjakov. Seveda pa je zelo privlačno potovati v tujino, raziskovati tam trg, skušati sklepati trgovinske pogodbe itd. Zato je jasno, da se bo našla v vsakem podjetju dovolj močna skupina, ki bo zavzeta za to, da bi podjetje izvajalo zunanjetrgovinske posle na lastno pest.

Dokler pa podjetja ne bodo postavljena na svojo lastno ekonomsko podlago, to je dokler ne bodo hkrati prisiljena upoštevati vprašanja, ali je zanje izvajanje zunanjetrgovinskih poslov tudi rentabilno ali ne, nadalje, dokler ne bodo v podjetjih našli takšnih rešitev, da bi bilo takoj razvidno, ali bi bilo zanje ugodno, da pošljejo trgovinsko delegacijo v inozemstvo, ali ne, bo nujno ukrepati zelo previdno in premišljeno. Ni dvoma, da bi po dobi poskusov velik del proizvajalnih podjetij spoznal, da je zanje bolj rentabilno, če izkoristijo usluge zunanjetrgovinskih organizacij, zlasti, če bi te organizacije zaradi konkurence kazale večjo prožnost. Seveda pa je vprašanje, če do tedaj ne bi večina teh zunanjetrgovinskih organizacij razpadla. Zato bo verjetno bolj ugodno izvesti v zelo zmerni obliki — torej različno glede na panoge — združevanje proizvajalnih podjetij z zunanjetrgovinskimi organizacijami. Velikim podjetjem bi lahko bile te sekcije dodeljene neposredno, pri nekaterih panogah pa bi te organizacije posredovale samo trgovino za določeno provizijo, v nekaterih panogah pa bi končno lahko te organizacije izvajale zunanjetrgovinske posle na svojo lastno pest.

Ni dvoma, da za zdaj v češkoslovaški zunanji trgovini močno prevladuje direktivnost, pa tudi obvezujoče smernice plana določajo predvsem zunanjetrgovinske posle. So panoge in podjetja iz teh panog, ki imajo zunanjetrgovinske smernice izpolnjene s celotno kapaciteto, pa celo

več kot sto odstotkov, tako da imajo pomanjkanje kapacitet. V takšnih podjetjih sploh ne moremo več govoriti o svobodi proizvodnih programov.

Rešitev teh problemov zahteva torej še poprejšnjo diskusijo, v kateri bo problem cen (to pomeni pritisk inozemskih cen na domačo produkcijo) eno najpomembnejših vprašanj.

Preostale administrativne monopole bo mogoče odstraniti sorazmerno bolj preprosto z ukinitvijo ustreznih organizacij, oziroma z določitvijo, da so vse organizacije, ki so nad podjetji, prostovoljne. Seveda pa bo tu glavno vprašanje, kaj z uslužbenci, ki delajo v teh organizacijah. Na splošno je mogoče reči, da so v generalnih upravah uslužbenci z relativno višjo klasifikacijo in z večjo skušnjo, kot pa uslužbenci v podjetjih. In če bi vse te področne uprave naenkrat odpravili, bi prav ti bolj kvalificirani uslužbenci težko našli v podjetjih ustrezna mesta, v podjetjih pa bi se kajpada obdržali po zakonu vztrajnosti sedanji uslužbenci, čeprav bi ti imeli v poprečju nižjo kvalifikacijo.

Vse to so nekateri problemi in dileme češkoslovaškega gospodarstva, problemi, ki jih bo moralo prebroditi — pri tem pa je najbolj pomembna osamosvojitve podjetij in v zvezi s tem tudi njihovo tehnično ter področno prestrukturiranje. S tem pa že prehajamo na drugo področje, ki zahteva samostojno teoretsko razpravo, v kateri bi se morali nasloniti tudi na teoretski in praktični material, ki nam ga nudi jugoslovanska praksa samoupravnega socialističnega gospodarstva.

Prevedel: F. J.

Tuji študentje na ljubljanski univerzi

Pri mednarodni raziskavi, katere namen je, da prouči položaj študentov iz razvijajočih se dežel na evropskih univerzah, sodeluje tudi katedra za sociologijo in teorijo države in prava pri pravni fakulteti v Ljubljani. Raziskava bi morala zajeti vse univerze v Jugoslaviji, na katerih študirajo študentje iz omenjenih dežel. Ker pa ni bilo mogoče dobiti zanj potrebnih — pravzaprav zelo skromnih — materialnih sredstev, smo morali proučevanje omejiti le na tiste tuje študente, ki študirajo na fakultetah naše domače, ljubljanske univerze.

Sicer pa velikokrat slišimo in beremo, kako pomembno je za nas vsestransko sodelovanje z deželami v razvoju; prav gotovo bi k utrjevanju tega sodelovanja prispevali tudi podatki raziskave, o kateri pišemo, zakaj posredovali bi pomembne in zanimive podatke o tistem delu bodočih visokokvalificiranih strokovnjakov iz omenjenih dežel, ki si svoje znanje in sposobnosti za poznejše delo v domovini pridobivajo na naših tleh. Po drugi strani pa bi prav ti podatki omogočili izvajati smotrno politiko do tujih študentov, ki študirajo na naših univerzah, kar bi samo po sebi tudi lahko postalo eden izmed dejavnikov našega nadaljnjega sodelovanja z deželami v razvoju. Tako pa smo bili spet enkrat — zaradi »pomanjkanja« skromnih materialnih sredstev za koristno stvar — v naših raziskovalnih prizadevanjih omejeni in lahko zato posredujemo le podatke, veljavne za tisti del tujih študentov, ki študirajo na ljubljanski univerzi.

V študijskem letu 1967—68 je bilo na tej univerzi vpisanih natanko 100 tujih študentov. Od teh smo zajeli z anketo 69, kar omogoča precejšnjo reprezentativnost podatkov za populacijo, ki ji je veljala raziskava. Anketirane študente smo zaradi sorazmerno majhnega števila porazdelili v štiri skupine. V prvi skupini smo zajeli študente iz arabskih dežel (Irak, Jemen, Jordan, Maroko, Palestina, Sirija, Sudan, skupaj 29), v drugi študente iz azijskih dežel (Indija, Indonezija, Mongolija, Nepal, Pakistan, skupaj 14), v tretji študente iz srednje in južne Afrike (Etiopija, Gana, Kenija, Leshoto, Nigerija, Sierra Leone, Tanzanija, Uganda in Zambija, skupaj 25), v četrti skupini pa edinega anketiranega študenta iz Bolivije. Največ anketiranih je rojenih leta 1941 (11), drugi pa so porazdeljeni med rojstnimi letnicami 1930 (1) in 1949 (4).

Iz precej bogatega in zanimivega gradiva, ki ga je dala raziskava, bomo tukaj navedli le nekaj takšnih podatkov, ki utegnejo zanimati tudi širšo javnost.

Ekonomske razmere tujih študentov

Med 69 študenti, ki smo jih anketirali, samo 13 ne dobiva štipendije, medtem ko vse druge štipendira pretežno jugoslovanska vlada (32), drugi dobivajo štipendijo od zavoda za mednarodno tehnično sodelovanje (11), od vlade svoje dežele (2), 10 študentov pa štipendirata jugoslovanska vlada in ustrezna domača vlada hkrati. Med študenti brez štipendije

dobiva finančno pomoč večina (10) od svojih družin, trije pa so odgovorili, da jo dobivajo od »nekoga drugega«.

Informacije o ekonomskih pogojih študija v Jugoslaviji je velik del anketirancev (30) dobil iz uradnih virov, enajst med njimi je dobilo ustrezne informacije od sorodnikov, prijateljev in znancev, ki so že bili v Jugoslaviji, 28 tujih študentov pa je prišlo v Jugoslavijo brez vsake poprejšnje informacije. Na vprašanje o tem, ali dobljene informacije o ekonomskih pogojih študija pri nas ustrezajo njihovim dosedanjim izkušnjam, je 15 študentov odgovorilo, da so ti pogoji slabši od pričakovanih, 14 jih meni, da ustrezajo dobljenim podatkom, 8 anketirancev je mnenja, da so pogoji boljši, štirje pa na to vprašanje niso odgovorili. Izmed tistih, ki sodijo, da so ekonomski pogoji študija pri nas slabši, kakor so obetale informacije, je 8 anketirancev iz arabskih, 6 iz srednje in južnoafriških, eden pa iz azijskih dežel. Za ustrezne dobljenim informacijam ocenjuje te pogoje 8 študentov iz afriških, 4 iz arabskih in 2 iz azijskih dežel, da so boljši, pa sodijo 3 iz arabskih, 2 iz afriških dežel in edini anketiranec iz Bolivije.

Povprečni mesečni dohodek (štipendija oziroma finančna pomoč od drugod) tujih študentov na naši univerzi znaša :

za študente iz azijskih dežel	793.75 N din
za študente iz afriških dežel	655.40 N din
za študente iz arabskih dežel	606.66 N din

Na vprašanje o tem, ali jim zadoščajo finančna sredstva, s katerimi razpolagajo, je samo 18 anketiranih študentov odgovorilo pritrdilo, medtem ko jih 37 meni, da jim ne zadoščajo, 14 anketiranih pa je celo mnenja, da jim nikakor ne zadoščajo. Izmed 51 tujih študentov, ki jim finančna sredstva, s katerimi razpolagajo, ne zadoščajo oziroma nikakor ne zadoščajo, je: 23 iz srednje- in južnoafriških dežel, 20 iz arabskih dežel in 8 iz azijskih dežel.

Nihče od anketiranih študentov ni bil mnenja, da mu njegova finančna sredstva več kot zadoščajo. Svoj osebni avtomobil ima v Jugoslaviji 7 anketirancev, in sicer 2 iz arabskih in 5 iz afriških dežel.

Na vprašanje, kako opredeljujejo svoj materialni položaj, če ga primerjajo z materialnim položajem povprečnega študenta iz Jugoslavije, ki ne živi pri svoji družini, so anketirani študentje odgovorili, da je njihov položaj :

mного boljši	4
boljši	10
enak	26
slabši	17
mного slabši	4
brez odgovora	8
skupaj	69

Dobra polovica tujih študentov potemtakem realno ocenjuje svoj materialni položaj v primerjavi z materialnim položajem povprečnega domačega študenta, ki ne živi pri svojih starših. Iz kakšnih razlogov pa je kar 21 anketirancev ocenilo, da je njihov položaj slabši oziroma mnogo slabši kakor položaj domačega študenta, se iz zbranega gradiva ne da ugotoviti. Da je njihov materialni položaj slabši oziroma mnogo slabši, je ocenilo 11 študentov iz afriških, 8 študentov iz arabskih in 2 študenta iz azijskih dežel.

V primerjavi z materialnim položajem, v katerem so živeli doma, pa ta svoj položaj ocenjujejo anketiranci takole :

mного boljši	7
boljši	8
enak	18
slabši	29
mного slabši	6
brez odgovora	1
skupaj	69

Precej več tujih študentov ocenjuje tedaj, da je njihov materialni položaj slabši in mnogo slabši (35), ne pa boljši oziroma mnogo boljši (15) od materialnega položaja, v katerem so živeli v domovini. Le za 18 anketirancev se to stanje med študijem v Jugoslaviji ni spremenilo. Glede na skupine dežel, v katere smo porazdelili anketirane študente, pri tem ocenjevanju ni bistvenih razlik. Zlasti tisti, ki menijo, da je njihov materialni položaj v Jugoslaviji slabši oziroma mnogo slabši, tvorijo v vsaki od treh skupin približno polovico respondentov. Morda ne bo odveč, če pokažemo s tem v zvezi, kakšni so poklici očetov anketiranih študentov. Pri študentih iz arabskih dežel prevladujejo trgovci, lastniki zemlje in višji uslužbenci, pri študentih iz azijskih dežel farmerji, višji uslužbenci in direktorji, pri študentih az afriških dežel pa spet farmerji, trgovci, višji uslužbenci in obrtniki.

Odnos do univerze in študija

Od 69 anketiranih tujih študentov se je vpisalo na ljubljansko univerzo :

Ieta 1960	1
leta 1961	4
leta 1962	10
leta 1963	9
leta 1964	4
leta 1965	17
leta 1966	11
leta 1967	13
skupaj	69

Če vzamemo, da traja povprečno fakultetni študij 5 let, sklepamo, da prevladujejo med tujimi študenti takšni, o katerih se da domnevati, da redno študirajo (45), medtem ko ima daljši študijski staž 24 tujih študentov. Pred vpisom na ljubljansko univerzo je večina anketiranih končala gimnazijo ali pa kakšno strokovno šolo, 6 pa jih je bilo že pred prihodom k nam vpisanih na fakulteti v domovini (medicina 2, arhitektura 2, tehnika 1, novinarstvo 1). Po posameznih fakultetah naše univerze so anketirani tuji študentje porazdeljeni takole: medicina 18, arhitektura 13, elektrotehnika 12, strojništvo 8, ekonomija 4, gradbeništvo 3, rudarstvo in metalurgija 3, kemija 2, farmacija 2, kem. tehnologija 1, stomatologija 1, gozdarstvo 1, fizika 1.

Pred prihodom v Jugoslavijo je dobilo 40 anketiranih tujih študentov informacijo o življenju na naših univerzah od ustreznih domačih virov, medtem ko je prišlo 29 v našo deželo brez vsakršne poprejšnje informacije. Ko primerjajo informacije, ki so jih dobili, s položajem na naših univerzah, je samo 7 vprašanih študentov mnenja, da je ta položaj boljši, 10 jih zatrjuje, da ustreza podatkom, 14 jih meni, da je slabši, 9 anketirancev pa na vprašanje ni odgovorilo.

Za študij na fakulteti, na katero so se vpisali, se je največji del anketiranih odločil iz osebnih razlogov in potreb njihove dežele (40),

17 se jih je odločilo za izbrani študij iz osebnega interesa, 7 samo zaradi potreb njihove dežele, 5 pa iz drugih razlogov; pri teh gre večinoma za tiste, ki so bili že doma vpisani na fakulteti.

Med razlogi, zaradi katerih so se odločili za študij v Jugoslaviji, navajajo anketirani tuji študentje na prvem mestu, da je Jugoslavija prijateljska, socialistična in miroljubna dežela (17), na drugem (15) okoliščino, da so dobili štipendijo za Jugoslavijo, 8 jih je prišlo študirat k nam na željo domače vlade, trije zaradi tega, da bi z znanjem, pridobljenim pri nas, pomagali razvijati svojo deželo, ostali pa iz raznih drugih, bolj ali manj nepomembnih razlogov. Dva izmed anketiranih navajata kot razlog študija pri nas to, da so na naših univerzah boljši pogoji kot drugod, eden pa pravi, da je bral v nekem angleškem časopisu, »da je ljubljanska univerza ena najboljših v Evropi za študij montanistike«.

Razumljivo je, da se srečujejo tuji študentje na naši univerzi s težavami, ki so drugačne od težav, s katerimi se otepajo domači študentje. Največ težav imajo seveda z jezikom; to navaja kar 61 anketiranih. Sledijo težave s študijem (34), s stiki z našimi ljudmi (26), s privajanjem na hrano (25), s skrbjo, da bi naši ljudje napačno razumeli njihovo vedenje (11), s privajanjem na življenjski ritem ipd. Medtem ko se kažejo težave z jezikom enakomerno pri vseh nacionalnih skupinah tujih študentov, so druge težave drugače porazdeljene. Tako imajo s študijem sorazmerno največ težav študentje iz arabskih (18) ter azijskih dežel (7), prav tako s privajanjem na hrano (12 oziroma 8). Pri stikih z našimi domačimi ljudmi pa imajo največ težav afriški študentje, kar 21 od skupno 25 anketiranih Afričanov navaja to težavo. Del teh študentov (10) omenja tudi strah, da bi naši ljudje napačno razlagali njihovo vedenje.

V težavah se največji del tujih študentov najraje posvetuje med seboj, z rojaki in drugimi tujimi študenti; to velja zlasti za študente iz arabskih dežel, od katerih ostane v takšnih okoliščinah kar 20 (od 29) v svojem krogu. Drugi študentje pa se v težavah posvetujejo s člani učnega osebja na fakultetah (26), z domačimi študenti (22), z inštruktorji in mentorji in pa z uslužbenci zavoda za mednarodno tehnično sodelovanje. V tem pogledu so zlasti odprti afriški študentje, od katerih se 16 (od 25) v težavah posvetujejo s člani učnega osebja ustreznih fakultet.

Pri izpitih povzroča tujim študentom, poleg jezika, največ preglavic pomanjkanje študijskih pripomočkov, knjig, skript in drugega študijskega gradiva. Med nevšečnostmi, ki jih občutijo pri izpitih, navaja 35 anketiranih tudi okoliščino, češ da jih učitelji niso v zadostni meri usmerjali pri študiju. Tudi izpitni sistem, ki je drugačen kakor v njihovi domovini, povzroča 43 tujim študentom težave (19 iz arabskih, 7 iz azijskih in 17 iz afriških dežel).

Vprašani o tem, kateri predmeti ali problemi naj bi bili glede na potrebe njihovih dežel dodani ali pa izpuščeni iz študijskih programov posameznih fakultet, si študentje medicine iz tropskih dežel želijo posebnih tečajev o tropskih boleznih in več znanja o infekcijskih boleznih, študentje tehniških fakultet pa si želijo več laboratorijskega in praktičnega dela ter daljšo prakso po študiju. Glede predmetov, ki bi jih kazalo izpustiti iz študijskih programov, pa so anketiranci skoraj soglasni v tem, da zanje nima posebnega pomena študij naše ustave, družbene in ekonomske ureditve.

Družabno življenje tujih študentov

Prav tako kakor o ekonomskih in drugih razmerah študija v Jugoslaviji, je dobila tudi glede družabnega življenja pri nas približno polovica anketirancev informacije bodisi od pristojnih organizacij, bodisi iz drugih virov (znanci, sorodniki, časopisi ipd.), medtem ko so prišli drugi k nam brez poprejšnjih informacij. Ko primerjajo dobljene podatke s svojimi

sedanjimi izkušnjami, meni 15 anketiranih tujih študentov, da družabno življenje ustreza podatkom, 7 jih je mnenja, da so razmere na tem področju boljše, 10 — med njimi 8 Afričanov — pa meni, da so slabše; 6 anketiranih tujih študentov na vprašanje ni odgovorilo. Pade v oči, da je 8 afriških študentov (od 14 študentov, ki so dobili informacije) mnenja, da je družabno življenje v Jugoslaviji slabše, kakor so pričakovali na podlagi poprej dobljenih informacij.

Čas v Ljubljani prebije velika večina tujih študentov (43) stalno v družbi, medtem ko jih 25 — od tega 16 Afričanov — bolj ali manj samuje (eden na vprašanje ni odgovoril). Odgovori anketirancev, v čigavi družbi se največ gibljejo, so razporejeni takole:

(V koloni 1 so podatki za študente iz arabskih, v koloni 2 za študente iz azijskih, v koloni 3 za študente iz afriških dežel, v koloni 4 je podatek za edinega študenta iz Bolivije, v koloni 5 pa je seštevek ustreznih odgovorov.)

<i>V družbi:</i>	1	2	3	4	5
Jugoslovanov	6	4	2	1	13
svojih rojakov	12	4	6	—	22
inozemcev	2	—	6	—	8
Jugoslovanov in rojakov	4	4	2	—	10
rojakov in inozemcev	2	—	4	—	6
rojakov, inozemcev in Jugoslovanov	2	2	—	—	4
brez odgovora	1	—	5	—	6
	29	14	25	1	69

Iz razpredelnice je videti, da preživlja skoraj polovica tujih študentov (30) v Ljubljani čas izključno v družbi rojakov in inozemcev, samo 13 jih živi stalno v družbi študentov iz Jugoslavije, medtem ko se jih 30 giblje v »mešani« družbi (rojaki, Jugoslovani, inozemci). S študenti iz Jugoslavije se druži tedaj — bodisi izključno, bodisi skupaj z rojaki in drugimi inozemci — 33 tujih študentov, se pravi slaba polovica. V družbi neštudentov preživlja čas samo 5 anketirancev, medtem ko imajo vsi drugi znanca in prijatelje med študenti. Najmanj so integrirani v družbo naših študentov študentje iz afriških dežel (2 od 25), za temi študentje iz arabskih dežel (6 od 29), sorazmerno najbolj pa so integrirani študentje iz azijskih dežel (4 od 14).

Ko smo anketirane tuje študente zaprosili, naj navedejo državljanstvo treh svojih najboljših prijateljev, je 20 od njih navedlo za svojega prvega najboljšega prijatelja Jugoslovana; med temi je tudi 8 deklet, od katerih je 6 študentk. Za svoje prve najboljše prijateljice ima naša dekleta 6 študentov iz arabskih in po eden iz afriških oziroma azijskih dežel. Sicer pa iz podatkov ankete izhaja, da tuji študentje v Ljubljani veliko hodijo na zabave z našimi domačimi dekleti; v tem smislu je na ustrezno vprašanje odgovorilo 48 anketiranih, medtem ko jih 8 zatrjuje, da hodijo na zabave s svojimi rojakinjami oziroma inozemkami.

Od 69 anketiranih tujih študentov je bilo med bivanjem pri nas že 46 povabljenih k našim domačim družinam. Tuji študentje si žele takšnih povabil, 45 anketirancev je navedlo, da si želijo pogostejših stikov z našimi družinami. Med njimi je 22 študentov iz afriških dežel, glede katerih kaže, da so v tem pogledu najbolj osamljeni.

To potrjujejo tudi odgovori anketirancev na vprašanje, ali so tuji študentje pri nas izpostavljeni diskriminaciji in predsodkom zaradi narodnosti ali barve kože. Pritrdilno je odgovorilo na to vprašanje 38 anketiranih, med njimi 23 (od 25) iz afriških dežel. Tudi 11 anketiranih iz arabskih in 4 iz azijskih dežel so pritrdilno odgovorili na gornje vprašanje, 27 anketiranih (10 iz arabskih, 8 iz azijskih dežel in anketiravec iz Boli-

vije) pa zanika obstoj nacionalne ali rasne diskriminacije pri nas. Od tistih, ki so pritrdilno odgovorili na vprašanje o diskriminaciji, je 37 osebnostno doživelo narodnostno in rasno diskriminacijo. Na vprašanje, kje oziroma ob kakšni priložnosti doživljajo diskriminacijo, odgovarjajo anketiranci takole (navajamo samo skupno število odgovorov kakor tudi odgovore Afričanov):

	<i>vsi</i>	<i>Afričani</i>
na plesih	27	21
na ulici	22	16
pri spoznavanju prijateljev	16	10
v restavracijah	18	14
pri spoznavanju prijateljev	16	16
pri iskanju stanovanja	15	8
v trgovinah	8	6
v stikih s fak. učitelji	8	4
v hotelih	5	4
v stikih pri delu	2	1
v športnih klubih	2	1
pri obiskih družin	2	1
v drugih okoliščinah	3	1

Iz teh navedb vidimo, da se družbena okolja, v katerih se tudi pri naših ljudeh aktivirajo diskriminacijski odnosi zaradi narodnosti ali barve kože, prav nič ne razlikujejo od takšnih okolij v drugih družbah. Spričo tega je tudi razumljivo, da se velik del tujih študentov pri nas — kljub sicer razgibanemu družabnemu življenju — počuti osamljen, kar velja zlasti za študente iz afriških dežel.

Na vprašanje, ali se počutijo osamljeni, odkar so v Jugoslaviji, so anketiranci takole odgovorili:

	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
zelo pogosto	3	—	7	1	11
pogosto	1	1	6	—	8
včasih	14	8	11	—	33
redko	8	3	1	—	12
zelo redko ali nikoli	3	2	—	—	5
skupaj	29	14	25	1	69

Kar 52 tujih študentov od 69 (med njimi 24 izmed 25 Afričanov) se počuti osamljene. Ta občutek osamljenosti izvira verjetno iz več vzrokov. Eden med njimi je prav gotovo doživljanje narodnostne in rasne diskriminacije, drugi pa je močno domotožje tujih študentov.

Odnos do domovine

Domotožje so anketirani izrazili z odgovori na vprašanje, ali pogrešajo svojo domovino med bivanjem pri nas. Kar 59 anketiranih (24 iz arabskih, 13 iz azijskih, 21 iz afriških dežel in Bolivijec) je odgovorilo na vprašanje pritrdilno. Na vprašanje o tem, kaj najbolj pogrešajo, kadar mislijo na domovino, so pretežno odgovorili, da pogrešajo družino, sorodnike in prijatelje. Drugi značilni odgovori na to vprašanje pa so:

— Pogrešam zgubljeno državo, sedaj sem človek brez domovine, imam pa dobro družbo tukaj in se počutim čisto domače (Palestinec iz Ghaze);

— moralne (nematerialne) odnose med ljudmi (Sirijec);

— preprosto življenje in spoštovanje, ki ga doma povsod uživam (Sudanec);

— hrano in ljubezen (Indonezijec);

— domovino najbolj pogrešam, kadar imam težave, ki jih ne bi imel, če bi bil doma, ali kadar se kdo neprimerno obnaša samo zato, ker sem tujec (študent iz Pakistana);

— pogrešam občutek, da živim kot človeško bitje, brez predsodkov zaradi svoje barve in rase (študent iz Gane);

— družbo, ki je gostoljubna in kjer se v glavnem lahko počutim svobodnega pri izražanju mnenj (študent iz Ugande);

— svobodno družbo, družbo enakopravnih (Uganda).

Zdaleč največ tujih študentov (61 od 69) bi po končanih študijah želelo živeti v domovini, trije so izjavili, da bi želeli živeti v kakšni drugi deželi (navedli so Francijo, Švedsko oziroma Grčijo), petim je vseeno, kje bi živeli, za življenje v Jugoslaviji pa se ni izrekel nihče. Tistih 61 anketiranih, ki se nameravajo po študiju vrniti v domovino, je na vprašanje o razlogih za to odločitev odgovorilo takole (vrstni red po pojemažiči frekvenci odgovorov): 1. ker ljubim svojo domovino; 2. čutim se odgovornega za svojo domovino in hočem prispevati k njenemu razvoju; 3. tam imam svojo družino; 4. tam imam vse svoje prijatelje; 5. zaradi svojih obveznosti do domovine; 6. imam boljše možnosti, da uspem v poklicu; 7. pričakujem, da bom tam prejemal boljšo plačo; 8. zaradi pogojev, pod katerimi sem dobil štipendijo; 9. v moji domovini so boljši delovni pogoji; 10. tam sem se poročil; 11. iz drugih razlogov.

Iz frekvenca posameznih odgovorov — vsak anketiranec jih je lahko navedel več — je videti, da je med razlogi za stalno naselitev v domovini na prvem mestu patriotizem, na drugem pa so razlogi bolj ali manj materialne narave. Tudi pri študentih, ki so navedli »druge razloge«, so opazni domoljubni motivi za vrnitev v domovino, kot na primer:

— sem črn in moram ostati med črnimi, če hočem biti v življenju srečen;

— hočem biti srečen v svojem življenju;

— rad bi delal v prijateljskem ozračju.

Tudi pri odgovorih na naslednje vprašanje je izražen poudarjeni patriotizem anketiranih tujih študentov. Na vprašanje o tem, ali so ponosni, kadar kdo hvali njihovo domovino, je 49 anketirancev odgovorilo pritrdilno. Nasprotno pa se počuti 44 anketirancev osebno užaljene, če kdo kritizira njihovo domovino ali njihove rojake.

Samo 4 anketiranci pričakujejo težave pri iskanju zaposlitve v domovini. Kot razloge za takšne težave pa navajajo:

— ker nisem specializiran za kirurga (medicinec iz Palestine);

— težko priznajo spričevala, če niso angleška ali ameriška in v zadnjem času ruska (arhitekt iz Sudana);

— zaradi naziva »zdravnik«; če bi se stopnja imenovala »dr. medicine«, bi ne imel nobenih težav (mediciner iz Gane);

— ker je družbenoekonomski sistem pri nas popolnoma drugačen kakor jugoslovanski; morda me bodo krstili za komunista (ekonomist iz Ugande).

Sicer pa ima že zdaj 25 tujih študentov (8 iz arabskih, 5 iz azijskih in 12 iz afriških dežel) doma zagotovljeno možnost za ustrezno zaposlitev, medtem ko jih 38 (18, 8, 11, 1) nima takšne možnosti. Največ anketiranih študentov (39) se bo predvidoma zaposlilo v glavnem ali kakšnem drugem večjem mestu svoje domovine, 10 v manjših mestih, 5 pa na podeželju. Anketirani povečini tudi menijo, da po vrnitvi v domovino ne bodo imeli posebnih težav pri prilagajanju domačemu življenju in delovnim pogojem, družabnim stikom in političnim razmeram.

Edino glede prilaganja le-tem je 27 tujih študentov (17 iz arabskih, 2 iz azijskih in 8 iz afriških dežel) mnenja, da takšne težave bodo.

Za najpomembnejše probleme svoje domovine štejejo tuji študentje (vrstni red po pojemajoči frekvenci odgovorov): 1. pomanjkanje strokovnjakov, 2. gospodarsko nerazvitost, 3. ekonomske razlike med vladajočim razredom in drugim prebivalstvom, 4. zaostalo kmetijstvo, 5. izkoriščanje po tujih deželah, 6. nizko stopnjo izobrazbe prebivalstva, 7. toge družbene strukture, 8. birokracijo, 9. obstoj več etničnih, plemenskih, jezikovnih in podobnih skupin.

Positivno kritičen odnos do obstoječih družbenoekonomskih razmer v domovini kažejo tuji študentje tudi glede na željo, da bi te razmere spremenili. Na vprašanje, ali bi želeli spremeniti obstoječe družbeno-ekonomske razmere v domovini, če bi bilo to v njihovi moči, so takole odgovorili:

	1	2	3	4	5
rad bi jih v celoti spremenil	18	4	10	1	33
rad bi jih delno spremenil	9	7	11	—	27
na splošno želim, da bi razmere ostale takšne, kot so zdaj	—	1	2	—	3
ne vem	2	1	1	—	4
brez odgovora	—	1	1	—	2
	29	14	25	1	69

Samo trije od 69 anketiranih tujih študentov žele, da bi družbeno-ekonomske razmere v njihovi domovini ostale takšne, kakršne so, štirje se glede tega niso odločili; dva pa na vprašanje nista odgovorila, medtem ko želi v celoti ali vsaj delno spremeniti te razmere doma 60 anketirancev. Najradikalnejši so v tem pogledu študentje iz arabskih dežel: 18 jih želi spremembo v celoti, 9 pa vsaj delno.

Anketiranci iz azijskih in afriških dežel nagibajo bolj k delnim spremembam v svoji domovini.

Anketirani tuji študentje, ki so za spremembe, navajajo med poglavitnimi dejavniki, ki bi nasprotovali prizadevanjem za spremembo obstoječih razmer v njihovi domovini, v glavnem okoliščine, ki jih štejejo za najpomembnejše probleme in ki smo jih omenili zgoraj (od 1—9). Med drugimi značilnimi odgovori o zavirajočih dejavnikih, ki so jih navedli anketiranci, navajamo še te:

— kapitalistični sistem v celoti, ki vzdržuje oblast nad delavci in kmeti: ta kapitalizem ohranja deželo nerazvito in zaostalo, zato ga je treba odpraviti, če hočemo doseči svoj cilj;

— kapitalisti in trgovci;

— bogati in verni ljudje;

— plemenska ureditev dežele;

— mednarodna reakcija, imperialistične in druge tuje sile, ki imajo ekonomske interese.

Po mnenju anketiranih zavirajo razvoj njihovih dežel zlasti (vrstni red po pojemajoči frekvenci odgovorov): 1. tuje države ter imperialisti, ki hočejo ohraniti obstoječe stanje; 2. buržoazija, kapitalisti; 3. nerazvito gospodarstvo in nerazvita tehnologija; 4. fevdalci, aristokracija; 5. stari običaji in tradicija; 6. politični in vojaški voditelji; 7. politične razmere, ki ne dovoljujejo različnih mnenj, diktatura; 8. Cerkev in religija; 9. komunisti.

Med dejavniki, ki pospešujejo razvoj v njihovi domovini, pa anketirani navajajo:

— kmete, delavce in druge delovne ljudi;

— študente in izobražence;

— socialiste;

- tehniške in ekonomske strokovnjake;
- mladino;
- nacionalne stranke;
- komuniste.

Anketirani tuji študentje bi se strinjali s temile ukrepi, ki naj bi pripeljali do hitrejšega in sodobnejšega razvoja njihovih dežel (vrstni red po pojemajoči frekvenci odgovorov): 1. povečana vloga države pri gospodarskem planiranju; 2. nacionalizacija velike industrije in bank; 3. okrepitev državne in nacionalne neodvisnosti; 4. nacionalizacija vsega gospodarstva; 5. družbena revolucija, ki bi odpravila stare vladajoče razrede; 6. odprava privatnih kmetij, uvedba agrarne reforme; 7. povečana privatna iniciativa v gospodarstvu, uveljavitev trga; 8. prepoved delovanja komunističnih in njim podobnih partij.

Velika večina anketiranih se zavzema tedaj za revolucionarne ukrepe, ki naj bi omogočili prehod k etatičnim družbenoekonomskim strukturam.

Odnos do Jugoslavije

Na vprašanje, kako je bivanje pri nas spremenilo njihov odnos do Jugoslavije, so anketirani tuji študentje odgovorili, da je ta odnos :

	1	2	3	4	5
ugodnejši kot prej	14	10	4	1	29
enak	5	4	5	—	14
manj ugoden	9	—	16	—	25
brez odgovora	1	—	—	—	1
	29	14	25	1	69

Sorazmerno je tedaj največ študentov iz azijskih dežel, ki so med bivanjem pri nas pozitivno spremenili svoj odnos do Jugoslavije, slede študentje iz arabskih dežel, najmanj pa je afriških študentov, ki so ta odnos spremenili v navedenem smislu. Kar 16 od 25 jih je izjavilo, da je postal njihov odnos do naše dežele med bivanjem pri nas manj ugoden, kot je bil prej.

Eden izmed vzrokov za takšno stanje je prav gotovo družabna osamljenost, v kateri živijo študentje iz črne Afrike pri nas in nad katero se pritožujejo, pa tudi v rasni diskriminaciji, o kateri pravijo, da so ji izpostavljeni. Družabna osamljenost afriških študentov je razvidna tudi iz odgovora na vprašanje, ki smo ga zastavili anketirancem, namreč, kako bi lahko ocenili svoje izkušnje v Jugoslaviji glede na družabno življenje, ki ga živijo pri nas. Enaindvajset (od 25) Afričanov je odgovorilo, da ocenjujejo te izkušnje nezadovoljivo (11) oziroma zelo nezadovoljivo (10). V nasprotju z njimi pa ocenjuje te izkušnje 24 arabskih študentov (od 29) za zelo zadovoljive (2) oziroma zadovoljive (22).

Na vprašanje, kaj od tega, kar ima Jugoslavija, manjka njihovi domovini, so anketiranci — po pojemajoči frekvenci odgovorov — navedli tole :

— gospodarski razvoj, zlasti industrijski, socializem, zdravstvene ustanove, šole, izobrazba, lepa природа, znanost, mir, patriotizem, hrana.

Pri vprašanju, ali imajo anketiranci kakšne predloge, da bi se izboljšalo življenje tujih študentov v Jugoslaviji, meri daleč največ predlogov na to, da bi se izboljšalo njihovo finančno stanje. Tudi na vprašanje o izkušnjah glede na ekonomske pogoje svojega življenja odgovarjajo anketirani tuji študentje v veliki večini (44), da so ti pogoji nezadovoljivi (37) oziroma zelo nezadovoljivi (7). Pri tem mnenju ni bistvenih razlik med posameznimi nacionalnimi skupinami anketiranih.

Precej tujih študentov meni, da bi bilo treba zato, da se zboljša njihovo življenje pri nas, zboljšati stike z domačim prebivalstvom, z domačimi študenti, zlasti pa, da bi bilo treba ustvariti več možnosti za obiske pri naših družinah. Posebno študentje iz črne Afrike se zavzemajo za ta predlog. Nadaljnji njihovi predlogi pa so :

- da se bolj aktivira mednarodni študentski klub;
- da se zboljša odnos z učnim osebjem na fakultetah;
- da se zboljšajo in podaljšajo učni tečaji iz slovenščine za tuje študente in pa

- da se pripravi več študijskega gradiva v slovenskem jeziku.

V tem pogledu je posebno značilna tale izjava nekega študenta iz Afrike : »Zakaj ne bi bila vsa skripta v slovenščini? Če sem se že naučil slovenski, zakaj si moram potem pri študiju pomagati s srbohrvaščino in drugimi jeziki?«

Kakor se vidi, je bil namen raziskave ta, da ugotovi ekonomske razmere tujih študentov, kakor jih le-ti sami dojemajo, dalje, njihov odnos do univerz in študija, družabno življenje, ki ga živijo pri nas, njihov odnos do domovine in pa do Jugoslavije.

Po ugotovitvah naše raziskave so ekonomske razmere tujih študentov pri nas povprečne. Največji del anketiranih študentov je sicer mnenja, da so štipendije in druga materialna sredstva, ki jih dobivajo, prenizka za primerno življenje. Hkrati s tem pa jih vendar večina izjavlja, da je njihov materialni položaj vsaj enak položaju našega povprečnega študenta, ki ne živi pri svojih starših. Na podlagi takšnih, nekoliko protislovnih izjav sta možna dva sklepa: bodisi da so materialne zahteve tujih študentov rahlo pretirane ali pa da so njihove ekonomske razmere resnično slabe, pri čemer pa je treba hkrati s tem ugotoviti tudi še to, da so za našega študenta še slabše.

Če upoštevamo težave, s katerimi se nujno srečujejo tuji študentje pri študiju — s tem mislimo v prvi vrsti na težave z jezikom — lahko na podlagi dobljenih podatkov ugotovimo, da je odnos teh študentov do univerze in študija nekako podoben odnosu, kakršnega opažamo pri največjem (povprečnem) delu naših študentov. Naloga raziskave ni bila ugotoviti neposredne študijske uspehe anketiranih; iz časa njihovega bivanja na fakultetah se da sklepati, da je ta uspeh nekako povprečen. Kar se tiče težav pri študiju, pa je raziskava odkrila, da je takšnih težav sorazmerno največ pri študentih iz arabskih in azijskih dežel, najmanj pa pri študentih iz črne Afrike. Morda je takšno stanje vsaj deloma posledica tega, da se sorazmerno mnogo prav teh študentov v težavah — tudi študijskih — posvetuje s člani učnega osebja na fakultetah, z domačimi študenti ter z inštruktorji ter mentorji, medtem ko ostaja največji del arabskih študentov v takšnih primerih zaprt v razmeroma ozek krog svojih rojakov in drugih tujih študentov.

V pogledu družabnega življenja podatki raziskave nakazujejo sklep, da tvorijo tuji študentje pri nas vendarle nekakšno bolj ali manj izrazito marginalno skupino, ki je le slabo integrirana ali pa sploh ne v naš domači družbeni prostor. Verjetno bi se dalo še marsikaj storiti, da bi se takšen, za tuje študente pri nas vse prej ko prijeten družabni položaj zboljšal. Med ustreznimi ukrepi anketirani sami navajajo, naj se zboljšajo stiki z našimi domačimi študenti in z drugimi občani, naj se jim omogočijo pogostejši stiki z domačimi družinami in naj se bolj aktivira mednarodni študentski klub.

Posebno pozornost pa zasluži ugotovitev, da doživljajo tuji študentje pri nas nacionalno in rasno diskriminacijo. Koliko je ta ugotovitev vezana na preveliko subjektivno občutljivost prizadetih — zlasti skupine študentov iz črne Afrike — koliko pa je objektivno utemeljena, iz gradiva

raziskave, ki nam je bilo na razpolago, ni mogoče ugotoviti. Vprašanje bi kazalo posebej temeljito raziskati, pri čemer bi bilo treba vzeti obe možnosti za hipotetično izhodišče. Iz navedb anketiranih tujih študentov glede tega, kje oziroma ob kakšnih priložnostih so doživljali diskriminacijo, bi utegnili izhajati, da so dali zanjo vsaj delen povod tudi nekateri naši občani med takšnim ali drugačnim družabnim stikom z njimi.

Pri vprašanju o odnosu tujih študentov do njihovih domovin je raziskava pokazala po eni strani pristen in globok patriotizem anketirancev, po drugi pa to, da realno in sorazmerno napredno presojujejo domače ekonomske, politične in druge družbene razmere. Pri večini tujih študentov je njihov patriotizem in realizem pri presojanju domačih razmer povezan tudi z voljo, da se aktivno vključijo v prizadevanja za spremembo teh razmer v smeri napredka. Med njimi niso redki študenti, ki jemljejo pri tem hotenju za vzor in vodilo izkušnje, ki si jih pridobivajo med študijem v Jugoslaviji.

Umetnost in sožitje

DEKADENCA ANTIKE

Za odgovor na to vprašanje je vredno primerjati moderno dekadenco z antično. Propad antike, rimskega imperija, je bil nezadržen in brezupen. Družbo, ki je bila stoletja v nenehnem gibanju, k čemer so odločilno pripomogli boji med aristokrati in plebejci, je po zmagi cesarizma zajela otrplost. Moč starega kmetstva je bila zlomljena, boji za *ager publicus* so se končali z zmago veleposestnikov, to se pravi z zmago neproduktivnega suženjskega gospostva. Parazitski mestni proletariat se ni več boril za zemljo, temveč za kruh in igre. Cezar je s svojim finančnim, birokratskim in vojaškim aparatom postal pooblaščenec veleposestnikov. Toda posest ne rojeva dinamičnega kapitala, temveč ustvarja potratno brezdelje. Vsa prizadevanja, da bi se organiziralo novo produktivno kmetijstvo in da bi oživila mestna obrt, niso dala nikakršnih zadovoljujočih rezultatov. Ni bilo razreda, ki bi se potegoval za razvijanje novih produktivnih sil, ni bilo nobenih družbenih protisil z zamisljivo o temeljnih socialnih preobrazbah, saj togotni brezdelneži, spuntani vojaki in pa barbari, ki so vdirali prek meja, niso imeli ničesar skupnega s takimi težnjami. Tudi najbolj zmožni oblastniki rimskega imperija so — zgodovinsko gledano v defenzivi — skušali ohraniti to, kar je razpadalo, ne pa, da bi stopali novim ciljem naproti. Obstajal je *pogled nazaj*, v nepovratno republikansko preteklost, in *pogled naprej*, v nedosegljivo krščansko onostranstvo, brez upanja, da bi se spremenilo tostranstvo. *Individuum* sicer črpa moralne postulate iz poganske kot tudi iz krščanske filozofije, ne pa tudi družbene perspektive. Nezadržna dekadenca pozne antike je bila posledica prav *pomanjkanja družbeno zastavljenega cilja* naprednih družbenih sil in tako pogojene totalne *družbene odtujenosti posameznika*. Samo take družbene sile, ki bi znale uskladiti svoje, egoistične, in splošne, družbene, interese, bi si lahko zastavile tak cilj in si prizadevale k njemu.

Erich Auerbach opisuje v svoji čudoviti knjigi »*Mimesis*«, ko analizira neki tekst poznorimskega zgodovinarja Amiana Marcelina, kako je »spaćena in pošastno krvava resničnost«¹ hirajočega rimskega imperija prepojila celo jezik z mračnim bliščem in rezko otrplostjo. To, kar nas v Amianovem svetu, ki pogosto spominja na hude sanje, najbolj prizadene, niso toliko strahote, ki jih je veliko, kakor pa pomanjkanje kakršnekoli nasprotne teže. »Njegovo opisovanje zgodovine, razgibano samo v opisih poltenosti, sicer pa kljub močnemu patosu resignirano in kakor ohromelo, ne nakazuje ničesar odrešilnega, nobene poti v boljšo prihodnost, nikjer ni podobe ali dogajanja, skoz katero bi zavel dih odrešujoče človečnosti. To se kaže že pri Tacitu, dasi še dolgo ne v takem obsegu; vzroki pa so vsekakor v brezupno defenzivnem položaju, kamor

¹ Pričujoči odlomki so prevedeni iz dela Ernsta Fischerja, avstrijskega kulturnega kritika, ki je izšlo oktobra leta 1966 pri založbi Rowohlt v Hamburgu pod naslovom »Kunst und Koexistenz«, Beitrag zu einer modernen marxistischen Ästhetik.

se je vedno bolj pogrezala antična kultura, ki ni bila več zmožna porajati novih upov in novega življenja. Zato je bila antična kultura prisiljena, da se je omejila na vodilo, ki je v najboljšem primeru zadrževalo propad, ohranjalo obstoječe; toda tudi ta vodila so postajala vedno manj učinkovita, njihovo uresničevanje pa vedno težje...²

V vsakem obdobju dekadence nastopijo podobni pojavi: zastrašujoča odrevenelost in mrakobnost, prevladujejo skrajnosti, grozljivosti in grotesknosti, nagnjenje k spakljivosti in pretiravanjem. Resničnost je kot moreče sanje, brez smisla in cilja; občutek naključnih, vzročno nepogojenih zaporedij dogodkov, prepad med družbo in posameznikom, beg iz kaotično občutenega sveta v tesnobo, v intimnost, v notranjščino, v zaničevanje sveta in v apokaliptično vizijo. Pa vendar: kako zelo se razločuje moderna dekadenca od antične!

MODERNE PROTISILE

Dekadenca viteštva, stanovske družbe, absolutizma, kapitalistične meščanske družbe je morebiti v nekaterih podrobnostih podobna dekadenci pozne antike. A te dekadence se od nje vendarle bistveno razločujejo, ker so *proizvajalne* sile v nenehnem razvoju, ker vselej nastopi novi razred z novimi družbenimi cilji, ker položaj ni nikoli brezupen. *Dinamika naše dobe* in silovit pospešek, s kakršnim naraščajo proizvajalne sile, se že od industrijske revolucije upira stanju, kakršno je bilo za časa dekadence antike. Ne le razvijajoči se delavski razred, temveč celota ekonomskih in duhovnih proizvajalnih sil odvrta moreči propad, kakršen je bil propad neproduktivnega rimskega imperija. Meščansko kapitalistična družba ne stagnira na enak način, kot je stagnirala poznoantična družba; kljub vsem krizam ta družba že zaradi pritiska *eksistence* socialističnih protisil ni dovoljevala trajne stagnacije v razvoju proizvajalnih sil niti ni dovolila, da bi skrepenela. Zaradi tega nenehnega gibanja, zaradi impulsov stalno se spreminjajočih razmerij sil, se je modificirala tudi dekadenca; v njej učinkujejo nasprotno sile tako, da nikoli ne predstavlja brezupnega umiranja, temveč je le nekakšno valujoče gibanje.

To medsebojno vplivanje, to gibanje, ki ne prenese nikakršnega mirovanja, je opazno v razvoju umetnostnih smeri in pa pri posameznih umetnikih. V *impresionizmu*, morda hkrati s propadom slike, ki se je razkrojila v nekaj, kar nima struktur, z zastiranjem resničnosti, z migotavo ploskvijo — so se pojavile tudi nasprotno tendence, in nenadoma je nastopil Cézanne s svojo strogostjo in trdnostjo, s svojim obvladovanjem propada slike, slikarske dekadence; in za njim je *kubizem*, ki prav tako pomeni konec, obenem pa tudi več, začetek: novi temelji na ruševinah starega.

Resničnost je ovrгла shematično predstavo, da se umetnost in književnost v razdobju, ko se meščanska družba približuje svojemu koncu, vedno globlje pogrezata v temo dekadence. Hkrati, ko so nacionalsocialistična politika, filozofija in umetnost pahnile Nemčijo v barbarsko dekadenco, so doživljale Združene države Amerike s svojim nič manj razvitim monopolističnim kapitalom razcvet filmske umetnosti in literature. Za našo dobo sta značilni hitra menjava situacij in ne le nasprotujoče si, temveč tudi medsebojno učinkovanje vseh svetovnih političnih sil. *Splošen proces*, ki poteka kljub boju med družbenimi sistemi, še več, prav zavoljo tega boja.

Dasiravno vsi priznavajo, da pomeni francoska revolucija razen industrijske revolucije v Angliji odločilen preobrat, pa ju nekateri obtožujejo, da sta povzročili dekadenco. Pri tem pojmujejo meščansko družbo kot razsula, ki napreduje, kot razkrajajoči se srednji vek, kot neozdrav-

² Erich Auerbach: »Mimesis«, Bern 1946, str. 62, (A. Francke Verlag).

ljivo atomizacijo. Dejansko je meščanska družba vse to bila in to tudi je; obenem pa prinaša razcvet velikanskih ekonomskih in duhovnih proizvodjalnih sil, torej ne pomeni samo specializacijo, hiranje, alienacijo, pač pa tudi širjenje sveta, podružbljenje dela, *perspektivo* sveta izobilja kot tudi apokalipse.

Posledica oktobrske revolucije 1917 je bilo strmoglavljenje kapitalizma najprej na področju ene šestine, nato pa na tretjini zemeljske oble. Kapitalizem, nevarno utesnjen na preostalih dveh tretjinah, izpričuje vendarle presenetljivo vitalnost. Revolucija je buržoazijo najprej omamila, nato pa zdramila. Svetovni pretres je deloma učinkoval kot terapija s šokom. Strah poneumlja, a tudi uči. Ognjeni napis na steni je mnogim omračil um, modrejši pa so ga spretno prevedli na svoj jezik. Polotili so se prav tega, kar so nasprotniki socializma najglasneje obsojali, in na tihem marsikaj prevzeli. Država nadzoruje gospodarstvo, vtihotapil se je sistem planiranja, preudarno se teži k ekspanziji in k polni zaposelnosti, državna iniciativa deloma pospešuje rast gospodarstva, zahteve delavstva so upoštewane bolj kot poprej. Tako posega vpliv revolucije globoko v svet svojih nasprotnikov, in ta posredni uspeh, ta vzgoja tekmecev, to je ena najbolj bistvenih posledic. Svetovna tekma družbenih sistemov postaja spodbuda za splošni razvoj.

Svet pozne antike česa podobnega ni poznal. Kdor bi spregledal to dialektiko modernega sveta, tega napredka v nasprotjih, tega produktivnega protislovja, ta bo nujno poenostavljal problem dekadence.

ODTUIJITEV

Sprostitev neslutelih naravnih moči in njihovo krotenje sta sprožili v obdobju industrijske in tehnične revolucije prometejsko zavest, preobrat v načinu proizvodnje s pomočjo tehničnih iznajdb ter razširitev in obogatitev sveta. Prednost pred ostalimi mitičnimi podobami je bila dana Prometeju, tik ob njem pa Luciferju. Kmalu pa se je slika omračila: Prometej je bil tisti, ki so ga, okovanega, na Kavkazu mrcvarili jastrebi, Lucifer pa je postal Satan, padli, prekleti, obupanec v ošabni osamljenosti. Človek, ki ga je očarala silovitost razvoja njegovega dela, je ves osupel sprevidel, kako stvaritev prerašča stvarnika. Stvari, ki jih je izdelal, so se obrnile zaper izdelovalca, zaživele pošastno lastno življenje, ni jih bilo moč nadzorovati, postale so nedojemljive, »demonične«. Ljudje buržoaznega razdobja so se sredi naraščajoče delitve dela, smotrne specializacije in racionalnejših metod proizvodnje znašli pred tem, kar je bilo njihovo delo, kot pred tujcem; odtujili so se lastnemu delu, lastnim proizvodom, lastnim institucijam in samim sebi. Nenadoma je bilo videti, kakor da se je to, kar so skončali z razumom, podredilo iracionalnim, nerazumljivim zakonom; občutek pripadanja k neki celoti, k neki skupnosti, je bil zgubljen. Okrnjeni človek, kot okrušek zagozden v *svetu stvari*, ni več dojemal *smiselne* zveze med njimi.

To odtujitev najbolj občutijo pesniki, sploh umetniki. S starim redom je izginil neposredni stik med proizvajalcem kulturnih dobrin in uživalcem teh dobrin; izginil je naročnik, ki je podpiral umetnost. Vse je postalo blago, tudi umetniško delo. Vse se je spremenilo v nepreračunljivo, v anonimno tržišče, tudi občinstvo. Tudi umetnik, pesnik — nekoč del celote — je postal okrušek; tja v neznano si prizadeva znova spéti drobce v celoto. *Romantika* je bila strasten protest zoper to razkosanost, zoper postvaritev in odtujitev, prvi duhovni upor *proti* buržujskemu *znotraj* buržoazije. Friedrich Schiller, nasprotnik nemške romantične šole, ki pa je vendarle sodeloval v vsesplošnem romantičnem gibanju, je v svojem šestem pismu, »O estetski vzgoji ljudi«, zapisal:

»Celovitost se je umaknila umetnemu kolesju, kjer se iz neskončnega števila delov, toda takih, ki so brez življenja, izoblikuje docela

mehanično življenje ... zadovoljstvo je ločeno od dela, sredstvo od namena, trud od nagrade. Večno priklenjen na en sam majhen okrušek celote, se tudi človek izoblikuje samo kot okrušek; ob večnem enoličnem hrumenju kolesja, ki ga poganja, ne bo nikdar mogel razviti harmonije svojega bistva, in namesto da bi prišla do izraza človečnost v njegovi naravi, postaja človek zgolj odtisk svojega posla, svoje znanosti. Toda celo pičli, okrnjeni del, ki še veže posamezne člene v celoto, ne zavisi od oblik, katere je samodejno izbral (kajti kako bi mogli zaupati tako umetelno in občutljivo kolesje njihovi svobodi?), temveč so mu le-te s pretankovestno strogostjo predpisane v obliki obrazca, v katerega je vključena njihova prosta izbira. Mrtva črka nadomešča živi razum in izurjeni spomin je zanesljivejši vodnik od genija ali občutka.

To žalovanje zaradi izgube celovitosti, zaradi atomizacije, mehanizacije, razčlovečenja bivanja, zaradi premoči stvari nad človekom, žalovanje, ker si je neživo podredilo živo, od Rousseauja dalje ni več premočniko. Cena, ki jo je človek plačal za neizmerni razvoj proizvodnih sil, je bila celovitost njegovega bistva. Iz antike izvirajoči ideal celovitega človeka se je znova predramil v renesansi. Njegov prvi pogoj je bil in je možnost brezdelja, osvoboditev od specializacije. Ko je preučeval Montaignov renesančni koncept »celovitega človeka«, je Erich Auerbach zapisal: »Montaigne je njegov socialni in ekonomski položaj omogočil, da se je izoblikoval in da je ostal celovita osebnost. Njegov čas, ki za višje družbene plasti še ni povsem izdelal kodeksa dolžnosti, tehnike in etosa specializiranega dela, temveč je — prav nasprotno — pod vplivom oligarhične antične organizacije težil k splošnejši in bolj človeški omiki, je ustrezal njegovim potrebam.« Toda antika, s svojo dekadenco vred, je propadla prav zaradi tega pogoja celovitosti človeka; toda tudi pogoji, ki so omogočili dinamični razvoj proizvodnih sil in s tem dekadenci stanovitno učinkovite nasprotno strupe, so obenem za dolgo razkrojili celovitost človeka. Človek je prišel v nevarnost, da sam postane stvar ali pa zgolj odsev stvari, na katere naleti, oziroma odsev lastnih dejanj, nekaterih togih lastnosti, katere je sam kar najbolj enostavno izoblikoval.

Umetnik romantičnega obdobja, ki je občutil svojo osamljenost z grozo in s ponosom, kot prekletstvo in kot izbranstvo obenem, je zaničeval prepričanje, po katerem je imelo vrednost le to, kar je koristno, sovražil je dosledni utilitarizem meščanske družbe. V svojem romanu »Trdi časi« je Charles Dickens zapisal: »V Coketownu je človek lahko videl le to, kar je bilo resnično uporabno. Če je dal kak vernik zgraditi cerkev ali kapelico — kar so pripadniki osemnajstih različnih cerkvenih občeštev tudi delali — tedaj je zraslo pobožno skladišče iz rdečih opek ... Jetnišnica bi lahko bila bolnica, bolnica jetnišnica, mestna hiša pa bi lahko bila jetnišnica ali bolnica ali pa tudi nekaj povsem drugega, kajti vse se je sprevrglo v nasprotje smisla arhitekture. Mrzla, gola dejstva v vsakem, tudi v najmanjšem mestnem zakotju, mrzla, gola dejstva tudi v njihovih dušah ...« Skoraj vsem umetnikom in pisateljem tega razdobja od velike industrijske in politične revolucije meščanstva dalje je skupno črtenje takega utilitarizma. Družba ni bila več »domovina« človeka (pa najsi je bila še tako tesna in ubožna), temveč tujina, džungla, boj vseh proti vsem, namen, ki pogoltne vsakršno drugo vrednoto. Stvarnost, omračena zaradi premogovega prahu in konkurence, je bila taka, kakor je opisal vstajenje mrtveca egiptovski papirus: »Če na svoji poti naleti na koga, ga požre ... Odvzel je srca bogovom ... Pogoltnil je razum slehernega božanstva ...«

Hierarhija vrednot se je zrušila v dinamiki koristnega. Razpasel se je relativizem. Religija, dotlej osrednje ozvezdje, je pričela bledeti. Bog je bil prisiljen odstopiti v prid »razuma«. Vendar pa so krize in vsesplošne katastrofe, sadovi prosvetljenega stoletja, v nesnagi predmestij, v trohnobi in ponižanju, v alkoholizmu in v množičnih nalezljivih boleznih, v lakoti in v sovraštvu, spodnesle vero v moč in celo v veljavo razuma. Narašča-

joči tempo razvoja na vseh področjih znanosti, tehnike in proizvodnje je povzročil ob eksaktnem poznavanju podrobnosti — nepreglednost nad celoto. Najbolj raznolika spoznanja, miselne in življenjske oblike, oblasti-željne in prilagodljive, avtokratske in eklektične, so trčile druga ob drugo. Pojmi, kot so liberalizem, nacionalizem, kozmopolitizem, pozitivizem, individualizem, socializem, domovina in tradicionalna svoboda in blaginja, demokracija in težnja po svetovni nadoblasti, *sacro egoismo* in največja sreča za največje število ljudi, nacija in človeštvo, so si stali vstric, se zažirali drug v drugega. Perspektiva religije je imela krhko točko: Boga. Na kakšen način bi se dalo boga prestaviti v tostranstvo? Vsi nazori, filozofski, politični, ekonomski, pa tudi moralni, ki so si nasprotovali in se celo medsebojno negirali, so se vedli samozavestno, kakor da bi bili nove religije, obenem pa so spodkopavali starodavno predstavo o tem, da obstaja in da mora obstajati nekaj absolutnega. V svetovnem merilu je prišlo do zgodovinskega dognanja, da na tako burnem toku ne more obstati nikakršna trajna ledena plast dogem, in ko bi se taka plast napravila, le ne bi mogla zaježiti nevidnega gibanja, kajti skorja bi se kaj kmalu razklala in ledene gmote bi se škripaje stalile. To neprecenljivo spoznanje o spremenljivosti vsega je bilo zastrto s tesnobo, z zmedo in z nezaupanjem v razum in v zavest.

Ta relativizem, ki se krepi že od romantike dalje, ta vprašljivost in negotovost glede vrednot, pomeni neizpodbiten *propad*, *razkroj*, *zmrcvarjenje* starega stabilnega reda. *Dezintegracija* je vznemirljiva, problematična, polna nevarnosti, toda prav pretresi bogatijo vsebino življenja: rušenje ozkih obzorij, širjenje časa in prostora, pritegovanje vseh celin in razdobj in v spoznanje in v doživetje. Iz tega nastane ne le kaotična zmeda in sožitje najprimitivnejšega z najsubtilnejšim, pradbne fetiša in motorja z notranjim zgorevanjem, džungle in velemesta, temveč tudi skokovito ali počasno zraščanje heterogenosti, postopno poenotenje sveta. Razvoj znotraj zaprtega in omejenega sistema je bil relativno pregleden in ga je bilo moč predvideti; v odprtem svetu, prepuščenem vsestranskemu vzajemnemu vplivanju družbenih sil, pa je tak razvoj nepregleden in nepreračunljiv. Cena napredka je tako velikanska, da postaja napredek sam vedno znova vprašljiv. Sekularizacija boga, zemeljsko, na kar se opira vsaka dejavnost, da bi bila smiselna, vse to samo potrjuje *človečnost*. Toda človečnost, *humanitas*, je bilo in je upanje in ideja, ne pa resničnost.

V takšnem stanju umetnost ni bila več v skladu z načeli in s sistemom družbe, v kateri naj bi se gibal in se uresničevala, temveč je postala kritika, protest, upor. Nekaj povsem novega je bilo temeljno *neskladje* književnosti in umetnosti z družbeno stvarnostjo, negacija stanja, kakršnega sta si prizadevali prikazati. Kritični duh, ki se je razvil iz propada socialne stabilnosti, ni bil pripravljen priznati tistih zakonov estetike, ki so iz območja umetnosti preganjali vse, kar je bilo plebejsko, nizkotno, navadno, ali pa so vse to dovoljevali zgolj v podobi komičnega. Že Fielding, Smollett, Richardson, Diderot, Lessing in sturmunddrangovci menijo, da so »navadni« ljudi in vsakdanji dogodki primerni za resno umetniško upodabljanje. Romantika je podrla vse pregraje; ljudstvo vseh slojev, tja do deklasirancev, obubožanih, izobčenih, vse, kar je odurnega in grozljivega, groteskno in spačeno, vse je prišlo v umetnost in v literaturo. Nikakršne resničnosti ni več, ki bi veljala za »nedotakljivo«. Narobe: uporniška umetnost daje prednost *prepovedanemu*.

UMETNOST IN SOCIALIZEM

Z nastankom socialistične družbe nastopijo *objektivni* pogoji, ki jih umetnost potrebuje za to, da bi postala sila, ki človeka prevzame, ga zgane, spremeni. Ni več *komercialnega* interesa za produkcijo kiča in

šunda. Človekovega prostega časa ne posiljuje nebrzdana industrija zabave. Socializem ni usmerjen na »*imeti*«, temveč na »*biti*«. *Kritika* se oplaja z idejo, s socialistično idejo; *fantazija* zmore ujeti korak s tendencami porajajoče se družbe.

Leta 1935 je Ernest Bloch v svojem predavanju »Marksizem in poezija«, ki ga je bral na »Kongresu v obrambo kulture«, navajal tele možnosti: »Za pravo, realistično poezijo je značilen *proces*, iz katerega so dejstva umetniško izolirano fiksirana; za upodobitev tega procesa je potrebna eksaktna fantazija, ki je z njim v konkretni zvezi. Kdor je že enkrat okusil marksistično kritiko, temu se je za vselej priskutilo vsakršno ideološko čvekanje in ga tudi zavrže; vendar pa postaja pristna poetična aura, fantazija brez laži, edina, ki je dandanes možna in ki je obstala, očitno vedno bolj nenadomestljiva in glede snovi ne žaluje za preteklostjo.« Za vsako veliko pesnitvijo je »morje procesa, kjer se najbolj celovito nahaja globočina resničnega. In ravno zaradi tega, ker mu je ta resničnost tako malo tuja, je marksizem zmožen omogočiti pristop natanko do teh pojmov, ki sodijo k procesu, seveda če odmislimo ideološke laži in če pristavimo konkretno utopijo«.

Socializem torej nosi v sebi silo tvorne in mogočne fantazije, ki posega naprej in tudi oblikuje prihodnost. In tolikanj bolj boleča je ugotovitev, da uspehi zaostajajo za možnostmi, da se vladajoči aparat v imenu socializma boji tvorne fantazije, katere bistvo je svoboda, da potiska umetnost v nemoč prav zaradi tega, ker načelno priznava moč umetnosti in jo celo precenjuje. Nikakršno »navodilo«, direktiva ali naredba ne zmore postaviti fantazije v službo države, kake partije, vladajočega aparata, da bi se ujemala z obstoječim, *kot je*, ali pa da bi nekaj, *česar še ni*, vtihotapila v danes, kot da bi bilo že dokončano.

V revoluciji se fantazija staplja z resničnostjo. Revolucionarna akcija, v kateri razpade vsakršna odtujitev, ustreza umetnosti, ki pomaga odtujenemu človeku, da se povrne k sebi. Umetnost se sklada z revolucionarnimi množicami; lahko je mogoče, da jim njene oblike niso blizu, toda tudi v nerazumljivi besedi je pričujoče splošno. Ko je revolucija prešla v obdobje izgradnje z vsemi težavami, je povezanost literarne in umetniške avantgarde z množicami postala problematična. Edini smisel umetnosti, biti glas revolucije, je razpadel v množico nalog; bilo je, kot da bi se razprla pest in bi roka segla po raznoterem, po bližnjem in po oddaljenem. Revolucionarni polet je trajal do konca dvajsetih let in se kazal v množici filmov, pesmi, romanov, ki so upodabljali veliko tematiko z novimi izraznimi sredstvi in dali slutiti neizčrpane možnosti, ki jih ima socialistična umetnost. Toda vedno bolj je začela prevladovati tendenca, da je umetnost treba nadzirati, usmerjati, upravljati, pregnati iz nje duha kritičnosti in svobodo fantazije, pisatelje in umetnike pa napraviti za funkcionarje, za ilustratorje resolucij. Zahteva po »partijnosti« se je formalno povezala z zahtevo po »splošni umrljivosti«.

ZOPER ŽE IZDELANE OBRAZCE

Ker se trobivci »partijnosti« v umetnosti včasih sklicujejo tudi na Leninov govor, ki ga je imel 20. oktobra 1920. leta na tretjem kongresu komunistične mladine, naj mi bo tudi dovoljeno, da iz njega navedem:

»Komunist, ki bi se hotel ustiti s komunizmom na podlagi posredno dobljenih, izdelanih obrazcev, ne da bi opravil zelo resno, zelo težavno in veliko delo, ne da bi raziskal dejstva, do katerih bi moral zavzeti kritično stališče — bi bil zelo beden komunist...»

Pred vami je naloga izgradnje in vi boste lahko to nalogo opravili samo tedaj, če boste obvladali celotno sodobno znanost, če boste znali

preobraziti komunizem iz dodelanih, na pamet naučenih obrazcev, navsetov, receptov, predpisov in programov v nekaj živega.«³

Možnosti socializma, da pripelje umetnost v novo obdobje, so nepri- merno večje kot v kapitalizmu in prav zaradi tega je tako zelo potrebna in stopa tako zelo v ospredje kritika, ki ni previdna do »kulturne poli- tike« nekaterih socialističnih dežel in ki ne prizanaša predpisani estetiki, napak razumljeni »partijnosti« in zahtevi administrativcev, da bi izvajali diktaturo diletantizma nad produktivno fantazijo. V političnih »med- ledenodobnih časih« sta se književnost in umetnost v Sovjetski zvezi, na Poljskem, na Madžarskem in na Čehoslovaškem presenetljivo hitro dvignili iz zaledenosti, po modernosti izraznih sredstev komajda za- ostajata za Zahodom, po tematiki pa sta ga delno že presegle. Zato lahko socialist le z žalostjo in z jezo govori o škornjih in o kopitih, ki vedno znova pomendrajó mlado zelenje.

(Prevedla Dragana Kraigher)

Michal Reiman

Monopol leninizma in Čehoslovaška

Gladino našega političnega in idejnega življenja je pred nedavnim raz- burkal spor z nekaterimi tujimi, posebno sovjetskimi avtorji-komunisti o pojmovanju koncepcije graditve socializma, spor, ki je zastavil celo vrsto vprašanj: v kolikšni meri je ustrezala idejna in teoretska platforma med- narodnega komunističnega gibanja — kakor se je izoblikovala v zadnjih desetletjih — in kako ustreza potrebam tega gibanja; do kakšne mere je sploh mogoče ustvariti enotno koncepcijo graditve socializma, kaj je skupno vsem komunističnim partijam in v čem se njihova politika mora razlikovati; v koliki meri je upravičen napor nekaterih komunističnih partij ali skupin znotraj teh partij po kritičnem prevrednotenju pre- teklosti in po iskanju nove socialistične koncepcije in alternative.

Bistvo spora ni bližnjega datuma. Lahko ga zasledimo skoraj ob samem nastanku mednarodnega komunističnega gibanja. Pokazalo pa se je v posebno drastični podobi 1948. leta v zvezi z razvzpito resolucijo Informbiroja o situaciji v Komunistični partiji Jugoslavije in napredovalo tragično v političnih procesih v državah ljudske demokracije.

Rešitev naj bi prinesel 1956. leta XX. kongres KP SZ. Vendar, žal, tudi ta ni bil dosleden. Njegov učinek so kmalu razvrednotile sile, ki so bagatelizirale kritiko »kulta osebnosti« s polemiko proti Togliattiju, Go- mulki in drugim, z obnovitvijo grobe polemike z Zvezo komunistov Jugoslavije in nazadnje s stopnjujočimi se spori med številnimi komu-

³ Navedeni odlomek je iz govora V. I. Lenina na III. vsruskem kongresu komu- nistične zveze mladine, 2. oktobra 1920. leta v Moskvi; stavek se v celoti glasi: »... v nekaj živega, kar združuje vaše neposredno delo, da spremenite komunizem v napotek za vaše praktično delo.« (Op. prev.)

nističnimi partijami. Vse to je povzročilo, da spor še danes ni dosledno končan in da se pojavljajo ponavljajoči se napadi zdaj proti »nacionalizmu«, drugič proti »revizionizmu« ali »buržoaznemu liberalizmu« in podobno.

Za preteklo obdobje je na področju ideologije značilen nehistoričen in apologetski odnos do teorije, ki je bila pojmovana kot popolnoma ustrezen izraz ciljev gibanja in njegovih poti. Praksa je samo dopolnjevala in potrjevala teoretske predstave in načrte. Vrednosti novih spoznanj niso merili s kvaliteto in utemeljenostjo znanstvene analize, temveč po tem, ali se ujemajo z izjavami avtoritet, obloženimi z ustreznimi citati. Možnost korekcije je bila sicer dopuščena, vendar je bila omejena samo na nekaj posameznikov. V teoriji pa so se čedalje bolj kopičili in eklektično razjasnjevali različni in marsikdaj tudi protislovni elementi. Pojmi so zglobljali realno vsebino ter so postajali predmet svojevoljnih razlag, ki so zmeraj omogočale »načelno« pobiti »nezaželene sklepe« v imenu obrambe leninizma.

Če danes kdo govori o nujni obrambi leninizma, se je treba najprej vprašati, kaj nam pomeni pojem leninizem. To ni prazno vprašanje niti polemično psovanje. Kratko malo — dejstvo je, da leninizma v mednarodnem komunističnem gibanju ne pojmujejo in razlagajo enotno. Nekateri avtorji uporabljajo pojem leninizem kot sinonim za Lenina dela in ga ločujejo od nanosa kasnejših razlag in nazorov. Drugi spet istovetijo leninizem s celotno prakso sovjetskih komunistov do danes. Mnogo avtorjev zagovarja nazor, da je treba načelno ločevati med leninizmom in stalinizmom, drugi pa menijo narobe, da med leninizmom in stalinizmom ni načelne razlike. Eni sodijo, da je stalinizem samo popačen leninizem, drugi pa ugotavljajo, da segajo korenine deformacij prav v Lenina delo.

Čisto preprosto lahko ugotovimo, da je eden izmed bistvenih vzrokov sedanjih razprav o leninizmu prav velika nerazjasnenost tega pojma. Poleg obsežnega in razsežnega Leninevega dela je v preteklih letih nastala tudi razsežna leninska legenda, ki pa še zdaleč ni istovetna s prvotnim Leninom. Korenine te legende segajo v dobo po Lenini smrti. Posamezne frakcije v boljševiški partiji so tedaj začele v notranje-partijskih konfliktih uporabljati Lenina dela kot argument sebi v prid, pri čemer so jih svojevoljno razlagale tako, da bi lahko podprle lastne politične koncepcije. Nastale so razne razlage leninizma: stalinska, pa tudi trockistična, zinovjevska, buharinska itd. Različnost razlag leninizma pa je bila v komunističnem gibanju seveda takoj zatrta. Zasedrila se je ena sama razlaga, ki so jo v celoti istovetili z leninizmom — to je bila stalinska razlaga. Ne Lenina dela, ampak stalinska mutacija je bila tista koncepcija, ki so jo uveljavljali dolga leta z vsemi sredstvi idejnega in oblastniško političnega učinkovanja in so jo vsilili KP SZ in celotnemu mednarodnemu komunističnemu gibanju. Če torej danes govorimo o leninizmu, se je treba najprej vprašati, ali ta leninizem, ki smo se ga »pilili« vsi od šolskih klopi naprej, ustreza tako po svoji vsebini kakor zlasti po svojem duhu prvotnemu leninizmu.

Ne bom se podrobno ukvarjal z vprašanjem, ali in v kakšni meri je stalinizem v zvezi z Leninovim delom. Ni dvoma, da je stalinizem idejno izhajal iz leninizma ali da je vsaj v mnogih pogledih navezoval nanj. Osebnostno menim, da se stalinizem razločuje od leninizma predvsem po tem, da je nasproti leninizmu, ki je poskus ustvarjalno se polastiti ruske in mednarodne realnosti na začetku našega stoletja — (in s tem je dano merilo njegovega učinkovanja in splošnosti) — stalinizem — če govorimo o njem kot o negativnem pojavu — podleganje ruski realnosti, posebno v tem, v čemer je bila ta nerazvita, nezrela in neugodna za socialistično graditev. To pa je vprašanje, vredno samostojne obdelave.

Teoretska vsebina stalinske razlage ali mutacija leninizma se močno razlikuje od prvotnega leninizma. Že prvo Stalinovo delo, ki je posve-

čeno razlagi leninizma, se odlikuje po bistveni redukciji Leninovega dela, ki ga je Stalin v vrsti točk načeloma ločil od prvotnega marksizma (dejal je, da je leninizem revidiral nekatera temeljna navodila prvotnega marksizma, npr. navodilo, da mora biti socialistična revolucija skupno delo večine razvitih kapitalističnih držav, da lahko zmaga samo tam, kjer je značilnost socialne strukture premoč proletarskih in polproletarskih slojev itd.). Stalinovo delo se je odlikovalo predvsem po prilagajanju leninizma ozkim potrebam politične propagande in celo agitacije, nadalje po tem, da je utesnjevalo njegovo mnogolično in večkrat sporno ter razvijajočo se vsebino v ozke okvire formalno logičnih koncepcij. Že njegovi deli *Vprašanja leninizma* in *O temeljih leninizma* sta pomenili bistveno osiromašenje vsebine ter spremembo v metodah prvotnega leninizma.

Stalinovo delo — odveč je to zanikati — pa ni bilo gola razvezava Leninove dediščine. Dejansko je Stalin od začetka zavestno prilagajal razlago leninizma svojim političnim konstrukcijam in svojim predstavam o poteh razvoja Sovjetske zveze. Svojevoljnost njegove razlage zato ni bila zgolj delo formalno logične metode, temveč v mnogo večji meri delo politične tendence in koncepcije.

V vsakem obsežnem in zapletenem delu, kakršno je brez dvoma Leninovo delo, se sčasoma nagradi mnogo protislovnih in nasprotujočih si prvin, ki omogočajo različne razlage. Če so zato Stalin in številni drugi teoretiki združevali razne koncepcije (npr. industrializacijo, kolektivizacijo ali kulturno revolucijo), ki so se rodile že po Leninovi smrti, z Leninovim delom, je lahko v dokazilo svoji tezi našel mnogo dokazov. Prav tako pa je tudi res, da je bil dejanski ustvarjalec koncepcije preizgradnje Sovjetske zveze od polovice dvajsetih let — Stalin, ki je razvezal in združil v neki notranje utemeljeni in logični sistem posamezne Leninove misli, mnoge lastne misli in misli svojih privržencev ter nasprotnikov (med njimi tudi misli Trockega).

Na tem mestu se ne bom ukvarjal z vprašanjem, ali in v čem se je Leninu posrečilo pravilno in natančno začrtati glavne potrebe Sovjetske zveze, koliko je bila njegova koncepcija socialistične graditve v skladu z ljudskimi interesi in možnostmi države. Menim pa, da tega vprašanja v nobenem pogledu ni mogoče odmisлити od metod njegove realizacije, o katere kvaliteti in posledicah je že dovolj napisanega. Ni pa mogoče spregledati dejstva, da je Stalin svojo koncepcijo in despotsko prakso združil z Leninovim imenom in da je vztrajal na njeni vsesplošni veljavnosti za vse države. Tako se je lahko zgodilo, da so se v komunističnem gibanju pod pretvezo utrjevanja leninizma kot edini idejni in teoretski temelji zakoreninile številne prvine, ki s prvotnim leninizmom niso imele čisto nič skupnega. Če govorimo zato danes o leninizmu in o njegovem mestu v razlagi marksizma, se moramo vprašati, ali in v kakšni meri tisti, ki branijo leninizem, razločujejo Leninovo delo od Stalinovega, kolikor vztrajajo na splošni veljavnosti ne samo Leninovega, ampak tudi Stalinovega dela. Zato menim, da je prvi pogoj kakršnekoli razprave o splošni veljavnosti marksizma dosledna ločitev od prakse stalinskega obdobja in stalinizma (nikakor pa pavšalno in brez analize). Je pa seveda res, da imajo npr. sovjetski teoretiki pri tem poseben položaj. Stalinska mutacija leninizma je bila dolga leta v ZSSR ne samo vodilna, ampak tudi edina mutacija leninizma, ki je izrazila — čeprav v popačeni podobi — spoznanja o razvoju države po Leninovi smrti. V tem je težava.

Vendar ne gre samo za problem stalinizma. V preteklem obdobju so leninizem — popolnoma v intencijah tedanjega mišljenja — imeli za linearno nadaljevanje marksizma. Njegovo glavno različnost od prvotnega marksizma so izvajali predvsem iz razlik med razmerami imperializma in razmerami kapitalizma svobodne konkurence. Tako je to vsaj formuliral Stalin in v njegov nazor ni v mednarodnem komunističnem gibanju nihče dvomil.

O povezanosti leninizma z obdobjem monopolnega kapitalizma in nobenega dvoma, prav tako pa tudi ne o tem, da ta različnost ne izčrpa vse bistvene razlike med prvotnim marksizmom in leninizmom. V tem primeru ne gre za širša filozofska ali druga vprašanja. Menim, da je treba kvaliteto leninizma definirati tudi z značilnimi posebnostmi ruskega revolucionarnega procesa. Prvotni marksizem — in to je bila njegova bistvena kvaliteta, katere splošno veljavnost je zanikal Stalin, je rastel iz okolja zrelih, ekonomsko razvitih evropskih držav. Leninizem pa je izhajal z drugega civilizacijskega okolja in njegova oblika in vsebina sta zato morali biti drugačni.

Nedvomni prispevek leninizma socialistični teoriji in praksi je bil v tem, da je bistveno razširil sfero učinkovanja socializma, da je omogočil njegov prenos iz okolja razvitih evropskih držav v druga območja sveta, v okolje držav, ki so rešile naloge drugačnega družbenega značaja. Pomembni prispevek leninizma je bil tudi v tem, da je apliciral marksizem na probleme prisotnega civilizacijskega napredka in na rešitev nalog buržoaznodemokratskega značaja, ki jih je s pomočjo koncepcije pre-raščanja revolucije združeval z naporom pospešitve razvoja k socializmu. Leninizmu pripada zasluga, da je bistveno spremenil profil in značaj evropskega socializma, da je mogočno vplival na socialistično mišljenje 20. stoletja. Obogatil je evropski socializem z novo injekcijo revolucionarnosti in ga navajal k boljšemu razumevanju in spoštovanju problemov držav in narodov, ki so začeli stopati na zgodovinsko prizorišče.

V tem prispevku leninizma pa tiči tudi njegova omejenost, ki se je je v neki meri zavedal že sam Lenin. Še v svojih zadnjih delih je Lenin svaril pred popolnim istovetenjem problemov in izkušenj Rusije s problemi in izkušnjami Evrope. Lenin je menil, da je uspeh ruske revolucije odvisen od razvoja v bolj razvitih evropskih državah, svaril pa je pred precenjenjem avantgardne vloge Rusije, ki je bila po njegovem mnenju pogojena predvsem z zaostajanjem pričakovane evropske revolucije. Svaril je evropske komuniste pred mehaničnim, šablonskim prevzemanjem ruskih izkušenj, prav tako pa je tudi nastopal proti temu, da bi merili ruske oblike z evropskimi merili, kajti Rusija leži na meji med Evropo in Azijo.

Priznavanje ne samo splošne, ampak tudi posebne plati leninizma pa je — kot se zdi — druga točka spora, ki ga raziskujemo. Leninizma danes ni mogoče raziskovati samo na splošni ravni in mehanično razširjati splošni pomen vseh njegovih tez, ampak ga je treba združiti z analizo problemov vsake države posebej. Prav tako ne gre pozabljati na dejstvo, da nas od Lenineve smrti loči že skoraj pol stoletja burnega razvoja, ki zahteva dopolnitve in popravke mnogih sklepov in navodil. V tem smislu je stalinska interpretacija leninizma, ki je vztrajala na njegovi črki, pa tudi na tem, v čem je razlagala prvotni leninizem, postala praktično škodljiva za politiko komunističnih partij.

* * *

Ta problem lahko zasledujemo tudi historično na primeru Češko-slovaške, katere pot se je danes nenadoma znašla v ognjišču številnih razprav in polemik. Ruske izkušnje, in to je komaj mogoče zanikati, so imele v začetku velik vpliv na češkoslovaški socializem. Ta vpliv pa se je lahko pozitivno ovrednotil v praksi samo ob predpostavki, da se ga bodo lotili ustvarjalno. To je mogoče utemeljiti s številnimi zelo pomembnimi razlikami med Češkoslovaško in Sovjetsko zvezo. Razlike zadevajo že obseg obeh držav in število njunih prebivalcev, kar nikakor ni samo kvantitativna plat. To posebno pomembno pogojuje notranje vire in možnosti graditve države, mednarodne zveze, ki vplivajo na izbiro poti in sredstev ter obseg in domet posameznih akcij. Češkoslovaška, če jo primerjamo s Sovjetsko zvezo, še zdaleč ni mogla npr. razvijati vseh bistvenih vej ekonomije, posebno industrije, ni si mogla izbrati avtarkične

konceptije, ampak mnogo skromnejšo konceptijo, ni mogla v neskončnost stopnjevati poudarka na razvoju težke industrije, za katero ni imela v nobenem pogledu dovolj sredstev. Morala je natančno izbirati tudi tempo in obseg svojih akcij, ni si mogla postaviti za nalogo doseči ali preseči v celi vrsti industrijskih panog svetovne velesile, kajti te panoge — pridobivanje rudnin in težka industrija — niso bile in niso mogle biti za Čehoslovaško merilo stvarnega ekonomskega napredka.

Bistvena razlika pa je zadevala seveda tako ekonomsko kakor tudi socialno strukturo. Čehoslovaška je ob začetku socialistične graditve sodila med industrijsko razvite države, imela je formirano strukturo proizvodnje, ki je zahtevala samo delne, čeprav ne posebno bistvene korekcije (sprememba odnosov med posameznimi panogami, razvoj novih panog — kemije, elektronike in podobno, industrializacija Slovaške itd.). Čehoslovaška ni, kakor Sovjetska zveza, poznala npr. problema industrializacije. Čehoslovaške razmere so omogočale rešiti nastale probleme z drugačnim tempom in pretežno v drugih oblikah kot v Sovjetski zvezi.

Tudi socialna struktura se je pomembno razlikovala. Teža mestnega prebivalstva in delavskega razreda je bila nekajkrat večja od nekdanje carske Rusije, bistveno višja je bila raven kulture in izobrazbe, pri čemer pa sodi Čehoslovaška — kar ni odveč pripomniti — v popolnoma drugačno kulturno področje kot pa Rusija.

Razlike socialnega značaja med Čehoslovaško in Rusijo pa niso bile samo kvantitativnega značaja. Delavski razred in kmetje so se posebno na Češkem izrazito razlikovali od podobnih razredov v Rusiji: imeli so popolnoma drugo notranjo strukturo, drugo raven strokovne kvalifikacije in zavesti, druge običaje, zrasle v drugem okolju in iz drugih življenjskih navad. V primerjavi z Rusijo so v Čehoslovaški imeli nenavadno veliko vlogo meščanski srednji sloji, ki so tipični za kapitalistično družbo, in so izrazito vplivali na profil političnega življenja.

K temu je treba vsekakor dodati še bistvene razlike v narodno-politični tradiciji Čehov in Slovakov, kjer je imela trdno mesto tradicija politične demokracije. To tradicijo je podpirala pot revolucije, ki je držala k stvaritvi svojevrstnega bloka političnih sil, katere so bile čisto drugačne od prvotnega Oktobra. Kajpak je tudi socialna struktura države omogočala (hkrati pa tudi nujno izsiljevala) popolnoma drugačno lotevanje številnih problemov, izsiljevala je druge oblike politične organizacije družbe itd.

Problemov socializma na Čehoslovaškem po 1945. letu zato ni bilo mogoče rešiti zgolj s tezo o splošni veljavnosti leninizma in sovjetskih spoznanj, ampak bi morali izhajati iz globokega poznavanja notranjih pogojev države in njenih potreb, natančne zavesti o tem, da še zdaleč niso vse oblike, ki so jih uporabili v Sovjetski zvezi, primerne tudi za nas.

V tem duhu se je v prvih povojnih letih razvijala praksa čehoslovaške partije, ki se je postopoma dokopala do konceptije »specifične čehoslovaške poti v socializem«. Nikakor nočem idealizirati te dobe. Poskusi izoblikovati lastni prijem so izhajali iz zelo ozkega temelja. Vendar pa niso našli pravičnega odnosa do stalinizma. Pa tudi iskanje specifičnih poti je bilo v precejšnji meri pogojeno s tem, da je bil Stalin takšnemu iskanju zaradi zunanjepolitičnih razlogov naklonjen. Prav zato se je lahko zgodilo — ko je Stalin spremenil svoje stališče — da so se ti poskusi zelo skrčili. Razvpita resolucija Informbiroja o situaciji v KPJ je povsod onemogočila iskanje posebnih poti v socializem ter je postala orodje monopola stalinske mutacije leninizma v mednarodnem komunističnem gibanju; posledice so bile tragične. Ne mislim samo na že omenjene politične procese. Posledice so se pokazale tudi na drugih odsekih našega državnega življenja. Iz Sovjetske zveze so prenesli k nam politiko industrializacije z vsemi spremljevalnimi pojavi in vidiki. Postopoma je

bila uveljavljena tudi sovjetska metoda kolektivizacije. Nepretrgani potek gospodarskega in socialnega življenja se je porušil, ker je nastala sila neugodna ekonomska in socialna struktura. Pojavila se je napetost med posameznimi sloji družbe — delavstvom, kmeti, inteligenco in drugim mestnim prebivalstvom. Hudo vihro so pretrpeli odnosi med Čehi in Slovaki in sploh položaj raznih narodnosti v republiki. Zgrajen je bil politični sistem, ki je bil v grenkem nasprotju s celotno poprejšnjo narodno zgodovino in tradicijo.

Škodo bi bilo mogoče naštevati še naprej. S tem pa nočem reči, da je bilo slabo vse, kar se je zgodilo pri nas v preteklosti. Resnica pa je, da je mogoče najti konkretne pozitivne rezultate (kolikor ne upoštevamo omenjenih socialnih in premoženjskih sprememb) bolj v odnosu do nekaterih prehodnih nalog in zahtev dobe kot pa v odnosu do končnih socialističnih ciljev. Mehanično uveljavljanje »monopola leninizma« na Češkoslovaškem je peljalo (k temu je pripomogla tudi nesposobnost in degeneracija večjega dela vladajoče plasti v ČSSR, kar ne gre šteti samo za naključje) v globoko krizo socializma, ki jo moramo motriti z vidika pravkar odpravljenih političnih in družbenih oblik, ki so zrasle iz tega monopola. Ali je to v prid avtoriteti leninizma, je na dlani. Zato menim, da so se prav na Češkoslovaškem (in to glede na njeno ekonomsko, socialno in politično strukturo, ki je bolj kot v drugih državah različna od ZSSR) najbolj pokazale omejenost in škodljive plati mehanskega in abstraktnega pojmovanja leninizma.

(Prevedeno iz *Nová mysl*, teoretska in politična revija CK KPČ, 8/1968.)
Prevedel: Frane Jerman

OKROGLO IN NA VOGALE

»Ceha je plačana, zdaj iščejo krivce« — tako bi lahko prevedli naslov članka, ki ga je v decembru objavila Borba,¹ Popolnoma se strinjam s piscem, da ni dobro, če najprej naredimo veliko napako, ki jo je treba plačati, da jo potem plačamo in šele kasneje iščemo krivce. Ne strinjam pa se tudi s prakso, ki je v tej naši prelepi Jugoslaviji žal še v navadi: napaka je tu, ceha je plačana, krivcev pa nihče ne poišče! Če torej že pišemo o nespametnem EKK Velenje, o velikih zgubah, bi ob tej nepremišljeni investiciji glede na jugoslovansko prakso lahko zapisali tudi nekaj dobrih besed.

Danes je res veliko jasneje, kot je bilo pred leti, da je premog glede rentabilnosti predelave v plin in stranske produkte zgubil bitko z nafto in plinom. Vendar, tako je mogoče razbrati iz kritik, je bilo tudi pred leti, ko je nastala zamisel o EKK Velenje, nekaterim strokovnjakom že znano, da je načrt za to investicijo vsaj problematičen, če že ne neustrezen. Zgodba z EKK Velenje ni od včeraj, začetki, prvi projekti so nastajali že leta 1954, ko prednost nafte pred premogom še ni bila tako očitna.

Drugo, kar je treba ob omenjenem pogretem komentarju v Borbi znova zapisati, so nekatere bistveno nove okoliščine v naših družbenih in ekonomskih odnosih. Revija Teorija in praksa je že skoraj pred tremi leti objavila prispevek, v katerem člankar pravilno ugotavlja: »Dolga je pot njenega nastajanja (EKK Velenje, op. p.) in še zdaj v javnosti ni znano in jasno, ali bomo nadaljevali graditev slovenskega vlekombinata in tako stopnjevali majhnost slovenske gospodarske avtar-kije ali pa se bomo odločili, pa čeprav nekaj minut po dvanajsti, da opustimo veleinvesticijo, katere ekonomska upravičenost je dvomljiva.«²

To je ekonomski vidik, drugi, ne dosti manj pomemben, je bil: kako v prihodnje načrtovati razvoj našega gospodarstva, zlasti pa financiranje večjih investicij. Spopasti smo se morali z dvema problemoma: kako zagotoviti denar iz slovenskega gospodarstva, če ga za svoj razvoj samo potrebuje. Ali z obveznim oročanjem okrniti razvoj drugih ali celo pristati na centralizacijo zbiranja sredstev, kar pomeni povratek na staro, preživelo in tudi neustrezno investiranje. In drugo: bolje je kljub milijardnim zgubam prenehati z investicijo na začetku, kot pa nadaljevati samo zato, da ne bi nečesa zgubili, zguba pa bi bila v celoti večja, naraščala bi tudi ob obratovanju. Odločitev je bila najbrž pravilna, čeprav je bila boleča: prenehati z gradnjo EKK Velenje, da prihranimo slovenskemu gospodarstvu nove milijarde zgub!

¹ J. Pjević, »Ceha je plačana, zdaj iščejo krivce«, Borba, 3. 12. 1968.

² Tomaž Černe, »Ekonomska upravičenost EKK Velenje«, Teorija in praksa, št. 1/1966, str. 113.

Da osvežim spomin in da bom jasnejši, naj še zapišem, da zahteve po odgovornosti niso postavili šele v novembru 1968, ko je bila »ceha že plačana«, ampak že prej. Tako je o tem govoril poslanec Mitja Vošnjak v skupščini leta 1965 in tudi v že omenjenem prispevku je bilo zapisano: »Naposled se odpira morda najbolj neprijetno vprašanje, vprašanje odgovornosti pri odločanju o tej investiciji... Ali gre za kolektivno odgovornost izvršnega sveta skupščine SR Slovenije ali posameznih članov iz tedanjega sestava izvršnega sveta? Kakšno je bilo stališče skupščine? Ali so bile zadosti upoštewane pripombe, izrečene na sejah skupščinskih odborov...«³

Še bolj nedvoumno je ocenil družbene posledice graditve EKK Velenje drugi prispevek v Teoriji in praksi, v katerem se pisec sprašuje, kam bi nas pripeljalo, če bi vztrajali pri graditvi kombinata. »Če pa računamo na zvezna sredstva, potem moram računati tudi na nadaljnjo centralizacijo sredstev, kajti takih zahtev je v Jugoslaviji dovolj.«⁴

Sklep o ustavitvi nadaljnje graditve EKK Velenje je imel tako ekonomske kot politične prvine. Pokazal je pogum in odločnost političnega vodstva Slovenije, da kljub nepriljubljenosti ukrepa, s katerim je ustavil tisto, kar se je že začelo, prekine s takšno prakso neustreznega investiranja.

Pogrevanje o plačevanju »cehe« in o kasnejšem iskanju krivcev bi bilo zares ustrezno, ko bi bil to naš edini šolski primer slabe investicije in vseh njenih slabih posledic in neodgovornosti. Ko bi bilo tako, potem bi bile upravičene tudi čustvene misli, zavzetost za potrošnika, državljana, ki ga je vzel v svoje varstvo novinar J. Pjevič: »Davčni obvezniki bodo na svojem žepu občutili izpolnitev te finančne obveznosti prek republiškega proračuna vse do konca stoletja... Zakaj so prešli najprej na obdavičtev državljanov in delovnih organizacij, da bi dobili sredstva za »plačanje cehe«, in ša šele potem, ne glede na ta temeljni problem, začeli ugotavljati odgovornost organov in posameznikov?«⁵

Novinar Pjevič se temu čudi. Navsezadnje je to delno tudi razumljivo, saj je res, da do razprave v slovenski skupščini še nihče v Jugoslaviji ni izrecno postavil vprašanja odgovornosti za neustrezne investicije. Za našo dosedanjo gospodarsko prakso, za investicije ni značilno, da najprej plačamo »ceho« in šele potem iščemo krivce, temveč je značilno to, da plačujemo »ceho« in krivcev sploh ne iščemo, skrivamo pa se za kolektivno odgovornostjo. O odgovornosti pa prirejamo simpozije, pišemo članke, kar nikogar neposredno ne obvezuje.

Če smo se doslej, ker so nas izzvali, zadržali pri EKK Velenje, vzemimo za primerjavo drug, nič manj poučen primer, ki nazorno kaže, kako je z neustrezno investicijo, njenimi posledicami in odgovornostjo. Mislim na železarno »Boris Kidrič« v Nikšiču. V preteklem letu je imela 5 milijard starih dinarjev zgube.⁶ Zgube pa so znane tudi iz prejšnjih let. Po novem projektu bi ta železarna potrebovala 54 milijard starih dinarjev za investicije, da bi bila rentabilna. Vprašujem se, kdo je odgovoren za lokacijo, za program, za odobritev sredstev pri tako nespametni investiciji? Iz drobnega časniškega zapisa zvemo zanimivo misel, ki odseva del jugoslovanskega razpoloženja o ugotavljanju krivde.

»Kakor nas je obvestil dopisnik »Politike«, je podpredsednik vlade Kiro Gligorov, ko je sodeloval pri teh razgovorih, rekel: ...da smo za takšno stanje v železarni vsi odgovorni.«⁶

V istem časniškem zapisu še zvemo, da je ekonomist Mijo Mirković odsvetoval lokacijo v Nikšiču, predlagal je, da bi železarno zgradili ob morju, lahko prav tako na ozemlju Črne gore.

³ Ibidem, str. 122.

⁴ Andrej Verbič, »Zakaj ni mogoče«, Teorija in praksa, 3/1966, str. 471.

⁵ A. G., »Šolnina visokih peči«, VUS, 21. 2. 1968.

⁶ Ibidem.

Ob tem se neizbežno vsiljuje nekaj vprašanj. Kdo je odgovoren, da mnenja ekonomista Mirkovića niso upoštevali? Kdo je odgovoren za projekt, ki se je zanj pokazalo, da ni rentabilen? Kdo je dal jamstvo, denar, kdo je pritiskal za dodelitev denarja in dajal optimistične, a nestrokovne izjave?

Tudi v tem primeru gre za plačanje »cehe«. Le s to razliko, da ceno za nepremišljenost plačuje celo širša družbena skupnost, saj dobiva Črna gora denar iz fonda za nerazvite. Namesto da bi se razvijala naprej, kar je popolnoma v redu, mora odvajati prepotrebni denar, da plačuje storjene napake. Kaj pa je v tem primeru s krivdo, ko ceho plačujemo še po dograditvi? Je to nemara bolje, kot pa je napravila slovenska skupščina, ki je po ustavitvi investicij le začela krivdo raziskovati?

Popolnoma jasno pa je v tem primeru tole: dokler bomo vsi za vse odgovorni, potem ne bo nihče za nič kriv!

To pa ni edina stvar, ki me v članku novinarja Pjevića moti. Kolega ima malce nenavaden čut za kombinacije.

»...Toliko prej, ker potekajo priprave za graditev dveh odsekov avtoceste Šentilj—Nova Gorica, za kar je treba zagotoviti več kot milijardo novih dinarjev, a resno razmišljajo o razpisu ljudskega posojila, da bi pridobili novih sedemsto milijonov. Zdi se, da so poslanci ob zahtevi po ugotavljanju odgovornosti za EEK mislili ravno na to investicijo, ki jo pripravljajo.«⁷

Pri branju zapisnika z zasedanja skupščine SRS, ki je v posebni točki dnevnega reda obravnavala problematiko EKK Velenje, sem lahko ugotovil, da je samo ena poslanka delno povezovala odgovornost EKK Velenje in gradnjo avtoceste Šentilj—Nova Gorica. In še ta na koncu razprave, ko so odločali o tem, kdo naj razišče krivdo. Zato tudi kljub previdnemu začetku: »Zdi se...« pisec članka v Borbi dela samovoljne zaključke, ko razpravo enega poslanca naprti večini, saj piše, »da so poslanci...«

Bilo bi tudi še mogoče, da bi en sam poslanec nastopal v imenu večine, da bi o tem ostali le glasovali. To iz zapisnika ni razvidno. Zaradi jasnosti bom navedel tisti del razprave, ki se je nanašal tudi na avtocesto:

»Jaz nisem seznanjena o vseh podrobnostih, kakor še marsikdo izmed nas ni, kako potekajo začetni razgovori glede gradnje avtoceste. Mimogrede pa se sliši o čudnih začetkih. Napaka še ni bila napravljena, zato mislim, da imamo pravico pravočasno opozarjati in zahtevati, da se pri tej ogromni investiciji točno določi, kdo bo odgovoren za izvedbo, kdo za idejne načrte, kdo za projekte. Ta služba, ki bi po mojem morala biti posebej ustanovljena, dobro plačana, naj bodo to najboljše plačani strokovnjaki v naši republiki, samo vsakomur mora biti znano, če bo pogrešil, bo moral s položaja.«⁸

Kot je mogoče iz navedenih misli razkriti, želi biti poslanka bolj seznanjena s projektom investicije, kar je razumljivo in prav. (Izdani sta bili že dve študiji o projektu in posojilu op. p.) Zavzema se pa za strokovno odgovornost, za čim bolj solidno strokovno izvedbo. Ne postavlja pa dvoma v odgovornost za začetek te investicije, kar bi bilo mogoče razumeti iz zadnjega stavka navedenega Pjevićevega članka.

Povezovanje teh dveh velikih investicij, način interpretiranja pa bi bilo mogoče razumeti tudi tako, da uporablja, pogreva neko slabo investicijo, ki pa v naši državi ni edina, da ba izrazil dvom v drugo.

Če zgradimo neko novo, moderno cesto na področju, kjer je velik promet (skoz Slovenijo za zdaj teče najbolj gost domači in mednarodni cestni promet), to ne more biti problematična investicija. Problematični

⁷ J. Pjević, »Ceha je plačana, zdaj iščejo krivce«, Borba, 3. 12. 1968.

⁸ Ing. Zdenka Jurančič, zapisnik 48. seje republiškega zbora, 18. 7. 1968.

so lahko samo delčki izpeljave, strokovnost izvedbe, cena stroškov. Če pa je to strokovno urejeno, če je projekt v redu, če je izpeljana mednarodna licitacija gradbenih del, potem se dvom v tehnično izvedbo in v pretirane stroške zelo zmanjša.

Če nas že silijo v primerjavo z EKK, potem še zapišimo, da bi kljub političnim pritiskom tudi do te investicije ne prišlo, če bi strokovnjaki, ki so jih tudi poklicali, pošteno in strokovno povedali svoje mnenje.

Ne samo pri cesti Šentilj—Nova Gorica, povsod pri večjih investicijah je treba zagotoviti kar največjo strokovnost pri obravnavi osnutka in ekonomske upravičenosti, zakaj na takih temeljih so potem tudi politične odločitve lažje.

Pri tej cesti pa gre še za drug, splošno slovenski problem. Če mi ne bomo zgradili te ceste, ki je s svojo traso dokazala več stoletno upravičenost kot najboljša povezava zahodne Evrope z vzhodno preko Italije, Slovenije, Madžarske in naprej, prek Avstrije s severno Evropo, če te ceste ne bomo v kratkem zgradili, se bodo sodobni turistični tokovi, ki vodijo vse bolj po cestah, Slovenije izognili. To bi se lahko zgodilo v treh smereh. Prek severne Italije in spodnje Avstrije, iz Severne Italije prek Istre z Jadrantom, iz spodnje Avstrije prek Ptuja na Varaždin ali prek Ptuja, Kumrovcva in Zagreba na srednji Jadran. Slovenija, dežela v srcu Evrope, republika z doslej največjim tranzitnim prometom v Jugoslaviji, bi lahko postala turistični — otok.

Glavni problem pri tej gradnji je posojilo mednarodne banke za obnovo in razvoj, ki naj bi dala del posojila. Takih zahtev je menda v Jugoslaviji devet. Vsi ne bodo mogli hkrati dobiti denarja, vsi pa bi ga radi čimprej.

Ali je dvom v upravičenost take investicije, ki bi jo podprlo ljudsko posojilo, res upravičen dvom v njeno ustreznost in potrebnost? Ali lahko pomeni povezovanje EKK Velenje z gradnjo te ceste tudi vnaprejšnje nezaupanje v ustreznost naložb v slovenskem gospodarstvu? Je to lahko zavajanje javnega mnenja, tudi krediterjev? Ali je to samo novinarska površnost, slab čut za logiko in povezovanje dejstev — ali je še kaj več? Karkoli od tega, z ničemer se ne morem strinjati.

V. TRINKAUS

KAKO DOLGO ŠE ATOMIZIRANO SLOVENSKO GOSPODARSTVO

V času, ko se povsod po svetu in tudi v drugih republikah gospodarske organizacije združujejo v večje in močnejše, pa naj bo to Montecatini in Edison, Fiat in Citroën, Siemens in AEG, pa pri nas v Sloveniji samo razpravljamo in pišemo zajetne študije o tem, kako koristno bi bilo, če bi poiskali ustrezen način, da bi združili razdrobljena sredstva in zmogljivosti naših 2500 podjetij, kolikor jih pač imamo, in katerih bruto proizvodnja je skupaj tolikšna, kolikršno ima ena večjih evropskih avtomobilskih tovarn.

V drugih republikah, ki jim je bila Slovenija marsikdaj za zgled, so tokrat pred nami, saj je Petar Stambolić na nedavnem kongresu ZK Srbije dejal, da je 70 odstotkov srbskih podjetij povezanih ali z integracijo ali s poslovno tehničnim sodelovanjem in tako se lahko tako doma kot v tujini pogajajo veliko bolj enakopravno, ker imajo za to zadosti močno materialno podlago. To velja tako za proizvodnjo kakor tudi za trgovino in posebej še za zunanjo trgovino, kjer sta se podjetji INTEREXPORT in GENERALEXPORT razvili v največji zunanjetrgovinski organizaciji v državi, čeprav lahko dodamo, da s podporo zveznih in republiških organov. Na Hrvaškem se združujeta kemična industrija in industrija nafte in podjetje INA je že tako močno, da se samostojno dogovarja s tujimi partnerji o naložbi kapitala, na primer v Italiji.

V Bosni in Hercegovini se je podjetje ENERGOINVEST razvilo v enega največjih gigantov elektroindustrije v Jugoslaviji in samo za prihodnje leto so že sklenili za nad 25 milijonov dolarjev izvoznih poslov.

Jadranske ladjedelnice so po prvem neuspešnem referendumu le našle skupno pot k združitvi in delitev dela med njimi bo prav gotovo prispevala k hitrejšemu in bolj racionalnemu razvoju te pomembne veje našega gospodarstva.

In kaj smo doslej storili pri nas, v Sloveniji? Porabili smo precej črnila, napolnili dolge skupščinske magnetograme (le kdaj smo se navadili Slovenci govoriti?), razpravljali o integraciji gospodarstva v poslovnih združenjih, v republiški zbornici in ne vem še kje; vse skupaj pa se premika s polževo naglico. Samo primer kemične industrije! Medtem ko vsa naša podjetja bazične in predelovalne kemične industrije skupaj ne zaležejo za polovico zahodnonemškega Höchsta, pa so tisti, ki si lahko odrežejo večji kos kruha, pretrgali vse zveze z onimi, ki jim sam proizvodni proces in močna svetovna konkurenca ne dopuščata, da bi bil njihov čisti dohodek večji od 5 do 6 odstotkov, ali pa je še celo manjši. Koncerni v tujini združujejo tako predelovalno kemično industrijo kot osnovne proizvodnje surovin in tako lahko pokrivajo z ekstra dobički prvih manjši zaslužek drugih, ki pa jih za svojo proizvodnjo potrebujejo.

Tako tudi pri nas ne bi bilo treba, da tisti kolektivi, ki jim je družba dala v upravljanje podjetje, katerega proizvodnja je naletela na konjunkturo tako na domačem kot na svetovnem trgu — pri tem ne mislim podcenjevati prav tako posebne prizadevnosti —, spravljajo v žep pretirane dobičke, večji del tudi v obliki izredno visokih osebnih dohodkov (šefi oddelkov takšnih podjetij zaslužijo tudi 5000 dinarjev na mesec in več), medtem ko enako kvalificirani strokovnjaki ali pa delavci v podjetju bazične industrije prejemajo za enako strokovno delo polovico ali pa komaj tretjino tega kot tisti, ki so prejeli od družbe v upravljanje na primer tovarno zdravit!

Ali ne bi močna in enotna kemična industrija v Sloveniji bila nekaj več, kot pa zdaj, ko imamo na eni strani »slaba«, na drugi pa »dobra« podjetja! Morda bo kdo rekel, da je treba slabe likvidirati? Vendar pa si tega ne moremo privoščiti, posebno če lahko ugotovimo, da ima na primer Cinkarna v Celju popolnoma enake proizvodne stroške kot njej sorodna podjetja v Zahodni Nemčiji ali kje drugje v Evropi.

Ali bomo zaradi tega, da si v enih podjetjih lahko delijo visoke dohodke — čeprav ne mislim zagovarjati uravnilovke — imeli na drugi strani 2000 ali več brezposelnih, a sposobnih delavcev, ker bomo »nerentabilni« obrat zaprli? Vsekakor lahko velik del podobnih problemov rešimo s poslovno-tehničnim sodelovanjem, z združevanjem sredstev in z integracijo stroke, pa čeprav bo morda kdo trdil, da hrušk in jabolk ne gre dajati v en koš. V bogati družbi naj bi bili blaginje deležni vsi,

pravijo na primer na Holandskem, ko prejemajo rudarji v premogovnikih podobne dohodke kot delavci v drugih vejah.

Očiten primer upiranja integracijskemu procesu je vsekakor naše elektrogospodarstvo. V naši mali Sloveniji je skupaj kar nad 20 proizvodnih, proizvodno-prenosnih in distribucijskih podjetij, tako da lahko vsak po svoje reže in meri električni tok. Kljub temu, da tok teče po žicah in bi ga zaradi njegove narave lahko takoj integrirali (res je, da smo združeno elektrogospodarsko podjetje pred nekaj leti z nesmiselnim zakonom razbili, kot smo to napravili pri železnicah), pa danes vsaka elektrarna zase kljubuje vsem priporočilom in resolucijam. Če smo elektrogospodarstvo lahko z zakonom razdružili, ga pač zaradi njegovega ogromnega pomena za gospodarstvo spet z zakonom združimo! Če je interes družbe močnejši od ozkega pojmovanja samoupravnih pravic in če do družbenega dogovora ne pride, potem pač ne pomagaj nič drugega kot to, da spuščina izda ustrezen zakon! Racionalno poslovanje bo potem prav gotovo vplivalo na manj odločne zahteve po podražitvi energije, ki so danes nenehno na dnevnem redu, čeprav morda ne toliko v Sloveniji.

Železniška transportna podjetja so prav tako poglavje zase, vendar pa nam je, kot kaže, v Sloveniji uspelo urediti skupno gospodarjenje, medtem ko so v zveznem merilu na področjih vseh številnih republiških železniških transportnih podjetij tarife še vedno različne. Menim, da bi takó elektrogospodarstvo kot železnice morale dobiti v zveznem merilu ustrezno obliko, ki bo upoštevala sicer vse samoupravne pravice republik, hkrati pa tudi najširši družbeni interes v tej infrastrukturni sferi. Osebnost storilnost na enem ali drugem področju pa bi lahko merili drugače in jo spodbujali z ustreznim nagrajevanjem.

Prav to velja tudi za ceste, saj smo tokrat Jugoslovani prišli pred Mednarodno banko z devetimi predlogi za kreditiranje hitrih cest, in vsaka republika gradi tako ceste kakor proge zase, ne pa za širše območje federacije. Očiten primer pomanjkanja sodelovanja, tokrat med republikami, je hrvaški projekt hitrih cest Dunaj—Varaždin—Zagreb in Zagreb—Rijeka—Trst, ki puščajo Slovenijo popolnoma ob strani, čeprav bi lahko našli stične točke na slovenskem ozemlju!

Zdaj smo odšli morda nekoliko ven iz ožjega republiškega okvira, so pa seveda še stvari, ki jih lahko uredimo v republiki sami.

Vse premalo je poslovno-tehničnega sodelovanja v kovinsko-predevalni industriji, ki je ena naših najmočnejših vej! V tekstilni industriji nam je uspelo delno integrirati podjetja v Mariboru in Kranju, medtem ko so številna podjetja tekstilne industrije po Sloveniji še vedno prepuščena sama sebi. Prav tako bi lahko naglo rastoča industrija konfekcije dosegla večje uspehe, če bi si obrati med seboj razdelili delo in prek izvoznikov v še večji meri uvedli specializacijo proizvodnje, ki sicer delno že obstaja.

Podobno se dogaja v lesno-predevalni industriji. Že pred časom so se največja slovenska podjetja lesne industrije dogovorila o delitvi dela oziroma o specializaciji posameznih velikih obratov. Tako se je na primer BREST Cerknica bolj usmeril v proizvodnjo pohištva za dnevne sobe, in to furniranega in masivnega, MEBLO v Novi Gorici proizvaja danes največ spalnic, STOL v Kamniku je povečal proizvodnjo različnih stolov in pisarniškega pohištva, MARLES v Mariboru pa je v zadnjih dveh letih podvojil svoj brutoproizvod s serijsko proizvodnjo modernih kuhinjskih elementov, ki so se najprej uveljavili na domačem trgu, zdaj pa se postopoma uveljavljajo tudi že na nekaterih tujih trgih.

Zanimiv primer sodelovanja trgovskega podjetja s proizvodnjo je prav gotovo SLOVENIJALES, ki je nedavno prevzelo v svojo upravo lesnoindustrijske obrate v Idriji, v Radomljah in v Sori Medvode. S specializacijo proizvodnega programa, z managerskim načinom vodenja proizvodnje in z načrtno prodajo doma ter v tujini so ti obrati prebredli

krizo, ki so jo doživljali za časa svoje »samostojnosti« in tako danes povečujejo proizvodnjo in seveda tudi prodajo, kajti za zalogo ne proizvajajo. Četrti primer je poslovno-tehnično sodelovanje Slovenijalesa z lesnoindustrijskim podjetjem v Ajdovščini in kot vse kaže, je to uspešna povezava trgovskega kapitala s proizvodnim in pa boljše izkoriščanje tehničnih strokovnjakov in drugih kadrov.

Tri slovenske železarne bodo, kot kaže, kmalu dobile skupni naslov »Slovenske jeklarne«, in po več kot enoletnem študiju tega integracijskega projekta lahko računamo na kar najboljše izkoriščanje delovne sile in instaliranih zmogljivosti, hkrati pa bodo imeli skupno prodajno in nabavno službo in še druge oddelke, med njimi razvojnega, tako da lahko pričakujemo kaj kmalu pozitivne rezultate in upamo, da jih bomo tudi dočakali, kajti v strokovnost novega skupnega vodstva ne moremo dvomiti.

Preidimo od besed k dejanjem!

To naj bi končno veljalo za vse tiste, ki se danes zaradi kratkotrajnih, ozkih, pogosto tudi osebnih koristi ne navdušujejo za nekatere oblike integracijskega procesa in menijo, da bodo lahko tudi majhni preživeli. Res je, da vse to združevanje okrog nas pusti ob strani in nedotaknjeno tudi kakšno manjše podjetje, vendar pa je le-to tako ozko specializirano, da mu integracija ne bi prav nič koristila, ker s svojo dopolnilno proizvodnjo lahko prispeva k večim industrijskim ali kmetijskim vejam naenkrat. S tem smo se dotaknili tudi kmetijstva, ki je prav tako močno razdrobljeno, in treba bo poiskati način in možnosti, da se kmetijska proizvodnja še bolj osredotoči na posameznih področjih za posamezne pridelke, kajti le takšna ozka, specializirana proizvodnja, posebno še kooperacija, lahko zagotovi obstanek majhnemu kmetu, medtem ko morajo kmetijska posestva s pametnim poslovanjem odpraviti dosedanje izgube in se postaviti na lastne noge, kar se jim pa vselej v zadnjem trenutku ponesreči, včasih tudi po tuji krivdi. To je bil letošnji primer, ko se je skoraj popolnoma ustavil izvoz mesa v Italijo!

Gospodarska zbornica naj bi kar najhitreje sklicala res delovne sestanke posameznih podjetij, potem ko bi njeni strokovnjaki proučili vse podrobne možnosti integracijskih procesov in jih ekonomsko utemeljili, da bi končno le začeli z resnim delom na tem področju, ki po dosedanjih pripravah res ne bi smelo biti pretežko, je pa bolj ali manj objektivna nujnost v prihodnosti.

E. RASBERGER

OBRAČUN O OBRAČUNU

Že v začetku 1965. leta smo v prvi številki naše revije poskušali v članku »Ugotavljajmo vzroke, ne pa posledice« povzeti neko negativno bilanco: gibanje in stanje naše tehnične inventivne misli do leta 1965. Na temelju zbranih podatkov smo trdili, da je v povojnem obdobju domačih avtorjev novih tehničnih iznajdb kot tudi avtorjev tehničnihboljšav v primerjavi z vrsto večjih in manjših dežel od naše — porazno in nesorazmerno malo. Trdili smo, da se še vedno laže odločamo za nakup tujih kot pa domačih licenc, da kupujemo tuje licence tam, kjer jih res potrebujemo, še več pa drugod, kjer niso potrebne — kar povzroča neprestano tehnično

zaostajanje naše dežele ter neenakopraven položaj v mednarodni delitvi dela itd.

Od takrat, ko smo to zapisali, so minila štiri leta. Najbrž bi bilo zelo zanimivo, če bi takratno stanje primerjali z današnjim, ko smo se poslovili od 1968. leta. Morda bo to najbolj zanesljiva pot, da potegnemo jasno vzporednico — in to brez ovinkov — med tem, kar pravimo, da bi bilo treba storiti, in onim, kar zares delamo in kar smo storili.

Najprej moramo ugotoviti, da je bila od januarja 1965 do letošnjega januarja vrsta raznih posvetovanj, simpozijev, delovnih dogovorov, pisanih poročil, informacij in člankov, sprejetih je bilo precej priporočil in najrazličnejših pisanih predlogov, da bi se stanje inventivne tehnične misli v naših delovnih organizacijah, razvojnih oddelkih, birojih, obratih, institucijah kot tudi med našimi tehničnimi strokovnjaki izboljšalo in pospešilo.

V tem času se je začel tudi proces gospodarske in družbene reforme, ki je posvetil vprašanju modernizacije tehnologije, uvajanju novih in boljših rešitev od zdajšnjih, iskanju novih izdelkov za bolj uspešno prodiranje na mednarodna tržišča in nasploh problemom tehničnega razvoja in napredka posebno pozornost. O tem so bile napisane številne študije, prikazi, članki in predlogi. To delamo še naprej: študiramo, prikazujemo, predlagamo... In kakšni so rezultati vsega tega na področju domače inventivne tehnične misli?

Začnimo pri zanesljivi vedi — statistiki — ki odkriva pojave, ki so zanesljiv temelj naših naslednjih trditev.

Če vzamemo število izdanih patentov kot merilo za stanje tehnične inventivnosti, kot delajo tudi v drugih deželah (ob tem seveda upoštevamo, da često novih postopkov, iznajdb zaradi neobveščenosti, malomarnosti, površnosti ali pa namerno ne patentirajo) — in ker drugačnih kazalcev o tem nimamo, potem dobimo tole podobo, ki smo jo oblikovali kot mozaik, delček za delčkom :

Število izdanih patentov v SFRJ (obdobje 1960—1967)

Leto	Domačim iznajditeljem in organizac.	Tujim iznajditeljem in organizac.	Skupaj
1960	438	468	906
1961	187	303	490
1962	266	420	686
1963	219	411	630
1964	268	548	816
1965	170	519	689
1966	142	530	672
1967	168	627	795

Že bežen pogled na tabelo nas navaja k sklepu: število patentov domačih iznajditeljev in naših organizacij v primerjavi z letom 1960 očitno upada, število patentov, odobrenih tujim pravnim in fizičnim osebam, pa postopno, vendar zanesljivo narašča.

In naslednji sklep: domača tehnična inventivnost ne glede na priporočila in predloge iz leta v leto upada ali pa stagnira, tujci pa so vse bolj zainteresirani, da svoje iznajdbe zaščitijo v Jugoslaviji. Ali govori ta pojav v naše dobro?

Iste podatke lahko opazujemo še z drugega zornega kota: kdo so pretežno nosilci patentnih pravic: pravne ali fizične osebe? Oglejmo si tabelo:

Leto	Prijavniki						Vseh
	Domači			Tuji			
	fizične osebe	pravne osebe	skupaj	fizične osebe	pravne osebe	skupaj	
1960	376	62	438	44	424	468	906
1961	166	21	187	36	267	303	490
1962	219	47	266	37	383	420	686
1963	194	25	219	52	359	411	630
1964	215	53	268	70	478	548	816
1965	101	69	170	43	476	519	689
1966	95	47	142	40	490	530	672
1967	100	68	168	21	606	627	795

Kje smo bili torej leta 1960 in kje smo danes? Kje je težišče te dejavnosti pri nas in kje pri tujcih? Ali ni pri nas dejavnost prepuščena samim avtorjem, pri tujcih pa je prav narobe? Ali smo pri nas bolj zainteresirani, da zaščitimo posameznike ali organizacije? Katero število iz leta v leto vse hitreje narašča? Je to v našo korist?

Končno lahko iste podatke — če se omejimo le na domače patente — opazujemo tudi glede na razvoj te dejavnosti po republikah:

Leto	Srbija	Hrvatska	Slavenija	BiH	Makedonija	Črna g.	Skupno
1960	191	111	106	12	12	6	438
1961	91	29	54	11	2	—	187
1962	100	67	86	11	2	—	266
1963	87	46	66	17	3	—	219
1964	102	69	77	16	4	—	268
1965	73	38	44	9	2	4	170
1966	67	39	30	5	1	—	142
1967	69	47	40	8	4	—	168

Zadnja tabela nam daje odgovor na vprašanje: kje smo bili leta 1960, kje 1965, v času objave članka o patentih (prva številka 1965), in kje smo v letih reforme. Kakšno je bilo stanje v Srbiji, Sloveniji, Hrvaški prvo leto reforme in kakšno je stanje konec leta 1967.

Vse to je odgovor za začetno vprašanje: kje smo danes, štiri leta po pozivu, da moramo zdraviti vzroke, ne pa posledice!

Kako pa danes sledimo domači patentni literaturi? Januarja 1965 smo zapisali, da izhaja Patentni glasnik zveznega zavoda za patente le v 350 izvodih, kar je glede na število delovnih organizacij, raziskovalnih inštitucij tehnične smeri, strokovnih tehničnih knjižnic, število strokovnjakov tehničnega profila — odločno premalo. Zlasti če upoštevamo, da je naročnina na ta glasnik le 40 N din, da izhaja štirikrat letno in da so v njem objavljeni vsi izdani patenti.

Danes moramo ponoviti, da se po najnovejših podatkih naklada ni zvečala, da je še vedno 350 izvodov, da je število naročnikov pretežno nespremenjeno ter da je tretjina izvodov tudi danes neprodanih.

Trdili smo, da je tako, ker naši strokovnjaki ne poznajo različnih razsežnosti te snovi. Da bi tako stanje v Sloveniji spremenili, je namestila Višja šola za organizacijo dela v Kranju pripraviti v letu 1968 seminar za strokovnjake iz delovnih organizacij, na katerem bi obrav-

navali industrijsko lastnino; v okvir te problematike sodi tudi področje patentov. Višja šola je poslala vabila vsem delovnim organizacijam v Sloveniji, le ena sama organizacija je sprejela vabilo. Ali naj po tem sklepamo, da organizacije to področje obvladajo — ali pa jim je nemara popolnoma tuje?

V članku iz leta 1965 smo trdili, da nobena srednja ali visoka šola v državi ne daje mladim strokovnjakom znanja, ki bi jim omogočalo, da ravnajo ustrezno, kadar pride do tehničnih izboljšav ali novih tehničnih iznajdb.

1969. leta lahko ugotovimo, da tudi v današnjih programih te snovi ni in da se glede tega ni nič spremenilo na bolje.

Pred štirimi leti smo pisali o licencomaniji, o množičnem nakupovanju tujih licenc, ne da bi poprej preverjali, ali nimamo za ista področja že dobre domače iznajdbe.

Po zbranih podatkih kupujemo največ licenc v ZR Nemčiji. Kdor spremlja nemške gospodarske časopise, je lahko pred kratkim prebral, da so nemški ekonomisti zračunali, da je ZR Nemčija v svoji licenčni politiki vsako leto za približno 420 milijonov DM v primanjkljaju. Zahodni Nemci kupujejo torej novejšo in najnovejšo iznajdbe, mi pa od njih kupujemo že presežene in izkoriščene... (mimogrede, Nemci kupujejo tudi od nekaterih naših tehničnih strokovnjakov licence za iznajdbe, ki pri nas niso našle proizvajalca!).

Pred štirimi leti smo tudi zapisali, da je za stimulacijo avtorjev in teamov pri novih tehničnih odkritjih velika ovira meglenost pojma »pravična odškodnina«. Pojem »pravična odškodnina« za izvirne tehnične rešitve tudi zdaj ni točno opredeljen in so zato podjetja, kadar gre za domače avtorje, vedno v dilemi, ali so za neko izboljšavo, iznajdbo plačala preveč ali premalo. Isto je z avtorji: ne vedo, ali so bili nagrajeni pravično ali ne.

Pisali smo o »kultu tujega blaga«, kako nesorazmerno poudarjamo dobre lastnosti tujega blaga, o domačih proizvodih pa govorimo podcenjevalno, čeprav po drugi strani hočemo enakopravno nastopati na mednarodni tržni areni.

Dandanes še bolj kot pred leti srečujemo v izložbah napise »uvoženo« kot posebno vabo za kupce, ki je žal največkrat uspešna. Če sami ne spoštujemo domačih proizvodov, kako naj pričakujemo, da jih bodo spoštovali kupci izven naših meja?

Končno smo pisali tudi o vrsti subjektivnih dejavnikov, ki zavirajo našo tehnično ustvarjalno misel: o podcenjevanju naših ustvarjalcev, o počasnosti pri odgovarjanju na predloge za tehnične izboljšave, o nelojalni konkurenci; pozabljamo tudi, da bi že pred prihodom na tuja tržišča s prijavo pravočasno zavarovali naše nove modele, vzorce, žige blaga in storitev ter odpravili vrsto drugih nepravilnosti, ki jih že dobro poznamo.

Tudi zdaj srečujemo posameznike, ki so razočarani nad postopki, kadar prijavijo uporabne tehnične predloge. Še vedno mnogi odgovorni voditelji v delovnih organizacijah nimajo razčiščenih pojmov, kaj je kdo dolžan delati in kaj ne (nihče ne more biti plačan za to, »da odkriva«, niti ne more biti zadolžen za to), kaj je nagrada, kaj pa odškodnina (nagrada je stvar dobre volje kolektiva, odškodnina avtorju tehnične izboljšave ali nove tehnične iznajdbe pa je njegova zakonita pravica).

Potemtakem bilanca po štirih letih ni pozitivna. To dokazujejo tudi statistični podatki, ki smo jih tu le delno prikazali, pa tudi pojavi iz vsakodnevne prakse.

In kje so vzroki za ponovno negativno bilanco naše tehnične ustvarjalnosti?

Moramo jih odkriti. Korenine so globlje, kot pa se zdi na prvi pogled. Ne moremo se sklicevati le na objektivne vzroke: na podedovano

preteklost, buren povojni razvoj, na nujnost naglejšega razvoja ne glede na ceno itd.

Zapletenost in obsežnost te snovi, ki jo samo skiciramo, je v bistvu proizvod medsebojnega učinkovanja gospodarstva, splošne in tehnične kulture, pedagogike, psihologije, sociologije itd.; sili nas, da bi uporabljali znanstvene metode raziskovanja teh pojavov. Po poti empiričnih metod, ki so posameznikom tako pri srcu, ne bomo prišli daleč! Šolanje na napakah prehaja na vseh področjih — pa tudi na tem — počasi, vendar zanesljivo v preteklost.

Na področju tehničnega napredka in tudi naše inventivne misli sta možni samo dve poti: ali bomo z znanstvenimi metodami ugotovili vse subjektivne in objektivne vzroke ter jih uspešno odpravlja (s teamskim delom strokovnjakov različnih profilov — ekonomistov, tehničnih strokovnjakov, pedagogov, pravnikov, industrijskih psihologov itd., da bi kar najhitreje nadomestili vse zamujeno in se enakopravno vključili v tehnični progres človeštva) — ali pa bomo čakali, da čez leto ali dve spet izdelamo podobno bilanco — s podatki, ki bodo morda še bolj porazni; kajti čas, splošni razvoj in napredek človeštva, zlasti pa tehniški napredek ne govore v naš prid in se tudi ne bodo zaustavljali zaradi našega zaostajanja.

B. POPOV

REPUBLIKA — KONFEDERACIJA OBČIN?

Naše prizadevanje glede tako imenovanega skupščinskega sistema, uva-janje vrste zborov delovnih skupnosti v skupščinsko organizacijo, uva-janje novih odnosov med izvršnim svetom in skupščino ter med skupščino in upravnimi organi, uva-janje posebnih organov samoupravljanja za posamezna iz državne uprave izločena področja itd. — vse to ne odseva samo neke fantazije, ampak je spoznanje pojava, ki bi ga lahko na kratko označili kot krizo sodobnega parlamentarizma in krizo sodobne demokracije sploh. Torej odseva tudi prizadevanja, da bi za pereče probleme sedanjosti našli boljše rešitve od tistih, ki so morda ustrezale razmeram preteklega stoletja.

Ta kriza je dejansko zelo resna. Sodobni človek je v stalni nevarnosti, da postane ne samo suženj, ampak da se spremeni v robota, ki so mu vzeli osebnost. Sodobna tehnika je nasilnežem dala v roke sredstva, da z njimi ne samo zatirajo ljudi na veliko bolj prefinjen način in tako uspešno, da tega v preteklosti nismo nikdar poznali. Moderna propaganda, združena z modernimi tehničnimi sredstvi, je sodobnim tiranom dala v roke tudi orožje, da z njim spodkopavajo samo bistvo človekove osebnosti in da mu jemljejo voljo, da bi se sploh upiral. Državniki in strankarski vodje v današnjem svetu lahko s potrebno propagando zbude pri množicah navdušenje, da bodo ploskale še lastnemu zaslužjevanju.

Sodobnega človeka pred to nevarnostjo ne more zaščititi parlament, ki se vse bolj spreminja v zgolj govorilno telo. Politike ne krojijo v parlamentih. Pa tudi ne v političnih strankah, kot nekateri naivno mislijo, saj so tudi politične stranke same zelo pogosto samo sredstvo v rokah

tistih, ki imajo stvarno moč, da si podrejšo ljudi. Boj za osvoboditev človeka mora zato najprej odkriti stvarna žarišča moči in prisiljevanja zoper potrebe in v nasprotju z zahtevami časa (če naj z izrazom »zahteve časa« označimo zahteve, ki jih tudi v pogledu družbenih odnosov poraja v tehnologiji in načinu gospodarjenja zakoreninjeni način proizvodnje).

Pa tudi mora ta boj jasno razločevati, kaj je nasilje in prisiljevanje, kaj so pa objektivne nujnosti v družbenih odnosih, kaj so sile objektivnih zakonitosti, ki se jim moramo ukloniti. Če ne razlikujemo med silo in nasiljem, bomo težko spoznali, proti čemu se moramo boriti in čemu se je treba ukloniti, ker ne moremo z glavo skoz zid. To je tudi edini način, kako lahko razločujemo med stvarnostjo in iluzijami. Sicer se bomo neizbežno šli boj z mlino na veter. To pa se nam gotovo ne bo posrečilo, celo nezavidljivo slabo izvirni ne bomo, saj so to počeli že pred nami.

Ali moremo trditi, da so stvarne sile, ki ogrožajo sodobnega človeka, v parlamentu, v državi, čeprav demokratični, v koncentraciji poslov na ravnini, ki omogoča uspešno strokovno-tehnično urejanje posameznih problemov? Ali ogroža sodobnega človeka sleherna sila, čeprav jo uporabljamo v njegovo korist? Ali je sleherna sila že tudi nasilje?

Zlo je treba poiskati pri koreninah. Država je samo orodje, ki ga kot vsako drugo lahko uporabljamo za dobro ali za zlo. Prek parlamenta se lahko pretaka tako dobro kakor zlo. Državna uprava je lahko zelo koristen instrument, ki ga lahko s pridom uporabljamo, če ga hočemo in če ga znamo. Vlada je lahko nadvse uspešen manager v splošnih družbenih zadevah, ne da bi pri tem kakorkoli hromila voljo, ki se kaže prek parlamenta, itd. Dejstva kažejo, da je tak manager vedno bolj tudi nujen.

Vse to so samo oblike in kanali, prek katerih se lahko pretaka tvorno življenje. Resda tudi kanali lahko zavro življenje, če so zanj pretresni. Toda prej se je treba vprašati, kaj je z življenjskimi vrelci, ali prihaja pravi življenjski sok v te kanale. V sleherni meščanski državi je jasno, da stvarna moč za obvladovanje družbe ni v parlamentu niti ne v vladi, ampak pri tistih, ki sta jim na voljo kapital in organizirana delovna sila. Vlada in parlament sta samo kanala, prek katerih uveljavljajo svojo družbeno premoč. Kot taka pa sta vendarle prilagojena stvarnim potrebam sodobnega življenja, čeprav sta bolj le adaptacija.

Pri nas pa smo, kakor je videti, prišli do prepričanja, da je ves problem našega javnega življenja in samouprave v formalnih oblikah, predvsem v organizaciji skupščin in izvršnih svetov oziroma njihovih medsebojnih odnosov. Vsaj zdi se tako. Resnični problemi in resnična družbena protislovja, ki jih je kar preveč, nas menda ne zanimajo ali pa jih enostavno ne priznamo, ker nam niso všeč, in mislimo, da bodo izginila, če jih ne bomo priznali. Kot dosledni formalisti smo najbrž prepričani, da nas morajo prositi za državljanske, pardon, za občanske pravice. Mi jim pa jih seveda ne damo.

S sedanjo organizacijo skupščin in njihovih številnih zborov smo demokraciji in samoupravljanju, če lahko verjamemo, da nam gre res za to, napravili krepko medvedjo uslugo. Odpravili smo namreč republiko kot posebno kvaliteto, odpravili smo možnost, da bi se oblikovala in izvajala republiška politika. Skupščino smo spremenili v torišče, na katerem se krešejo cehovska nasprotja predstavnikov različnih interesnih področij, ki, čisto razumljivo, vsako skrbi najprej za svoje koristi. Ni treba teoretizirati. Kar dejstva pogledajmo, dosti so zgovorna — če smo sploh pripravljeni ali sposobni, da jih vidimo. Vse to seveda na račun republiških interesov. Republika pa je posebna družbena interesna skupnost in zastopa čisto svojevrstne in specifične interese, ki so kvalitativno nekaj drugega kot vsota občinskih interesov. In ti interesi se v taki skupščini ne morejo v celoti pokazati. Razglašajoč, da razvijamo samo-

upravo, zanikujemo samoupravnost družbene skupnosti, razglašajoč samoupravnost otežkočamo konstruktivni napor tako izvršnega sveta kot republiške uprave.

Velike finančne težave, s katerimi se moramo otepati, so samo najbolj obrobna posledica teh pojavov. In nikoli jih ne bomo rešili, če bomo zanikali pravico republike, da o svojih zadevah odloča samostojno in kompleksno, ne pa, da odloča vsako področje zase prek svojega cehovskega predstavništva v skupščinskem zboru. Še posebej pa ne, če naj bo republika samo oblika sodelovanja med občinami. Občina pa ni in ne more biti isto kot republika, ker ima drugačne funkcije v javnem življenju. Na vsak način pa republika ni institucija, ki naj plačuje samo alimente za tuje otroke, pa čeprav je nastopil oče pod imenom samouprave.

Da bi dezintegracijo republike izvedli dosledno in popolno, uvajamo ali vsaj predlagamo še fleksibilni mandat poslancev v tej skupščini.

S stališča formalne logike takemu mandatu ni kaj oporekati. S sedanjem strukturo skupščine je najbolj v skladu, bolj kot sedanja ureditev poslanskega mandata. Celotnega tega se ni bati, česar se sicer boje njegovi zagovorniki, da bi zmanjšal odgovornost poslanca. Odgovornost se ureja med poslancem kot zastopnikom in tistim, ki ga poslanec zastopa, to je občino oziroma posameznim strokovnim področjem. Uvedba fleksibilnega mandata dejansko pomeni samo logično nadaljevanje dosedanjega skupščinskega sistema. Če smo za tak skupščinski sistem, moramo biti tudi za fleksibilni mandat. Tak mandat je uporaben vselej, kadar organizacije oziroma skupnosti ali celo države sodelujejo pri uresničevanju skupnega namena. Uveljavljajo ga zlasti v različnih meddržavnih organizacijah. In če naj bo republika samo nekakšna rahla konfederacija občin, se moramo uvedbe takega mandata samo veseliti.

Veseliti se ga ne morejo tisti, ki rezonirajo tako, kot pred 150 leti francoski filozof Benjamin Constant: »Svoboda starih je politična svoboda, svoboda novih — je osebna. Pri starih je bilo svobodnemu človeku naloženo breme sodelovanja v državnem življenju. V sodobnosti pa se hoče nasprotno svobodni človek oblasti znebiti. To mu omogoča starim nepoznani predstavniški sistem, s pomočjo katerega se narod osvobaja vsega, česar ne more ali noče delati sam, in izroča stvar nekaterim posameznikom. Svobodni človek sodobnosti, ki se na tak način znebi političnih obveznosti, pridobi zato prostor za osebno podjetnost. Nasprotno pa je pri starih individuum navadno vladar v javnih zadevah, v svojih privatnih odnosih pa je prav za prav suženj.«

Med take reakcionarje spadam tudi sam. Pravico do samouprave vidim v tem, da lahko tiste, ki bi delali v nasprotju z našimi koristmi, tudi odstranimo. Če pa delajo v skladu z našimi koristmi, smo na moč zadovoljni, če nekdo hoče opravljati take skupne posle. Pripravljeni smo celo, da jim za to plačamo. Zelo malo pa nas veseli taka samouprava, kjer naj bi tekali od sestanka na sestanek in kar moč veliko govorili, o naših zadevah pa bi tako ali tako odločali drugi, in to popolnoma ne glede na naše resnične koristi.

Naj ta greh kar javno priznam. Tolaži me, da je takih grešnikov še tako veliko, da bi bila naša samouprava videti najbrž precej drugačna, če bi šlo res za samoupravo.

F. BUČAR

DOKUMENT NEKE MISELNOSTI

Predmet obtožnice: objava nekega pisma. Pisma o družinski tragediji. V Ognjišču, januar 1969, str. 31.

Popolnoma nezanimivo je, če je pismo avtentično ali ne. Mimogrede: v tem primeru resnično dvomim, da bi si tako grozljivo pismo lahko izmislil kdo od urednikov Ognjišča.

Nismo poklicani, da sodimo o tragediji, ki je za pismom, o ravnanju in značaju prizadetih: nihče nima pravice soditi o notranji krivdi in nekrivdi drugih, še najmanj, če ne pozna niti zunanjega toka dogodkov; obravnavano pismo je pač pismo — pol stolpca besed, morda le slabo, nerodno izbranih in ne zadošča za to.

Zanima nas pismo kot pismo — kot tekst, kakor se bere, in njegova objava, razlogi za njegovo objavo.

Gre za pismo bralke na vprašanje nekega dekleta o poroki z ateistom:

Naj ga navedemo skoraj v celoti (le podčrtovanja so naša):

»Imela sem fanta... Bilo mi je težko, ko mi je govoril, da sicer nima proti veri nič, računal pa je vedno na to, da bom čez čas tudi jaz njegovih misli. Zelo rad me je imel, zato sem tudi jaz mislila, da ga bom sčasoma spametovala. Toliko je že popustil, da bom otroke lahko vzgajala po veri. Zmagala sem tudi, da sva se cerkveno poročila. Gospod župnik mi je svetoval, da naj ga pustim, a ljubezen je šla preko vsega. Poročila sva se in imela eno hčerko. Vedno je bil prepir v družini. Mene je surovo preziral in obdajal z vsemi mogočimi psovskami in otroka je odtujeval od cerkve. Jaz sem se preprirov izogibala in ostajala doma, otroka pa sem skrivaj pošiljala v cerkev... Spoznal je, da ni po njegovem in bilo je vedno slabše... In končno je prišlo do samomora in ostali sva s hčerko sami. Šele po tem sem jo lahko vzgajala po svoje in zelo težko popravila napake, katere je naredil oče... Zato, draga dekleta nikar ne bodite tako lahkomišelnne, ker moški so trmast in jih je težko pregovoriti...«

Pismo je bilo objavljeno v rubriki »Odmevi«. Uredništvo ni odgovorno za njegovo vsebino, odgovorno pa je za njegovo objavo, za njegov izbor za objavo. (»Ne moremo obljubiti, da bomo objavili vse kar boste pisali, ker bi bilo tega najbrž preveč, niti nočemo s tem začeti s kakšno polemiko« — spremna beseda uredništva k rubriki.) Vsako uredništvo je lahko širokogrudno »demokratsko«, objavi tudi povsem nemogoča stališča bralcev — če jim da protiutež z lastnim komentarjem ali s pismi drugih bralcev (poglejmo nemški Der Spiegel). Lahko jih zavestno izbere v skladu z lastnim stališčem. V vsakem primeru pa jih izbere. Pri Ognjišču — ki hoče biti vzgojni list — gre v zvezi z vprašanjem »poroka z ateistom: da ali ne« očitno bolj za drugi primer. Navajajo se »strašilni primeri« v prid stališču, ki odsvetuje take poroke. Toda to nas tokrat ne zanima.

Zanima nas, če se uredništvo zaveda, kakšno mentaliteto podpira z objavljenjem pisma, kot je zgornje, v takih okvirih?

Ni Ognjišče krivo, če pri nekaterih odraslih vernikih obstaja mentaliteta, ki farizejsko razlaga Kristusovo geslo: »Kaj pomaga človeku, če si ves svet pridobi, svojo dušo pa pogubi,« v smislu: kaj zato, če propade ves svet, da le jaz ohranim zaklad svoje vere, svoj notranji mir (in pozablja na pomenljivo svetopisemsko dopolnilo te misli: »Kdor išče svojo dušo, jo bo izgubil.«) Odgovorno pa je, v imenu svojega proklamiranega humanističnega in če hočemo, tudi krščanskega poslanstva

za to, koliko se bo tudi med mladino uveljavljala taka farizejska mentaliteta, ki ji je ne le bližnji, temveč celo najbližji objekt, ki ga spametujemo in na katerem zmagujemo, kolikor se nam to ne posreči, pa le ovira, da bi lahko delali »po svoje«. (Zato dekleta bodite vztrajne, »zakaj moški so trmast« in vsaka ne bo imela take sreče, da bi se mož s samomorom sam umaknil.) Če se »delanje po svoje« v zavesti delujočega enači z opravljanjem svete verske dolžnosti, toliko slabše — tudi za tisto poslanico ljudem, ki je razglasila: ni človek zaradi sobote, temveč sobota zaradi človeka. Mislim pa, da je dovolj očitno, da ne le zanjo — da ne bo kdo očital, da se vitkam v privatne, »družinske« zadeve verske skupnosti.

E. K.

SPET (ŠE) PO STAREM

Pomembna postavka v pozitivni bilanci zadnje proračunske razprave v republiški skupščini je tudi zakon o stalnih sredstvih SRS za financiranje raziskovalnega dela. Ta zakon zagotavlja ca. 3 milijarde dinarjev republiških sredstev letno za raziskovalno delo v prihodnjih letih. Ob tem se dokaj čudno sliši dejstvo, da bo v približno istem obdobju federacija razpolagala s približno 30 milijardami na leto za financiranje raziskovalnega dela, vse republike skupaj pa odvisno od družbenega bruto produkta in z minimalno progresijo. Da ne bo pomote, naj poudarim, da sem trdno prepričan, da v Jugoslaviji ne dajemo preveč za raziskovalno delo. Narobe, dajemo premalo, kar primerjalni statistični podatki potrjujejo. Čudno pa je, da se v našem času takšna sredstva osredotočijo na ravnini federacije in da ta sredstva trošijo dejansko kot nikogaršnja sredstva. »Boj« zanje je nenačelen in nam to potrjujejo tudi rezultati zadnjega natečaja. Tak status zveznega fonda ne le, da ne prispeva k racionalni uporabi teh sredstev, ampak dejansko preprečuje združevanje sredstev od spodaj navzgor. Sredstva tega fonda so v bistvu bogato obložena miza, s katere skuša vsakdo odnesti čim večji kos, največ običajno tisti, ki je tem sredstvom najbližji.

Ker je za sredstva fonda običajno potrebna participacija republiških sredstev, je seveda ob takem nesorazmerju (1 : 10) zelo malo možnosti za to, da bi v skladu s potrebami republik vodili ustrezno politiko pri uporabi zveznih sredstev, namenjenih za raziskovalno delo. V glavnem so republike s svojimi sredstvi bolj ali manj potisnjene v položaj, ko zato, da bi si zagotovile nekaj sredstev iz zveznega fonda, hočeš nočeš participirajo pri tistih raziskavah, kjer zvezna sredstva lahko dobijo. Tako dejansko — zadevo seveda samo skiciram — v zveznem fondu krojijo raziskovalno politiko v Jugoslaviji. K temu naj dodam še, da je ob velikem pritisku na zvezna sredstva praksa razdeljevanja običajno taka, da interesentom priporočijo, naj se zmenijo med seboj, kar spet pomeni, da našo raziskovalno politiko določajo ne družbene potrebe in interesi, temveč eksistenčne potrebe posameznih institucij (zlasti tistih, ki so abonirane na sredstva zveznega fonda), katerih strokovne kvalitete in razvojne perspektive zvezni fond ne more oceniti. Dodam naj še trdoživost tako imenovanih zveznih institutov, ki žive od lepega kosa zvezne pogače, čeprav se o njih načelne razprave vlečejo že več let in so jasna načelna stališča, da nekaterih institutov z zveznim statusom ne potrebujemo.

Povedano kaže, da bomo verjetno že v prihodnjem letu ali vsaj po letu 1970 morali resno razmisliti o takem financiranju raziskovalnega dela v Jugoslaviji, da bo prihajalo — seveda ob predpostavki, da se ne bodo sredstva za raziskovalno delo, ki se danes zbirajo na ravni federacije, po letu 1970 enostavno zgubila — do združevanja teh skupnih sredstev (zbrana so iz republik) od spodaj navzgor.

To se pravi, treba bo najti rešitev, ki bo omogočila participacijo republik pri uporabi teh »združenih« sredstev v skladu z njihovimi posebnimi in skupnimi interesi. Torej ne bogato obložena nikogaršnja miza, ki jo je treba razgrabiti, temveč združevanje sredstev, pa tudi upoštevanje interesov od spodaj navzgor.

D. L.

RACIONALNO O RACIONALIZACIJI

Pogoste in navadno zelo uspešne so zahteve po racionalizaciji na področju šolstva, kulture in znanosti oziroma celotne tako imenovane splošne potrošnje. Verjetno najbolj racionalni res nismo po 20 letih ekstenzivnega razvoja, ki je dopuščal realizacijo majhnih in velikih ambicij. Konec koncev je tudi res, da naš sistem ni ravno racionalen in funkcionalen. Slej ko prej je res, da se starajoče se slovensko gospodarstvo, ki je vendarle materialna podlaga vse naše nacionalne vrhnje zgradbe, bori z velikimi težavami, s problemi, ki so zunaj njega ali pa tudi v njem samem. Res je tudi, da bomo Slovenci morali živeti še zelo racionalno in delovati še zelo učinkovito, če naj ohranjamo in razvijamo vrhno stavbo razvitega naroda z vsemi njegovimi atributi na relativno šibkih plečih naše gospodarske podlage, še zlasti, ker ni nobena skrivnost več, da naši prispevki jugoslovanski skupnosti niso majhni.

V zadnjem času opažamo nekatera spodbudna dejstva. Videti je, da smo na pragu postopnega urejanja našega šolstva, kulture, znanosti, vprašanj starih upokojencev, borcev in da začenjamo urejati celo take reči, kot so spomeniško varstvo, arhiv Slovenije ipd. Ob naporih izvršnega sveta in ob razumevanju skupščine se skorajda obetajo nekoliko lepši časi, pri tem pa je še posebej važno to, da se pa vendarle vse to kot nova obremenitev ni zvalilo na naše gospodarstvo. Postopno urejanje navedenih vprašanj pa nas upravičeno še toliko bolj navaja na prizadevanja za racionalnostjo. Tudi tu smo že storili nekatere korake. V kratkem bo menda pred nami poročilo o izvanjanju pred dobrim letom predloženega akcijskega programa za racionalizacijo na področju šolstva. Načeli so tudi nekatera vprašanja racionalnosti na področju kulture, druga bo še treba načeti. Mislim pa, da bi bilo treba najprej obrniti ostre racionalizacije tja, kjer je neracionalnost najbolj očitna in nesmiselna. Naj bom konkreten: težko in razen v izjemnih primerih je neupravičeno, da ukinjamo šole. Neogibno in nič problematično pa je, da preidemo na moderni način izplačevanja osebnih dohodkov v šolstvu, če to pomeni prihranek. O tovrstni, rekel bi — administrativni neracionalnosti smo pri nas že marsikaj povedali in take neracionalnosti resnično ne manjka. Drži in res je, da naše šole poslušajo na zelo primitiven in drag način;

da vodstveni in administrativni kader v šolstvu po odstotkih prekaša ustrezni kader v gospodarstvu; in drži, da je to tisto področje racionalizacije, na katerem prav gotovo ni treba biti sentimentalen. Možnosti za racionalnost tudi na tem področju seveda niso neomejene. Obrambni okopi konservativnosti in ozkih interesov se pogosto skrivajo še za kvazi samoupravnimi parolami. No videti je, da lahko tudi tu vsak čas pričakujemo spodbudnih dogodkov. Mislim konkretno na predlog za posebno skupščinsko komisijo, ki naj bi jo sestavljali tako predstavniki iz šolstva kot oni iz gospodarstva in ki naj bi z avtoriteto najvišjega samoupravnega organa, republiške skupščine, poskusila stvari premakniti z mrtve točke prav na področju te administrativne neracionalnosti. Menim, da se bomo na ta način uspešno lotili teh vprašanj. Menim, da je prav, da tudi gospodarstvu damo možnost, da konkretno spregovori in neposredno soodloča o neracionalnostih v splošni potrošnji, v našem primeru v šolstvu. Potreba pa taki skupni komisiji pa bo nemara koga napeljala tudi na razmišljanja o tem, da morda le ni najbolj racionalno, da tudi v naši skupščini govori vsakdo predvsem sam sebi, to je šolstvo šolstvu, gospodarstvo gospodarstvu in da je, če naj pride v skupščini do neposrednega soočenja interesov (ki se v družbenem življenju vsak dan soočajo), ob 400 poslancih potrebna posebna komisija ali pa »dialog« oziroma soočenje interesov in stališč v sredstvih javnega obveščanja, kot je bil na primer zadnji dialog med gospodarskim in socialno zdravstvenim zborom o prispevni stopnji za zdravstvo. Morda bo tudi tu prišlo vsaj do take skupne komisije?!

P. E.

Anton Žun

Po 50 letih
Leninovega dela
»Država
in revolucija«

Ob petdesetletnici objave »Države in revolucije« je revija »Problemi del socialismo« povabila nekaj pomembnih predstavnikov italijanske marksistične levice, da povedo, kaj menijo o aktualnem pomenu tega znamenitega Leninovega dela. Spričo odločilnega vpliva, ki ga je imela »Država in revolucija« na mednarodno delavsko gibanje v zadnjih desetletjih, je uredništvo menilo, da bi taka pobuda lahko bila koristna, ker bi utegnila »sprožiti kritičen premislek o tem, kaj od leninističnih postavk, ki se nanašajo na koncept države in na revolucionarno akcijo delavskega razreda, je slej ko prej veljavno, kaj pa bi morebiti morali spremeniti ali opustiti«. Povabilu so se odzvali Lelio Basso, Lucio Colletti, Lucio Libertini, Livio Maitan in Lucio Magri; njihovi prispevki so objavljeni v omenjeni reviji v številkah 21 do 26 (avgust 1967 do januar 1968). Ne glede na to, ali se strinjamo z vsemi ocenami in stališči omenjenih avtorjev, bo bržkone tudi za nas zanimivo, da se z njimi vsaj približno seznanimo. Zato bomo kratko opozorili na nekatere pomembnejše misli, ki jih vsebujejo ti prispevki.¹

¹ L. Basso, Una risposta concreta a un problema concreto; L. Colletti, Potere e democrazia nella società socialista; L. Libertini, Il nuovo autoritarismo; L. Maitan, Necessità della rottura rivoluzionaria; L. Magri, Per un nuovo realismo.

prikazi, recenzije

P

L. Basso je v uvodu poudaril, da Lenin v »Državi in revoluciji« ni imel namena razviti neko občo teorijo o državi, marveč je v tem delu le konkretno odgovoril na konkretno vprašanje — kako naj delavsko gibanje v Rusiji nastopa do tedanje države med potekom revolucije. To trditev je Basso podprl z nekaterimi Leninovimi stavki, iz katerih naj bi bilo določno videti, da se delo nanaša na tedanjo konkretno situacijo v carski Rusiji. Tudi dejstvo, da bi se knjiga morala končati s poglavjem o izkušnjah ruskih revolucij 1905. in 1917. leta, ki pa ga Lenin ni napisal, ker so ga tačas že zaposlovale priprave za oktobrsko revolucijo, naj bi utemeljevalo to trditev. Knjiga je bila zamišljena prav kot pripomoček za boj, ki naj strmoglavi buržoazijo, uniči buržoazni parlamentarizem, ustanovi demokratično republiko po zgledu komune ali republiko sovjetov delavskih in vojaških odposlancev, torej revolucionarno diktaturo proletariata. Po mnenju Bassa je veličina tega dela ravno v Leninovi zmožnosti, da je izluščil iz marksizma ubrano, čeprav v nekem smislu enostransko razlago problema države, prilagojeno namenoma temu, da rabi revolucionarnim ciljem, ki si jih zastavlja, čeprav »je bilo za to včasih potrebno posiloma prevajati, v enem primeru pa tekst naravnost amputirati«. Skratka, teoretik Lenin je kot pisec »Države in revolucije« obenem strateg revolucije. Spričo posebnega pomena, ki ga je to delo

imelo, so v njem — po mnenju Bassa — nekatere nujne objektivne omejitve, ki bi pomenile dokajšnje pomanjkljivosti, če bi delo ocenjevali kot sistemizirano teoretično analizo problema države. Prva objektivna omejitev je v tem, da je bila knjiga napisana za revolucionarno situacijo. Zato je razumljivo, da se Lenin ni mogel ukvarjati s tem, kaj mora delavski razred narediti, da pripravi revolucionarno situacijo, kako mora nastopati v odnosu do buržoazne države, ko revolucionarna situacija še ne obstaja. To pomeni — po mnenju Bassa — da bi bilo v popolnem nasprotju s konkretno usmerjenostjo tega Leninovega dela, če bi ga presadili v neko docela drugačno okolje, če bi torej trditvam in postavkam, ki so imele izreden pomen v konkretni situaciji, za katero so bile napisane, pripisovali neko splošno veljavnost.

Druga objektivna omejitev, ki jo vsebuje »Država in revolucija«, je po mnenju Bassa v tem, da je Lenin videl samo en aspekt države, in sicer represivni aspekt, ki pa ga danes niti ne moremo imeti za najbolj pomembnega. Marx je imel vselej pred očmi poleg represivnih funkcij tudi organizacijske funkcije, to je, funkcije organiziranja socialnega življenja. Te funkcije je treba opravljati v vsaki družbeni skupnosti ne glede na njeno razredno strukturo, medtem ko so represivne funkcije tipične zgolj za razredno družbo. (Basso je imel očitno v mislih tiste represivne funkcije, ki so usmerjene k obrambi obstoječega družbenega sistema, ne pa tistih, s katerimi preprečujemo kršitve pravil družbenega sožitja). Z razvojem moderne buržoazne države so se organizacijske funkcije, ki izražajo splošne interese, čedalje bolj prežemale s funkcijami intervencije na vseh področjih družbenega življenja v smeri prilagajevanja kapitalističnim interesom. Čim bolj je kapitalizem prehajal iz primitivnejših oblik v razvitejše oblike monopolističnega kapitalizma, tem bolj intimno in celostno je postajalo medsebojno prežemanje med državo in družbo. Danes

lahko kapitalizem funkcionira zgolj po zaslugi stalne državne intervencije, s katero se organizira trg in zagotavlja proces akumulacije. Lenin tega razvojnega momenta nikakor ni prezrl — dokaz za to je dejstvo, da je še pred tem napisal knjigo »Imperializem kot zadnji stadij kapitalizma« — čeprav je večji in pomembnejši del razvoja v smeri krepitve »kolektivnega kapitalista« potekal po obdobju, v katerem je bila napisana »Država in revolucija«. Razlog, da Lenin v to delo ni vnesel tega aspekta, je po mnenju Bassa v tem, da je želel izluščiti in jasno predočiti bistveni aspekt problema. Odtod tolikšen poudarek na represivni vlogi države, kajti represivni aspekt je bil bistvenega pomena za razrešitev tedanje konkretne revolucionarne situacije. Spričo takšnega mnenja označuje Basso za neleninistično pojmovanje pojmovanje, ki bi izhajalo iz presoje, da je želel Lenin z »Državo in revolucijo« napisati politični traktat, ki bi bil veljaven v kakršnihkoli okoliščinah, ne pa političnega spisa, ki je rabil kot bojno orožje v konkretni revolucionarni situaciji. Takšna neleninistična presoja lahko pripelje do dveh napačnih posledic, ki ustrezata dvema nasprotnima stališčema: prvemu, ki odreka vsako vrednost knjigi, ker ta zapostavlja oziroma celo prezre specifičnosti kapitalistične države in vse izredno kompleksne probleme, ki jih te specifičnosti vsiljujejo strategiji delavskega gibanja; in drugemu, ki sprejema knjigo kot veljavno tudi v današnjih razmerah organiziranega kapitalizma in v nerevolucionarnih situacijah, ki torej tudi danes pojmuje nasilno osvojitve oblasti kot edino pot za razrešitev problema države.

Nekoliko drugačno je stališče Maitana; ta meni, da »Država in revolucija« ne izhaja iz značilnosti položaja v tedanji Rusiji, marveč iz bistvenih značilnosti kapitalistične družbe na tedanji razvojni stopnji. To pomeni, da ima Leninovo delo — rebus sic stantibus — univerzalen pomen. Lenin je marksistični koncept države očistil vseh

mistifikacij in odmikov, ki jih je vanj vnesla socialna demokracija, po drugi strani pa je ta koncept izpopolnil z vsemi nujnimi teoretičnimi posplošitvami, ki jih je povzel iz dotedanjih izkušenj delavskega gibanja. Maitan in Libertini soglašata, da Leninova kritika ni namenjena zgolj caristični avtokraciji, marveč tudi buržoazni demokraciji republiki. Lenin je predvsem opozoril na pogojni odnos med neko določeno državno obliko in produkcijskimi odnosi, ne da bi bil pri tem posegal v čisto represivne aspekte tega odnosa. Leninova misel je, da so takšne ali drugačne državne organizacije, z različnimi stopnjami absolutizma ali demokracije, vselej le organizacije politične oblasti izkoriščevalskega razreda.

Različna ocena Leninovega vrednotenja represivnega aspekta države v »Državi in revoluciji« pri omenjenih avtorjih je posledica različnih relacij, ki jih jemljejo za izhodišče svojih analiz. Basso je opozoril na skoraj izključni poudarek represivnega aspekta, ker izhaja iz relacije med avtokratično caristično Rusijo in tedanjo revolucionarno situacijo, ter je zato pomen »Države in revolucije« v bistvu zožil na teoretično poglobitev tistih postavk v Marxovem in Engelsovem konceptu o državi, ki imajo praktični politični pomen za razrešitev konkretne revolucionarne situacije. V današnji situaciji, ki je Basso ne šteje za revolucionarno, pa država ni zgolj in niti ne pretežno aparat za prisiljevanje. Država danes nastopa kot organizator, posredovalec in usmerjevalec zato, da omogoči bolj ali manj nemoteno funkcioniranje mehanizma profita, ki ustvarja kapitalistično akumulacijo. Država zato ureja in razporeja v ustrezni sistem vse elemente, ki jih potrebuje kapitalistična družba, vštevši tudi proletarijat; ta ne sme biti obravnavan kot sovražnik, marveč mora biti integriran v sistem, saj je njegov bistveni element.

Spričo spremenjene vloge sodobne države se Basso ob alternativni: »boj od zunaj ali boj od

znotraj« (ta alternativa je v zadnjih dveh desetletjih izhodišče obsežnih razprav v italijanskem delavskem gibanju), zavzema za zadnjo obliko boja. Meni, da v tem pogledu »Država in revolucija« ne ustreza sedanjemu času, ker se ne ukvarja z vprašanji dnevnega boja, z bojem v normalnih obdobjih, ko revolucionarna kriza še ni na pomolu in je naloga proletariata v tem, da to krizo pripravi in pospeši, obenem pa pripravi samega sebe, da bi iz nje prišel kot zmagovalec. V tej fazi mora proletarijat zaostrovati vsa notranja protislovja kapitalistične družbe z vsemi sredstvi in oblikami »boja od znotraj«, kar zlasti pomeni, da mora v vseh centrih odločanja uveljavljati moment socializacije nasproti privatističnemu momentu, demokracijski moment nasproti tehno-birokratičnemu, skratka, uveljavljati mora metodo, ki jo Basso imenuje »antagonistična participacija«. Ta nasprotuje tako ekstremizmu kot oportunizmu, kajti prvi zavrača moment participacije, drugi pa moment antagonizma. Čeprav pomeni »Država in revolucija« sama po sebi zgolj ostro obsodbo oportunizma, je — po mnenju Basso — iz drugih Leninovih teoretičnih del in tudi iz njegove revolucionarne prakse videti, da je z nič manjšo ostrino zavračal tudi ekstremizem.

Luporini je ob analizi »Države in revolucije« vrednotil represivni element države iz drugega zornega kota, ker je vzel za temelj relacijo med buržoaznodemokracižno republiko nasploh in revolucionarno situacijo nasploh. Tudi zanj je izhodišče, da buržoazna država, kakršno je opisal Lenin v »Državi in revoluciji«, ni istovetna sodobni državi, ker so se spremenile njene kvantitativne in kvalitativne značilnosti. Toda — poudarja Luporini — osnovna Leninova (in seveda Marxova) ugotovitev je ostala nespremenjena, država je namreč slej ko prej organizacija za hegemonijo nekega razreda nad drugim. V okoliščinah najširšega razmaha demokracije prenaša vladajoči razred neko število samoomejitev lastnega gospostva in jih legalizira v neki

sistem pravnih jamstev, kar je rezultat boja zatiranih razredov. Toda ta demokratični mehanizem je — spričo načina prepletanja z ekonomskimi strukturami družbe — zgolj nova oblika, ki še naprej omogoča vladajočo vlogo enega razreda nad drugim. Spričo ozkih vezi medsebojne odvisnosti, ki obstaja med kapitalistično družbeno strukturo, sistemom buržoaznega prava in buržoaznodemokratično državno organizacijo, ni mogoče razlikovati med »zunanjo« in »notranjo« potjo v socializem. Socializem zahteva nove produkcijske odnose, ti pa niso možni ob buržoaznodemokratičnih državnih odnosih. Potrebno je torej, da se oblikuje nov, širši sistem demokracije, ki bo ustrezal novim produkcijskim odnosom in bo temeljil na delavski kontroli. Luporini sicer zavrača »teorijo čakanja« in poudarja potrebo, da se v boju za prehod v socializem uporabljajo vsa sredstva, ki jih nudi buržoazna demokracija, vendar meni, da je odločilnega pomena »boj od zunaj«, torej nasilna osvojitve oblasti. Zato je zanj koncept, ki ga vsebuje »Država in revolucija«, javljen tudi v sedanjih razmerah.

Luporini je tudi opozoril na nekatera nepravilna vrednotenja Marxovega koncepta diktature proletariata, ki ga je Lenin razvil v »Državi in revoluciji«. Poudaril je, da ima nova državna organizacija (diktatura proletariata) — po Marxovem in Leninovem konceptu — troje značilnosti: prvič, nastopa kot posebna sila za zatiranje buržoazije po proletariatu in za organizacijo vseh delovnih ljudi v nov ekonomski sistem; drugič, po nekem prehodnem obdobju pripravi konec državne organizacije; tretjič, že od vsega začetka uveljavlja dejansko razširitev in poglobitev demokracije. Ta marksistični koncept odnosa med državo in družbo, za katerega je zlasti značilen proces poglobljanja demokracije in odmiranja države, pa je potisnila v ozadje mistifikacija sovjetskega režima. Delavsko gibanje Zahodne Evrope je — z redkimi izjemami — prevzelo stalinistični sistem kot

obstoječi zgodovinski model diktature proletariata; temu modelu so pripisovali univerzalno veljavnost in ga poistovetili s socialistično demokracijo. To dejstvo je imelo hude posledice za svetovno delavsko gibanje. Toda po XX. kongresu KPSZ se je začela uveljavljati neka tendenca, ki utegne biti prav tako škodljiva. Ker diktaturo proletariata slej ko prej istovetijo s stalinističnimi izkušnjami, se čedalje bolj uveljavlja pojmovanje, da je za delavski razred in zavezniške sloje edino jamstvo, ki lahko prepreči vrnitev k stalinizmu, opustiti koncept diktature proletariata in oblikovati neko »novo« demokratično pot, ki pa se dejansko čedalje bolj včenja v shemo buržoazne parlamentarne demokracije. Tako se čedalje bolj razblinja vse tisto, kar je prava alternativa stalinizmu: socialistična demokracija, samoupravljanje delavcev, odmiranje države. Luporini ostro nasprotuje tem pojavom, ki jih pripisuje predvsem teoriji in praksi italijanske komunistične partije. Zanj nimajo nobene veljave koncepti o »mirni«, »ustavni«, »parlamentarni«, »demokratični« ipd. poti v socializem, kajti za ta prehod je potrebna sprememba produkcijskih odnosov, ta pa je možna le po poti, ki jo je nakazal Lenin v »Državi in revoluciji«.

Čeprav je Luporini ocenil aktualni pomen »Države in revolucije« v sodobnih okoliščinah boja za socializem dokaj drugače kot Basso, se vendar oba strinjata v tem, da socialistična revolucija ne bo mogla uporabljati buržoaznega aparata oblasti, marveč bo ta aprat morala uničiti in ga nadomestiti z novim. Toda Basso je opozoril na možnost, ki je zanj v sodobnih razmerah celo nujnost, da se ta cilj postopno uresničuje z »antagonistično participacijo«, ki pomeni nenehno uveljavljanje demokratičnega samoupravljanja nasproti odtujenim oblastim; v tem pogledu mu »Država in revolucija« ne daje sprejemljive opore. Luporini pa pripisuje notranjim bojem le drugoten pomen in pojmuje tako imenovano mirno pot v socializem v

sedanjih razmerah kot »demagoško bahanje«, ki sovražnika ne more preslepiti, lahko pa razoroži delavski razred; zanj so tudi o vprašanju uničenja oziroma nadomestitve buržoazne državne organizacije slej ko prej veljavne misli, ki jih vsebuje »Država in revolucija«.

Luporini in Basso se torej strinjata o samem vprašanju, da je treba razbiti oziroma uničiti buržoazni državni aparat, različno pa ocenjujeta aktualni pomen »Države in revolucije« glede načina in poti, da se ta cilj doseže. V to vprašanje je posegel tudi Colletti; analiziral ga je iz zornega kota nasprotij med Leninom in Kautskim. Colletti je mnenja, da je »Država in revolucija« po prvem vtisu res lahko neka »hvalnica nasilju zaradi nasilja«. Morda res obstaja vtis, da je ideja revolucije, ki izhaja iz te knjige, prirejena najbolj elementarnim in zunanjim znakom (osvojitve Zimske palače, notranje ministrstvo v plamenih, aretacija in usmrtitev starega političnega vladnega osebja ipd.). Dejansko je »Država in revolucija« doživljala prav takšno razlago v celotnem stalinističnem obdobju v Sovjetski zvezi, pa tudi pri drugih komunističnih partijah v svetu. Revolucija je nasilje. Kautsky je socialni demokrat, ker ni hotel nasilja. Ne more biti komunist, kdor ne želi nasilne osvojitve oblasti. Vse do leta 1953 bi bili tisti, ki bi dvomili o nujnosti nasilja, v istem položaju, v katerem so danes vsi, ki izražajo dvome o »mirni in ustavni« poti v socializem. Površno in na prvem vtisu temelječo oceno so torej vsiljevali kot oficialno razlago »Države in revolucije«.

Colletti meni, da Lenin ni povečeval nasilja, kar je med drugim videti iz njegovega stališča v juniju 1917, ko je bil naklonjen mirnemu razvoju revolucije. Lenin je upošteval obe možnosti, pač glede na konkretne okoliščine. V nečem pa je bil Lenin nepopustljiv: vedno in v vsakem primeru je treba razbiti stari državni aparat. V tem, kar je bistvo polemike med Leninom in Kautskim, vidi Colletti osrednji nauk »Države in revolu-

cije«. Ta polemika je pomembna, ker odpira dilemo, ki je pozneje postala tako značilna v mednarodnem delavskem gibanju. Kautsky je hotel osvojitve oblasti, ne pa tudi uničenja državnega aparata. Zanj je bistvenega pomena, da se delavski razred polasti že pripravljenega državnega aparata in ga uporablja v lastne namene. Lenin pa je pojmoval revolucijo ne le kot prehod oblasti od enega razreda na drugega, temveč tudi kot prehod od enega tipa oblasti na drugi tip; oboje je zanj v bistvu isto, kajti delavski razred, ko prevzame oblast, začneja upravljati samega sebe. Kautsky ni pojmoval osvojitve oblasti kot nastanek nove oblasti, marveč preprosto kot spremembo personalne politične sestave stare oblasti, ki zdaj predstavlja delavski razred, se pa z njim ne istoveti. Socializem je torej enemu samo-upravljanje množic, drugemu pa opravljanje oblasti v imenu množic. Lenin je izhajal iz stališča, da mora socialistična revolucija razbiti stari državni aparat, ker mora odpraviti samo razliko med vladajočimi in vladanimi. Kautsky pa je bil mnenja, da birokratičnega aparata ni mogoče razbiti, kajti birokracija — to je razlika med vladajočimi in vladanimi — je neodpravljava in mora vselej obstajati. Taka država, ki je ni treba razbiti, kajti zadošča, da se je polastimo, da bi jo usmerili k lastnim ciljem, tak vojaški in birokratični aparat, ki ga ne strmoglavimo, temveč zgolj prenesemo iz enih rok v druge, je država, ki je že »indiferentna« v pogledu razredne narave; to je tehnično in »nevtravno orodje«, navadno sredstvo, ki lahko dela dobro ali slabo, pač glede na to, kdo ga uporablja. Koncept, ki poudarja zgolj osvojitve oblasti, ne pa tudi njenega uničenja in popolne vsebinske preobrazbe, je — po mnenju Collettija — tista klica, iz katere se oblikuje medrazredna teorija o državi. Ta teorija pa praktično učinkuje v dveh nasprotnih smereh. Ena smer vidi bistvo revolucije in socializma v tem, da se povzpne na oblast partijska demokracija, kar ima za posledico

politični režim, ki ga Colletti imenuje »diktatura proletariata per procura« in ki se pozneje razvije v koncept »vseljudske države«. Druga smer pa poraja mandarinske socialnodemokratske birokracije — od Scheidemannov do Blumov in Wilsonov — ki, medtem ko objektivno služijo interesom buržoazne države, mislijo, da prav zato služijo interesom celotne družbe, »splošnim« in »skupnim« interesom. Colletti je poudaril, da se socializem lahko uresničuje le z dosledno uporabo Leninovega načela o uničenju državnega aparata in popolni preobrazbi oblasti; zanj je v tem pogledu »Država in revolucija« tudi v sedanjih razmerah veljavno napotilo za akcijo.

Leninova ocena parlamentarnih institucij, ki jo prikaže v »Državi in revoluciji«, je — po mnenju Colletija — veljavna tudi za sodobno parlamentarno demokracijo. Ta ocena temelji na Marxovi kritiki moderne reprezentativne države in je bistveno nasprotna takšnemu vrednotenju parlamentarizma, kakršno danes pretežno uveljavljajo zahodnoevropske komunistične partije. Te sicer poudarjajo razredno naravo parlamentarnega sistema, toda te razrednosti ne odkrivajo iz sistema samega, temveč iz njegovih izmaličenosti (volilnih spletk, političnega transformizma ipd.). Zato se sklicujejo na »resnični parlament«, ki naj bi bil »zvesto ogledalo dežele« (Togliatti). Lenin pa je nasproti kakršnemukoli akceptiranju parlamentarnih institucij, ki jih je vselej imel za razredno orodje buržoaznega demokratizma, uveljavljal načela komune in samoupravljanja delavskega razreda. Zanj je pariška komuna originarna diktatura proletariata.

Glede vprašanja, ali Leninova misel res istovetno diktaturo proletariata s pariško komuno, je Basso izrazil nekatere pomisleke. Najprej je omenil, da se je Lenin predvsem omejil na razlago Marxove analize komune in je v tem pogledu njegov izvorni prispevek prav majhen. Nato pa je poudaril, da je Marxovo misel o komuni sploh težko včleniti v

Leninov koncept diktature proletariata. To lahko ugotovimo, če »Državo in revolucijo« primerjamo ne le s prejšnjimi Leninovimi spisi, marveč tudi s poznejšimi; v njegovem polemичnem spisu zoper Kautskega, ki je bil objavljen malo pozneje in se nanaša prav na pojmovanje diktature proletariata, je demokratizem »Države in revolucije« že v precejšnji meri stopil v ozadje. Po mnenju Bassa je Lenin vključil v »Državo in revolucijo« razlago Marxove analize pariške komune zato, ker je bilo za njegove namene potrebno, da poudari bistvo nasprotja med buržoazno in socialistično državo, da odločno opozori na nezdružljivost socialističnih ciljev in podrejene participacije v koalicijskih vladah, kar je ustrezalo menjševikom in socialnim demokratom, skratka, da poudari nujnost nasilne revolucije. Basso ne verjame, da bi se Lenin ne bil zavedal utopistične note tistega dela Marxovega spisa o komuni, v katerem so pariške izkušnje iz spomladi 1871 celostno akceptirane kot osrednje napotilo za oblikovanje socialistične družbe. Toda to niti ni toliko pomembno. Temeljno jedro marksistične misli, ki jo je v tem okviru Lenin reproduciral v »Državi in revoluciji«, ni v opisu oblik, ki naj jih privzame socialistična država, temveč v tem, da se nasproti tako imenovani buržoazni demokraciji postavi in teoretično utemelji socialistična demokracija. Marx je jasno pokazal, da je ena izmed temeljnih značilnosti buržoazne oblasti njena čedalje večja odtujenost od množic; to odtujenost navzven izraža birokratični aparat. Socialistična demokracija pa je demokracija na temelju participacije in samoupravljanja; to ni oddaljena in nedostopna oblast, ki se vsiljuje družbeni skupnosti, ki mora samo pasivno poslušati, marveč je zavestna, samostojna in odgovorna participacija vseh pri upravljanju interesov vseh. Seveda je dosti lažje razodeti tako splošno načelo, kakor pa opredeliti oblike, s katerimi se to načelo lahko uresniči. Tudi je res, da imajo predvidevanja o tem,

kakšna naj bo socialistična družba prihodnosti, v sebi vselej nekaj utopičnega. Vendar pa je znanstveno utemeljeno načelno izhodišče tega razvoja, to pa je ravno marksistična misel o socialistični demokraciji. Oblike, ki peljejo v socialistično demokracijo, so lahko različne in na njihovo izbiro nedvomno vplivajo specifične razmere v posameznih deželah. Toda vse te oblike navsezadnje združuje enotna značilnost, na katero je Lenin opozoril v »Državi in revoluciji«, ko je poudaril, da boj za demokracijo vsebuje v sebi boj za socializem.

To leninistično načelo je poleg že omenjenega načela o nujnosti popolne preobrazbe buržoazne državne organizacije tisto ogrožje »Države in revolucije«, ki je po mnenju vseh — v uvodu omenjenih — avtorjev popolnoma veljavno v sedanjem boju za socializem. Ne glede na nekatere pomisleke in kritične pripombe, na katere smo opozorili v tem kratkem prikazu, je njihovo enotno mnenje, da je ta osrednji nauk, ki izhaja iz »Države in revolucije«, slej ko prej aktualen.

Frane Jerman

Opatijsko srečanje jugoslovanskih in češkoslovaških filozofov

V dneh 5., 6. in 7. XI. 1968 je bilo v Opatiji na pobudo Jugoslovanskega filozofskega društva srečanje med češkoslovaškimi in jugoslovanskimi filozofi, ki so se za »okroglo« mizo pogovarjali in izmenjavali mišljenja o enem najbolj perečih sodobnih vprašanj — in sicer o temi *Socia-*

lizem v današnjem trenutku. Srečanja se je udeležilo veliko število filozofov in bi bilo naštevavanje vseh udeležencev predolgo za ta skromni zapis. S češkoslovaške strani so bili vsekakor najbolj opazni R. Kalivoda, J. Zumr in M. Kusý, z naše strani pa P. Vranicki, M. Kangrga, A. Krešić, V. Rus, B. Debenjak, S. Stojanović, dr. Supek itd. Vredno je omeniti, da so se češki in slovaški filozofi zahvalili za pozornost, ki so je bili deležni njihovi članki in razprave v jugoslovanskem revialnem tisku. Tu so posebej poudarili vlogo revije Teorija in praksa. Na sestanku so se po vnaprejšnjem dogovoru držali načela, da se srečanje odvija tako rekoč neuradno, diskusijsko, brez dolgo-veznih in utrujajočih referatov. Šlo je v resnici samo za izmenjavo mnenj in izkušenj ter za poskus, da bi s češkoslovaškimi filozofi navezali tesnejše in plodnejše strokovne stike.

Skoraj nemogoče je ponoviti vse, kar so posamezniki povedali o dilemah socializma, o njegovih problemih, perspektivah in težavah. Zato bom skušal povzeti zgolj splošne vtise in vsaj nakazati glavne probleme, o katerih smo se živahno razgovarjali; pa tudi polemizirali.

Zdi se, da je temeljno vprašanje, ki je prevladovalo na srečanju, vprašanje, ki zveni skoraj paradoksalno: *Ali je v socialističnih državah socializem?* To nikakor ni nesmiselno, ker je bilo treba pojasniti, kaj je socializem in če ime socialistična država tudi ustreza temu, čemur pravimo socializem. Ker pa socializem nikakor ne more biti stvar terminološkega spora, ampak je bistveno spor za novo življenje novega človeka, je treba povedati, da socializem kot humanizirana družba živi v nas predvsem kot ideal. Socializem je projekt, je nekaj, kar pričakujemo, o čemer razpravljamo in kar je predmet naših analiz in stvarnih poskusov. Socializem je torej poslanstvo jutrišnjega dne in če si nadene neka država ime socialistična, pomeni to samo to, da skuša ta veličastni projekt humaniziranega človeka v

humanizirani družbi tudi realizirati. S tem smo tudi že odgovorili na prejšnje paradoksalno vprašanje. Socializma kot oblike družbenega življenja še ni, ker tako imenovana socialistična družba še zdaleč ni premagala niti protislovij meščanske družbe, kaj šele protislovij »socialistične« družbe — saj z vsakim korakom nastajajo nova.

Pri tem temeljnem vprašanju se je pokazalo predvsem dvoje mnenj, in sicer gornje, ki gleda na socializem kot na vizijo prihodnosti (in mu nekateri očitajo platonizem), drugi pa je izhajal iz bolj ali manj izdelane zgodovinske analize. Skušal je ugotoviti predvsem *različnost* med *kapitalističnim* in *socialističnim svetom*. V razvoju socialističnih držav vidi samo stopnje razvoja socializma. Pri tem pa je nastal spor, bolje polemika o tem, ali je mogoče na primer stalinsko obdobje razvoja Sovjetske zveze z vsemi grozodejstvi, ki jih je mogoče primerjati samo še z divjanjem fašizma pred in med drugo svetovno vojno, imenovati *etapo socializma*. Spor ni sholastičen, ker gre dejansko za bistvo socializma. Odgovora sta bila seveda dva. Prvi, ki so odgovarjali negativno, so se sklicevali na socializem kot humanizirano družbo (torej na protislovje stalinizma), drugi, ki so odgovarjali pozitivno, so zagovarjali stališče, da so se prav v stalinizmu rodili zaradi drugačnega socializma, ki ga na primer skuša realizirati prav Jugoslavija, pa tudi druge socialistične države, ne nazadnje tudi Češkoslovaška, ki na svoji koži čuti socialistični imperializem Sovjetske zveze.

Ali je stalinizem torej samo napaka, »deformacija«? Ali je historično utemeljen že v samem razvoju socializma ali pa je tudi plod zgodovinske tradicije carske Rusije? Na taka vprašanja je težko odgovoriti, vendar že to, da si jih danes zastavljamo, pomeni, da je možen tudi drugačen socializem, da ima tudi socializem svoje antagonizme, ki jih je treba proučiti in spoznati, zlasti pa kritično demitizirati socialistične mite. Prav tako kot socializem ohranja še mnoge prvine

meščanske družbe, prevzema danes tudi kapitalizem nekatere oblike, ki imajo izrazito socialistično vsebino.

Ko smo razpravljali o prihodnosti socializma, smo si bili vsi enotni v tem, da je edina trenutna perspektiva socialističnega razvoja v svetu razmah resnične ljudske demokracije z vsemi pozitivnimi pridobitvami *meščanske revolucije*, to je s svobodo govora, mišljenja in združevanja in z vsemi pridobitvami dosedanjega socializma — to je s samoupravljanjem. Samoupravna družba kot edina resnična realna demokracija ni teoretski model, ampak gibanje, ki izhaja iz množične potrebe ljudi in je ostro nasprotje vsakršnemu centralizmu, etatizmu, pa tudi tehnokratskemu meedžerskemu modelu socializma, kakršen se razvija v današnji Sovjetski zvezi. V razgovorih pa so tudi zelo poudarjali, da si mora vsaka država pot v samoupravno družbo najti sama, da tu ne more biti nikakršne formule in da tudi jugoslovanski samoupravni socializem zaradi svoje specifičnosti ne more biti formula družbenega razvoja za druge države.

V zvezi s samoupravljanjem so postavili tudi vprašanje, ali je to edina možna pot v socializem. Res je in drži, da samo samoupravljanje še nima zadostne teoretske obdelave, da nas vse čaka tu še veliko teoretskega dela, posebno ker gre v našem jugoslovanskem primeru za sila zapleteno razmerje med etatističnimi in samoupravnimi težnjami, ker se etatizem, birokratizem in tehnokratizem dosledno skrivata za samoupravnimi frazami in skoraj vsako kritično spopadanje s problemi samoupravljanja kaj lahko kvalificirajo za napad na samoupravljanje, za konservativizem, in ga tako politično diskreditirajo. Odkriti bi bilo treba nadaljnjo pot samoupravnega socializma in še danes predvidevati njegovo kvalitativno višjo stopnjo.

Socializem torej ni nikakršen za zmeraj izdelan model potrošniške hedonistične družbe izobilja, ampak je gibanje, je napor, je ustvarjanje, ki mu v načelu ni videti konca. Socializem je gibanje in to v vseh

razsežnostih, ki jih živi sodobna družba.

Avgustovski dogodki na Češko-slovaškem, zlasti tistih slavnih deset dni, so pokazali, kako močno je v ljudstvu zasidrana volja po svobodi in hotenje po resnični humanizirani družbi. V tistih dneh, ko so zaradi vdora čet Varšavskega pakta odpovedali vsi administrativno-birokratski organi, se življenje, proizvodnja nista ustavila, ker so ljudje organizirali nekakšno *ad hoc* samoupravljanje, ker je tisk, skupaj z vsemi komunikacijskimi sredstvi postal politična sila v imenu ljudstva, v imenu komunistične partije. Samoupravljanje, uspešno samoupravljanje mora torej brezpogojno temeljiti na spontanosti demokratičnih množic, prihajati mora »od spodaj«, ne more biti samo eden izmed »od zgoraj« predloženih modelov političnega upravljanja družbe.

Sodobni socializem je v krizi, vendar ne kot ideja, kot projekt prihodnje družbe, kot vizija, ampak predvsem kot praksa. Razvoj socializma torej ni avtomatični proces, ki ga samodejno povzročajo spremembe temeljnih ekonomskih odnosov, ampak je tudi stvar zavesti ljudi, je tudi stvar teoretskega, filozofskega razvijanja same ideje socializma.

Eno izmed najbolj perečih vprašanj je bilo vprašanje o analizi izkoriščanja človeka po človeku, ki ga je »socializem« deklarativno odstranil. Dokazati se da — in to ne samo ekonomsko, ampak tudi psihološko, sociološko itd. — da socialistični družbeni sistem *ni odpravil* vseh oblik izkoriščanja, ampak da je nekatere celo potencilal in morda celo ustvaril nekatere nove. Predvsem gre za vprašanje, ali je podružljena lastnina res podružljena, ali kljub vsem zagotovitvam dejansko ne deluje kot državna lastnina, kar je posebno vprašljivo v državah, ki politiko in ekonomijo vodijo administrativno. Zakaj tako imenovana družbena lastnina ne sprošča v takšni meri človekove ustvarjalne samoiniciative kot privatna lastnina? Morda bi bil odgovor prav v tem, da družbena

lastnina proizvodjalnih sredstev deluje *de facto* kot državna lastnina. Socializem pa bi prav narobe moral v veliko večji meri sproščati iniciativa — in to je mogoče doseči samo v demokratični samoupravni družbi.

Kot najbolj bistven pogoj za napredek socializma v svetu smo v Opatiji proglasili demokratizacijo javnega življenja na vseh njegovih ravneh. Zato sta v razpravi o tej temi stopila v ospredje predvsem dve vprašanji, in sicer vprašanje mednacionalnih odnosov v socialistični državi in problem nadzora oblasti.

V zvezi s prvim vprašanjem so poudarjali (posebno s slovaške, makedonske in slovenske strani), da je demokratična rešitev mednacionalnih odnosov na temelju resnične enakopravnosti pogoj demokratizacije odnosov v socialistični družbi in da birokratski totalitarizem dejansko izkorišča male narode. Ob tem je bilo slišati tudi mnenje, da ni mogoče delati razlike med demokratizacijo družbe in demokratizacijo mednacionalnih odnosov, oziroma da se nacionalno vprašanje ob demokratizaciji drugih odnosov reši samo po sebi — s čemer se seveda ni bilo mogoče strinjati.

Drugo vprašanje govori o samem političnem modelu države, njeni notranji politični strukturi. Šlo je za dilemo, ali naj bo jamstvo, da politični in državni voditelji ne bodo izkoristili oblasti v svoje namene, večstrankarski sistem ali kaj drugega. Vsi smo si bili edini, da je večstrankarski parlamentarni sistem kot takšno jamstvo odločno zastarel in da v socializmu nikakor ne pride več v poštev. Pač pa smo vsi pozdravili idejo znotrajpartijske *oponenture*, to je pravice, da se kdo ne strinja z večino in da argumentirano in odgovorno tudi pove, zakaj se ne strinja. Partija ne sme biti partija kimavcev, ampak združba kritičnih ljudi, ki jih družbi sicer enoten koncept, enoten cilj, ki pa niso prisiljeni, da bi se strinjali z vsako posamezno odločitvijo modrega vodstva. Res je namreč in filozofsko, spoznavno-teoretsko je to že davno odločen

spor, da večinsko mnenje (*consensus omnium*) ni kriterij resničnosti, in da so bile nove, napredne ideje dostikrat v manjšini, preden so postale last vsega človeštva oziroma večine. *Oponentura* kot *neformalna* institucija znotraj partije in v socialističnih skupščinah bi pomenila zadostno jamstvo, da se stalinizem ne bi mogel ponoviti. Kajti to bi bil resnično demokratičen instrument, ki bi silil voditelje, da svoje ukrepe dejansko in stvarno utemelje, ker bi jim nenehno pretila možnost kritike. S tem pa bi bilo tudi konec kabinetne politike tako na partijski kakor na državni ravni.

Sestanek v Opatiji je prinesel tudi neko novo stvarno idejo, ki bi jo bilo v resnici treba realizirati. Češki predstavniki so namreč predlagali, naj bi poskušali ustanoviti

mednarodno filozofsko revijo, ki bi se ukvarjala predvsem z vprašanji socializma. Predlagali so tudi, da bi glede na trenutne razmere bila Jugoslavija tista, ki bi bila ustanoviteljica takšne revije. Ustanovitev mednarodne revije bi v marsičem izboljšala komunikacije med vsemi naprednimi socialističnimi teoretiki in socialistična teorija ne bi bila več zaprta v vsakokratne državne okvire. Iniciativa je tukaj, videli bomo, kakšne bodo realne možnosti, da jo uresničimo.

Opatijsko srečanje je potekalo v prijateljskem medsebojnem razumevanju, posamezni prispevki s tega simpozija pa bodo izšli v posebnem zborniku. Češkoslovaški filozofi so na koncu povabili za naslednje leto jugoslovanske filozofe na podobno srečanje v Prago in Bratislavo.

b

REVUE FRANÇAISE
DE SOCIOLOGIE
Št. 1—3, 1968

Zanimiv je prispevek *V. Šubkina* iz Novosibirska o *Izbiri poklicev*. Avtor nas seznanja z rezultati raziskave, ki jo je v letih 1962 do 1966 izvedla skupina sociologov na univerzi v Novosibirsku pod njegovim vodstvom. Izbira poklica je kompleksen proces, ki je odvisen tako od specifičnosti posameznika kot od zunanjih razmer. Ravno te razmere igrajo veliko vlogo pri odločanju za takšen ali drugačen poklic. *Pravočasna in pravilna ureditev problemov v zvezi z izbiro poklicev omogoča, da se mladi na začetku poklicnega delovanja izognejo razočaranjem, odstopanjem, poklicni nestalnosti in končno se tako lahko tudi izboljša predpriprava za poklic.* Analiza obsega študij privlačnosti različnih poklicev, poklicno in prostorsko mobilnost, učinkovitost poklicnega izobraževanja, usklajenost osebne izbire s kadrovsкими potrebami v nacionalni ekonomiji, stabilnost nagnjenja in odločitev.

Osnutek tipologije nemških in avstrijskih volivcev daje *K. Liepelt*; *G. Michelat* in *J. Thomas* obravnavata problem rekrutiranja mornariških oficirskih šol. *H. Jamous* daje analitični okvir, ki bi omogočal usmerjati konkretne raziskave in ki bi odprl pot k sociološki teoriji političnih odločitev (*Elementi za sociološko teorijo političnih odločitev*).

Medtem ko je prva številka dokaj raznolika, je druga v celoti posvečena razpravam s področja *urbane sociologije*.

Na temelju analize dosedanjih raziskav daje Inštitut za urbano sociologijo v Parizu *Predloge za raziskave mestnega življenja*. Raziskave mest, ki so jih opravili doslej, bi lahko razdelili na dve skupini: ene raziskujejo načine življenja, druge pa procese urbanizacije. Prve raziskave, ki raziskujejo vsakdanje življenje glede na ekologijo in kulturne modele, pogosto ne razlikujejo med urbano sociologijo in sociologijo nasploh. Studije procesov urbanizacije so precej razvite, težko pa se vključijo v sociologijo načinov življenja. To razlikovanje v raziskovanju očitno ustreza dejanski razliki med načini življenja in med razvojno stopnjo urbanizacije. Po mnenju Inštituta bi raziskave morale ugotavljati prilagajanje mesta na mestni način življenja in procese urbanizacije.

N. Haumont (Stanovanje in kulturni modeli) ugotavlja, da je pri Francozih močna želja po individualni hiši in to celo pri prebivalcih velikih stanovanjskih kompleksov, ki imajo dobre stanovanjske razmere. Takšne želje kažejo, kako močno vplivajo na otroke in na odrasle kulturni modeli pri spoznavanju prostora.

M. G. Raymond obravnava *Stanovanjske ideologije in nasprotje med mestom in vasjo*. V sodobnosti pogosto zasledimo, da mirno vaško življenje postavljajo kot nasprotje mestnemu, ki je povezano z biološkim propadanjem človeka, s socialno frustracijo in pomanjkljivo politično integracijo. V XIX. stoletju se to vprašanje pogosto povezuje z delavskim vprašanjem. Avtorica sklepa, da gre tu za dve utopiji: konservativna utopija predlaga za rešitev razrednega boja »ruralizacijo«, marksistična in kolektivistična stališča pa branijo ekonomsko in kolektivno svobodo in pravico do cenenih stanovanj.

O *Nekaterih značilnostih francoskih mest z več kot 50.000 prebivalci* pišeta *A. Haumont* in *C. Bauhain*.

Posebna številka revije nadaljuje (prva je izšla lani) z razpravami s področja sociologije izobraževanja (vzgoje). Aktualna je razprava *M. de Saint Martina* o selektivnih dejavnikih, ki delujejo na študente nehumanističnih disciplin. Statistike kažejo, da so delavski in kmečki sinovi močneje zastopani na nehumanističnih fakultetah. Da bi si temeljiteje pojasnili razlike v karieri in uspehu študentov, je treba upoštevati kulturno de-

diščino, ki jo nudi družina, in vpliv šole, ki pa ne more zbrisati očitnih znakov socialnih neenakosti. Avtorica ugotavlja, da je hierarhija poklicev reprodukcija hierarhije izobraževanja, ta pa ustreza socialni hierarhiji.

N. Bisseret (*»Rojstvo in diploma*) nadaljuje z obravnavo problema selekcije. Šolskega sistema ne moremo opazovati ločeno od elementov, ki določajo družbenoekonomski sistem. V spreminjanju globalne družbe bi morala šola odigrati pomembno vlogo. Če bi imela družba šolske institucije, v katerih bi bile vsem zagotovljene enake možnosti, bi lahko prišlo do stanja, ko bi »diploma postala to, kar je bilo rojstvo v preteklosti«, kot je menil *M. Weber*. Kljub tem teoretičnim prizadevanjem pa se diferenciranost francoske družbene strukture kaže tudi pri doseganju diplom. Tako je šola element ohranjanja ravnotežja v družbi, torej element ohranjanja obstoje-

čega sistema. Raziskava je pokazala, da imajo študentje nižjih družbenih plasti le malo možnosti, da bi ušli selektivnemu procesu v zadnjih razredih.

C. de Montlibert v razpravi o učencih večernih šol med drugim ugotavlja, da stremi najmanj ena tretjina študirajočih za tem, da bi z diplomo prišli na boljši družbeni položaj, ker doslej niso imeli tistega uspeha, ki bi ustrežal njihovi družbeni skupini. O usmeritvah vaških učencev piše *C. Grignon* in ugotavlja, da rastoča slabitev tradicionalnega vrednostnega sistema ne vodi brezpogojno k temu, da bi se vse družbene kategorije vključile v vzgajno področje. *Izpite* v procesu pouka obravnava *P. Bourdieu* in *J. C. Passeron*, o demokratizaciji pouka v Jugoslaviji in na Madžarskem pa piše *R. Castel*.

V posameznih številkah so še obsežne bibliografije.

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo univerze v Ljubljani)

A. KNJIGE IN ČLANKI IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

KUČINAR Zdravko: Marksologija i njene aporije. Gledišta, Beograd 1968/IX, št. 10, str. 1277-1297.

II. FILOZOFIJA

- DRAGIČEVIĆ Adolf: Aktualnost Marksove ekonomske misli. Socijalizam, Beograd 1968/XI, št. 9, str. 1089-1113.
- GRLIĆ Danko: Leksikon filozofa. Zagreb, Naprijed 1968. 573 + (III) str. 11.923.
- HORKHEIMER Max: Moć i savest. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 10, str. 1391-1398.
- KIRN Andrej: Delo in mišljenje. Tribuna, Lj., 20. nov. 1968, št. 4.

III. SOCIOLOGIJA

- JEROVSEK Janez: Konflikti v naši družbi. Naši razgledi, Lj., 23. nov. 1968, št. 22.
- MLINAR Zdravko: Konflikti v procesu demokratizacije. Naši razgledi, Lj., 23. nov. 1968, št. 22.
- MOZINA Stane: Nastanek in razreševanje konfliktov v delovnih organizaci-

jah. Naši razgledi, Lj., 23. nov. 1968, št. 22.

ZUN Anton: Problem razmerja med filozofijo prava, pravno znanostjo in sociologijo prava. Pravnik, Ljubljana, 1968/XXIII, št. 7-8, str. 225-232.

V. ZNANOST — KULTURA —
PROSVETA — ŠOLSTVO

- BOGDANOVIĆ Žika: Na leđima tigra (od papira?) ili: ratni film kao funkcija ideologije. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 10, str. 1368-1376.
- ČERNE France: Osebni dohodek in pedagoško znanstveno delo na univerzi. Naši razgledi, Lj., 9. nov. 1968, št. 21.
- DERRIDA Jacques: Glas in fenomen. Tribuna, Lj., 20. nov. 1968, št. 4.
- : IZJAVA komiteja univerzitetne konference Zveze komunistov Slovenije (na Slovensko apokalipso, Tribuna 1968 št. 2.) Komunist, Lj., 8. nov. 1968, št. 46.
- KRANJEC Miško: Vprašanje našega nastajajočega izobraženstva. Komunist, Lj., 25. okt. 1968, št. 44.
- LAVRIN Janko: Književnost in duh časa. (Od Rousseauja do Sartra). Prevedla Rapa Šuklje. Ljubljana, Državna založba Slovenije 1968. 335 str. 11.914.
- MEDVED Andrej: Še o Katalogu. Trenutna situacija v slovenskem revijalnem tisku. Tribuna, Lj., 20. nov. 1968, št. 4.
- MODIC Roman: Ljubljanska univerza v luči reforme. Komunist, Lj., 25. okt. 1968, št. 44.
- MURKO Matija: Za realno ovrednotenje. Na rob Katalogu, Tribuna in 'izjavam'. Izjave Cirila Zlobca, Staneta Dolanca in Milana Pintarja. Komunist, Lj., 15. nov. 1968, št. 47.
- PREDAN Vasja: Vprašanja. Naši razgledi, Lj., 23. nov. 1968, št. 22.
- SOLLERS Philippe: Pisava in revolucija. Tribuna, Lj., 20. nov. 1968, št. 4.
- SRUK Vlado: Kultiviranje življenja (3). Kultura in kulturnopolitična zavzetost mladih. Komunist, Lj., 25. okt. 1968, št. 44.
- SRUK Vlado: Kultiviranje življenja (5). Amaterska kulturno-umetniška dejavnost. Komunist, Lj., 15. nov. 1968, št. 47.

- SVETINA** Janez: Prokrustova postelja naših otrok. O nekaterih temeljnih pomanjkljivosti in neustreznostih našega osnovnošolskega sistema (II-konec). Naši razgledi, Lj., 9. nov. 1968, št. 21.
- SELIGO** Rudi: O pomenu Kataloga. Tribuna, Lj., 20. nov. 1968, št. 4.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

- : **DRŽAVA** i politika. Priredili Andrija Krešić i Radislav Vujičić. Beograd, Sedma sila 1968. 2 knj. (Biblioteka Savremeno društvo 2.) — 11.564-2/1, 2/2.
- : **JEDINSTVO** radničke klase i inteligencije u borbi za samoupravni preobražaj društva. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 9, str. 1070—1088.
- KUNC** Drago: Socializem in narodna neodvisnost. Komunist, Lj., 25. okt. 1968, št. 44.
- POPOV** Nebojša: Granice vlasti i mogućnost socijalizma. Gledišta, Beograd 1968/IX, št. 10, str. 1331—1348.

2. Družbenopolitični sistem SFRJ:

- ARZENSEK** Vladimir: Analiza ankete o kadrovski politiki. Moderna organizacija, Kranj, 1968/I, št. 7, str. 547—562.
- BAKARIĆ** Vladimir: Aktuelni problemi sadašnje etape revolucije. (Zagreb, Stvarnost) 1967. XII + (I) str. — 11.925.
- CRVENKOVSKI** Krste: V nova prostanstva socializma. (. . . na 5. kongresu ZK Makedonije). Komunist, Lj., 22. nov. 1968, št. 48.
- ČOK** Vida: Considérations sur les droits de l'homme dans le Constitution et dans les lois yougoslaves. Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, Beograd, 1968/XV, št. 1-2, str. 71—87.
- DOLANC** Stane: Ob predlogu statuta ZKS. (Uvodna beseda na 14. seji ZKS.) Komunist, Lj., 8. nov. 1968, (pril.)
- ĐUROVSKI** Lazar: Opštinska skupština i radne organizacije. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 9, str. 1125—1138.
- GLOBEVNIK** Josip: Zakonodajna funkcija v sistemu samoupravljanja ter njena razmejitev med republiko in federacijo. Pravnik, Ljubljana 1968/XXIII, št. 7-8, str. 232—241.
- HOČEVAR** Janez: O kadrovskih pripravah za vodstvene organe ZKS. Komunist, Lj., 8. nov. 1968. (pril.)
- KLEMENČIČ** Andrej: Zakaj sem proti novemu konceptu ZS. Tribuna, Lj., 20. nov. 1968, št. 4.
- KUŠEJ** Gorazd: Ustavnost (uvodnik). Pravnik, Ljubljana, 1968/XXIII, št. 7-8, str. 221—224.
- MARKOVIĆ** Milan: Problems of the Implementation of Human Rights. Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, Beograd, 1968/XV, št. 1-7, str. 87—89.
- MARKOVIĆ** Živko: Demokratizam i jedinstvo u sprovođenju politike Saveza komunista. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 9, str. 1114—1124.
- PAPIĆ** Josip: Gradovi podeljeni na opštine specifične društveno-političke zajednice. Komuna, Beograd, 1968/XV, št. 9, str. 10—13.
- PERAZIĆ** Gavro: Položaj armije u odbrani samoupravnog socijalističkog društva. Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 445, str. 24—26.
- PODMENIK** Slavko: O značaju Zveze komunistov. Komunist, Lj., 8. nov. 1968. (pril.)
- : **PREDLOG** statuta Zveze komunistov Slovenije. Komunist, Lj., 8. nov. 1968. (pril.)
- RATKOVIĆ** Radoslav: Putevi preobražaja centralizovane političke vlasti u sistem samoupravljanja. Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 445, str. 21—22.
- RIBIČIĆ** Mitja: Temeljna smer. (Rezolucija VI. kongresa ZKS). Komunist, Lj., 15. nov. 1968, št. 47.
- RIBIČIĆ** Mitja: Statut in preobrazba ZK. Komunist, Lj., 8. nov. 1968, št. 46. (pril.)
- RUPEL** Dimitrij: Študentsko gibanje na poti. Tribuna, Lj., 20. nov. 1968, št. 4.
- STRAHINJIĆ** Časlav: Odgovornost u sistemu samoupravljanja. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 9, str. 1147 do 1168.
- SROT** Sašo: Ne reformiranje, temveč revolucioniranje. Tribuna, Lj., 20. nov. 1968, št. 4.

- : 14. seja CK ZK Slovenije. (4. nov. 1968). Komunist, Lj., 8. nov. 1968, št. 46. (pril.)
- : TEZE za resolucijo VI. kongresa ZK Slovenije. Komunist, Lj., 15. nov. 1968, št. 47. (pril.)
- TRAMSEK Sonja: Socialna struktura ZKS (4). Staranje članstva. Komunist, Lj., 15. nov. 1968, št. 47.
- TRBOVIČ Uroš: Komuna i socijalizam. Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 445, str. 23—24.

3. Politični sistemi in organizacije:

- ALTMAN Gavro: Nemirni francuski maj. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 9, str. 1139—1146.
- DRČAR-MURKO Mojca: Premik v desno. Amerika po volitvah. Komunist, Lj., 8. nov. 1968, št. 46.
- DRČAR-MURKO Mojca: Nenavadno leto, nenavadne volitve. 37. predsednik ZDA je Richard Nixon. Naši razgledi, Lj., 9. nov. 1968, št. 21.
- DUBČEK: Aleksander: Samo ena pot za Češkoslovaško. Naši razgledi, Lj., 9. nov. 1968, št. 21.
- LIPPMANN Walter: Nixonova zmaga. Naši razgledi, Lj., 23. nov. 1968, št. 22.

4. Delavska in progresivna gibanja:

- BULATOVIČ Vukoje: Intelektualci in partija (KPI). Komunist, Lj., 15. nov. 1968, št. 47.
- BULATOVIČ Vukoje: »Socializem, za katerega se bojujemo«. Ob objavi tez za XII. kongres KPI. Komunist, Lj., 8. nov. 1968, št. 44.
- CEPUĐER Bogdan: Francoski komunisti o vojaški intervenciji. Naši razgledi, Lj., 23. nov. 1968, št. 22.
- : DOLGOTRAJNI spopad. (španski študentje). Tribuna, Lj., 20. nov. 1968, št. 4.
- GLIGOROV Vladimir: Študentska gibanja v Evropi. Tribuna, Lj., 20. nov. 1968, št. 4.
- KOŠMRLJ Drago: Zvestoba pojanuarski smeri. Po plenumu CK KP Češkoslovaške. Naši razgledi, Lj., 23. nov. 1968, št. 22.
- KOŠMRLJ Drago: Kriza italijanskih socialistov. Naši razgledi, Lj., 9. nov. 1968, št. 21.
- LONGO Luigi: Pravo na autonomiju, nezavisnost i suverenitet. Socijalizam,

Beograd, 1968/XI, št. 9, str. 1169 do 1184.

STANIĆ Janez: Današnja Poljska. Po 5. kongresu Poljske združene delavske partije. Naši razgledi, Lj., 23. nov. 1968, št. 22.

5. Mednarodni odnosi:

- BENET Roj: U Tant i velike sile. Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 445, str. 12—17.
- BENKO Vlado: Internacionalizam danas. Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 445, str. 1—3.
- DJERĐJA Josip: Sveži akcenti nezavisne politike. Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 445, str. 3—5.
- ĐORĐEVIĆ Stevan: La lucha de liberación nacional y el derecho internacional. Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, Beograd, 1968/XV, št. 1-2, str. 150—169.
- LETICA Zvonko: Četvrto poslijeratno pogoršavanje odnosa sa SSSR. Međunarodna politika, Beograd 1968/XIX, št. 445, str. 7—8.
- PATRNOGIĆ Jovica: Zenevska konvencije o zaštiti žrtava rata u savremenim uslovima. Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 445, str. 20 do 21.
- PETKOVIĆ Ranko: Ujedinjene nacije i politika sa pozicije sile. Međunarodna politika, Beograd, 1968/XIX, št. 445, str. 9—10.
- RADOJKOVIĆ Miloš: La non-prolifération des armes nucléaires. Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, Beograd 1968/XV, št. 1-2, str. 20 do 39.
- RADOVANOVIĆ Ljubomir: Quelques remarques concernant la codification des principes de la coexistence pacifique. Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, Beograd, 1968/XV, št. 1-2, str. 1—10.
- ŠAHOVIĆ Milan: La no intervencion, como principio del derecho internacional, y las relaciones internacional. Jugoslovenska revija za međunarodno pravo, Beograd, 1968/XV, št. 1-2, str. 11—19.
- : VELIKODRŽAVNI hegemonizam i kriza etatizma. Socijalizam, Beograd, 1968/XI, št. 9, str. 1059—1069.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

BOŠKOVIĆ Blaž: O svojini i nesvojini u samoupravnom socijalizmu. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 10, str. 1397 do 1402.

ČUPIĆ Ivo: Karakteristike kretanja u relacijama raspodjele nacionalnog dohotka u 1967. godini. Produktivnost, Beograd, 1968/X, št. 9, str. 563 do 568.

HORVAT Branko: Socijalistička robna proizvodnja. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 10, str. 1321—1330.

KORAC Miladin: Teorijska analiza društveno-ekonomskih osnova jugoslovenskog privrednog sistema. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 10, str. 1299 do 1319.

MARINKOVIĆ Trifun: Uslovi privređivanja kao faktor u procesu raspodele dohotka. Ekonomika preduzeća, Beograd, 1968/XVI, št. 10, str. 607—611.

PAVLIĆ Stane: Prenagljen optimizem. Kako bo z našimi pogajanjim z EGS? Naši razgledi, Lj., 9. nov. 1968, št. 21.

STANKOVIĆ Dušan: Mogućnosti većeg aktiviranja radne snage na individualnim gazdinstvima. Produktivnost, Beograd, 1968/X, št. 9, str. 569—579.

ŠKERJANC Janez: Splošna poraba in obdavčenje. Naši razgledi, Lj., 9. nov. 1968, št. 21.

ŠKRBIĆ Slavko: Lični dohodak ili plata i pitanje neposrednog samoupravljanja. Ekonomika preduzeća, Beograd, 1968/XVI, št. 10, str. 630—632.

VIDIĆ Anton: Pravni status delovnih enot. Pravnik, Ljubljana, 1968/XXIII, št. 7—8, str. 259—265.

ZEKOVIĆ Velimir: Problem ekstra dohotka u našem sistemu privređivanja. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 10, str. 1349—1360.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA VEŠČANJA IN JAVNO MNE

ANTONIJEVIĆ Zorka: Informisanje u proizvodnim radnim organizacijama u uslovima samoupravljanja. Gledišta, Beograd, 1968/IX, št. 10, str. 1361 do 1366.

GRAFENAUER Niko: Politika in komunikacije. Tribuna, Lj., 20. nov. 1968, št. 4.

MOČNIK Rastko: O konceptu Tribune. Tribuna, Lj., 20. nov. 1968, št. 4.

VATOVEC Fran: Retorika ali govorništvu in javno nastopanje. Maribor, Obzorja 1968. 234 str. — 11.912.

VOGEL Herman: Sredstva javnega obveščanja kot samostojen soustvarjalec samoupravnega socializma. Tribuna, Lj., 20. nov. 1968, št. 4.

VREG France: Kritična tribuna samoupravne javnosti. Tribuna, Lj., 20. nov. 1968, št. 4.

IX. RELIGIJA IN VERSKE OR ZACIJE

KÖNIG Franz: Dialog kot avantura. Pogovor med marksisti in kristjani je očitno velikega pomena za mir in razvijanje boljšega sveta. Naši razgledi, Lj., 9. nov. 1968, št. 21.

KERSEVAN Marko: Slovenski gimnazijci in religija. Naši razgledi, Lj., 9. nov. 1968, št. 21.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

NEŠOVIĆ Slobodan: Edinstven parlament na svetu. Obletnica AVNOJ (3). Komunizem, Lj., 8. nov. 1968, št. 46.

PLETERSKI Janko: Petdeset let Jugoslavije. Naši razgledi, Lj., 23. nov. 1968, št. 22.

PRUNK Janko: Troje razprav o Slovenih. Ob zborniku Jugoslovanski narodi pred prvo svetovno vojno. Naši razgledi, Lj., 23. nov. 1968, št. 22.

RIBAR Ivan: Stara Jugoslavija i komunizam. Zakoni, sudovi, zatvori i logori u staroj Jugoslaviji protiv komunista. Zagreb, Stvarnost 1967. 245 str. — 11.920.

SELIH Rudi: O razvoju odvetništva ob 100-letnici Odvetniške zbornice v Ljubljani. Pravnik, Lj. 1968/XXIII, št. 9—10, str. 369—372.

SNUDERL Makso: Slovenski odvetniki v NOB. Pravnik, Lj., 1968/XXIII, št. 9—10, str. 504—512.

III. SOCIOLOGIJA

MARROW Alfred J.: Management by Participation. Creating a Climate for Personal and Organizational Development. (By) A. J. Marrow, D. G. Bowers, S. E. Seashore. New York, Harper and Row (1967). XVI + 264 str. — II/10.732.

OGBURN William F.: On Culture and Social Change. Selected Papers. Ed. and with an Introduction by Otis Dudley Duncan. Chicago and London, The University of Chicago Press (1964). XII + 360 + (II) str. (Phoenix Books 171.) — 11.932 — 171.

SCHMIDT-RELENBERG Norbert: Soziologie und Städtebau. Versuch einer systematischen Grundlegung. (Beiträge zur Umweltplanung.) Stuttgart/Bern, Karl Krämer (1968). 243 str. — II/10.736.

—: The SOCIOLOGY of Education. A Sourcebook. Ed. by Robert R. Bell, H. R. Stub. Rev. ed. Homewood/Nobleton, The Dorsey Press and Irwin-Dorsey Lt. 1968. VIII + 399 str. — II/10.726.

IV. PSIHOLOGIJA

FARIS Robert E. L.: Mental Disorders in Urban Areas. An ecological study of schizophrenia and other psychoses. (By) R. E. L. Faris and H. W. Dunham. Chicago/London, The University of Chicago Press (1967). XXXVIII + 260 str. (Phoenix Books 183). — 11.932 — 183.

VI. POLITIČNE VEDE:

I. Splošna dela:

HENKE Wilhelm: Das Recht der politischen Parteien. Von —. Göttingen, Otto Schwartz 1964. XII + 237 + (V) str. (Göttinger rechtswissenschaftliche Studien 50.) — II/4209 — 50.

IX. RELIGIJA IN VERSKE ORGANIZACIJE

MARKEVIČ Stanislav: Tajne nedugi katolicizma. (:O protivrečijah v sovremennom katolicizmu:) Per. s pol'sk. Moskva, Izd-vo polit. literatury 1967. 165 + (III) str. (cir.) — 11.919.

Tuji avtorji

Pavel Hruby,

rojen 1914. leta, redni profesor visoke šole za ekonomijo v Pragi za predmet politična ekonomija. Je eden najbolj pomembnih čeških ekonomistov, ki se zavzemajo za nov model v češkoslovaškem gospodarstvu. Napisal je številne članke, razprave in knjige s področja politične ekonomije socializma. V času procesa proti Slanskemu je bil obsojen na deset let ječe. Objavljeni prispevek je avtor napisal posebej za našo revijo.

iz vsebine naslednjih števil

• VLADO BENKO: Vloga malih in srednjih držav v svetovni politiki • JINDRICH FIBICH — TEODOR SYLLABA: Filozofska in sociološka vprašanja marksistične politične znanosti • MILAN NATEK: Izseljevanje in zaposlovanje naših ljudi v tujini • BOŽO ZORAN: Razpečevanje blaga — strategija proizvajalcev • ZYONKO CAJNKO: Idejno-politične razlike pri študentih pedagoških akademij • ERNEST PETRIC: Samoupravljanje in učinkovitost • MIŠO JEZERNIK: Refleksije na posvetovanje o konfliktih v socialistični družbi • J. ČERNY: Marksistični pluralizem v češkoslovaški filozofiji • JANEZ JEROVSEK: Sistem kontrole v industrijskih organizacijah • TINE HRIBAR: Religija in smisel življenja • JANEZ SVETINA: Socialistična in nesocialistična šola •